

AZ ÁLLAMI KOSSUTH GYAKORLÓ
ÁLTALÁNOS ISKOLA
ÉS GIMNÁZIUM

ÉVKÖNYVE

1959/60. TANÉV

TANKÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1960

60.2751.1 Alföldi Nyomda, Debrecen

★

Tankönyvkiadó Vállalat

A kiadásért felel: Vágvölgyi Tibor igazgató

★

Felelős lektor: Balázs Imre

Műszaki vezető: Horváth János

Műszaki szerkesztő: Kormanik Béla

★

A kézirat nyomdába érkezett: 1960. október.

Megjelenés: 1960. december.

Példányszám: 800. Terjedelem: 8,75 (A/5) ív, 4 ábra

★

Készült: linó szedésről, íves magasnyomással,
az MSZ 5601—54 és az MSZ 5602—55 szabvány szerint

Az Allami Kossuth Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium mai szervezeti formájában a Művelődésügyi Minisztérium rendelete alapján az 1958/59. tanévben jött létre. Létrehozása szoros összefüggésben van a tanárképzés idejének 5 évre való felemelésével. Az iskola feladata a tanárszakos egyetemi hallgatók gyakorlati képzésének ellátása. Ez a különleges feladat néhány alapvető szervezeti változtatás végrehajtását tette szükségessé.

Feladatának megfelelő ellátása érdekében kivették a művelődésügyi osztály hatásköréből és a Kossuth Lajos Tudományegyetem kebelében működő Tanárképző Tanács alá rendelték. A Tanárképző Tanács végzi az iskola eszmei irányítását. A Tanárképző Tanács biztosítja, hogy az iskola az egyetemen folyó tanárképzési munka egészébe szervesen illeszkedhessen bele, illetőleg a maga gyakorlati munkájával kiegészíthesse az egyetemen négy illetve öt éven át végzett oktató és nevelő munkát.

A művelődésügyi osztály jogainak érvényesítését lecsökkentette az iskoláztatási munka irányítására és ellenőrzésére és az általános felügyelet ellátására.

A két jogkör fenntartása az elmúlt két év tapasztalatai alapján helyesnek bizonyult. Az iskola így szervesen kapcsolódik a város iskoláztatási munkájába, és segítheti a művelődésügyi osztályt a városi problémák megoldásában. Az általános felügyelet gyakorlása pedig biztosítékot ad arra, hogy az iskola nem szakad el a város többi iskolájától, tudományt szerezhessen más iskolák munkájáról, eredményeiről. Ez az egyik lehetőség arra is, hogy a gyakorló iskola a maga tapasztalatait és eredményeit is továbbadhassa.

Az egyetemhez való szervezeti tartozás egyre több, az együttműködés során kialakuló szállal kapcsolja össze az iskolát az egyetemmel, az egyetem intézeteivel. A kialakuló együttműködés lehetőséget nyújt arra, hogy a tanárképzési munkájának két területe, az elméleti és a gyakorlati képzés teljes összhangban történjen.

Az iskolai felügyeletet az egyetem oktatói kara látja el. Az oktatói kar soraiból kerülnek ki a szakmai munkaközösségek vezetői is. Ennek kettős haszna van. Az iskola tanárai így állandó kapcsolatban állnak az egyetemi intézetekkel, és lehetőségük van arra, hogy folyamatosan értesüljenek az egyetemi oktatói munka kérdéseiről. Ez a vezető tanári munka ellátásához feltétlenül szükséges. A szakmai munkaközösségek ülései, az ott lezajló viták pedig az egyetemi oktatóknak nyújtanak lehetőséget arra, hogy közvetlen kapcsolatban legyenek a gyakorló pedagógusi munkával. Az együttműködést szolgálja az is, hogy az iskola több tanára az egyetem felkérésére ellátja az egyetemi szakmódszertani órákat.

A világnézeti és ideológiai továbbképzésben a világnézeti nevelési bizott-

ság tervei alapján az iskola tanárai szaktárgyuknak megfelelően az egyetem intézeteiben vesznek részt.

Az egyetem és az iskola kapcsolatának összefogása és egybehangolása a Tanárképző Tanács feladata. A Tanárképző Tanács az iskola főhatósága, mely irányítja és ellenőrzi az iskola oktató-nevelő és tanárképző munkáját. A Tanárképző Tanács negyedévenként megtartott ülésein mindig az iskola munkájának egy-egy fontos kérdése kerül megvitatásra. Ez módot ad arra, hogy az iskolai munka egyre magasabb színvonalon folyjon. A tanári testület összeállítása pályázati úton két ütemben történt. Az első lépésben az 1959/60. tanévben az állásoknak kb. 60%-át pályázat útján töltötték be. A második lépés után, amely az 1960/61. tanév kezdetére zárult le, az iskola minden tanára vezetőtanár, akiket pályázatuk elfogadása után az egyetem rektora nevezett ki. Az iskola tanári testülete mai összetételében képes arra, hogy feladatát jól lássa el. Feladata igen nehéz és felelősségteljes. A testület vállaira háruló munka kettős. Az egyik az iskola több mint 800 tanulójának nevelése és oktatása. A tanárképzés szempontjainak szeme előtt tartásával az iskola keretei között teljes általános iskolai tagozat is működik. Az alsó tagozatban általános iskolai tanítók látják el az órákat, a felső tagozatban azonban — néhány szaktanártól eltekintve — egyetemi végzettségű tanárok tanítanak. A lényegében tehát 12 osztályos iskola nagymértékben megnöveli a testület felelősségét, mert a tanulók nevelése és oktatása 6 éves kortól kizárólagosan a testület kezében van. A gondjainkra bízott tanulókat a marxizmus—leninizmus szellemében olyan fiatalokká kell nevelnünk, akik az iskolában korszerű műveltség birtokába jutnak, és így képessé válnak arra, hogy a szocialista Magyarország felépítésén munkálkodjanak.

E rendkívül felelősségteljes munka mellett, illetőleg ezzel párhuzamosan el kell látni a tanárjelöltek gyakorlati munkájának irányítását is. Ez a munka jelentőségében talán még az előbbit is megelőzi. A jövő pedagógusainak képzése hallatlan fontosságú, mert közvetlenül kihat a jövő évek, sőt évtizedek ifjúságának nevelésére. Éppen ezért a tanárjelölt-vezető munka nem elégedhet meg a jelöltek szakmai ismereteinek csiszolásával, a „mesterség” fogásainak megtanításával. Ennél sokkal többet kell tenni. Ápolni és gondozni kell a jelöltek hivatásszeretét, az ifjúság szeretetére kell irányítani figyelmüket. Fel kell készíteni őket arra, hogy mindig és mindenütt a szocialista haza által támasztott követelményeknek megfelelően a szocialista ifjúság nevelésén fáradozzanak és munkálkodjanak.

E két irányú, bár alapjaiban tekintve közös nevelői munkát a testület hivatástudattól, a jövő ifjúsága és tanárnemzedéke sorsáért érzett felelősségtől áthatva végzi. Nagy szerepet játszik ebben a munkában az iskola párttag tanárainak kollektívája, mely önálló iskola-pártszervezet keretében dolgozva, valóban a testület vezető ereje.

Az iskola jellegéből következik, hogy tanárainak összeválasztásánál arra törekedett, hogy olyan nevelői kollektíva alakuljon ki, mely szakmai és politikai szempontból is a legalkalmasabb a feladatok végrehajtására. Ez a törekvés sikerrel járt, és az igazságnak tartozunk annak megállapításával, hogy az iskola ma már jó tanári kollektívával rendelkezik.

Ez a megállapítás az előbb vázolt feladatok ellátása mellett egy harmadik feladatot — mondhatjuk kötelességet — is ró az iskolára. Ez a kötelesség első sorban szűkebb területünk, Debrecen város pedagógus társadalmával szemben

áll fenn, de úgy érezzük, hogy városunk határain túl az egész ország pedagógusaival szemben is van kötelességünk.

Az iskolában igen sok réti gyakorlati munka folyik. E gyakorlati munka kiterjed a nevelő és oktató munka minden területére. A gyakorlati munka végzése során olyan tapasztalatok szűrődnek le és olyan eredmények születnek meg, melyeknek közrebocsátása feltétlenül szükségesnek látszik. A gyakorló iskolával szemben feltétlenül lehet, sőt kell is olyan igényt támasztani, hogy elméleti munkásságot is végezzen. Az iskola tanárai valóban folytatnak ilyen munkásságot. Ebből az is következik, hogy ennek a munkásságnak a lehetőségek szerint, a legszélesebb körű nyilvánosságot kell biztosítani. Az iskola tanárai részt vesznek a művelődésügyi osztály által rendezett szakmai továbbképzési napokon is, és ott lehetőséget kapnak arra, hogy tapasztalataikat, eredményeiket a szakmabeliekkel megvitassák, tapasztalatokat adjanak és szerezzenek. Ez a lehetőség azonban csak a városon belül van meg, noha eredményesnek látszana ilyen tapasztalatátadás országos viszonylatban is.

Ezen igény vezetett arra a gondolatra, hogy megteremtsük a lehetőséget annak, hogy az iskola tanári testülete évenként megjelenő Évkönyv formájában adja közre munkásságának tapasztalatait. Az Évkönyv módot ad arra, hogy eredményeinket más iskolákhoz is eljuttassuk, és velük — ha szerény mértékben is — hozzájáruljunk a magyar pedagógia előrehaladásához.

Az Évkönyv egy-egy év termését adja közre. Nem törekedhet arra, hogy valamilyen téma vagy tudományágakat szerint specializálódjon, mert az iskola sokrétű munkájáról kell tájékoztatást adnia. Törekvésünk az, hogy az Évkönyv tág bepillantást adjon a gyakorló iskola munkájába. Az a törekvésünk, hogy rendszeres elméleti munkásságra serkentsük a testület tagjait, és az elkészült cikkeket az Évkönyvben rendszeresen meg is jelentessük. Az Évkönyv szerkesztését a testület tagjaiból alakított szerkesztő bizottság végzi attól a meggyőződéstől áthatva, hogy ezzel szolgálatot tesz a magyar pedagógustársadalomnak.

Évkönyvünk első kötete, melyet most adunk közre, e meggyőződésünk szellemében született, és magán viseli az első, kezdeti lépések gyengeségeit. Bízunk azonban abban, hogy még így is megfelelő tájékoztatást ad a gyakorló gimnáziumként még csak két éve működő iskoláról és az iskola tanárainak munkájáról.

Papp Imre
igazgató

1. „Az írás az élet megsokszorozása“

Móricz Zsigmond írói pályája végén egyre több lírai elemet enged be műveibe. Az írás számára mindig az önvallomás eszköze volt, most mintha célja lenne mindez, valami belső kényszer hatására. 1938-ban olyan kulcsregénnyel lep meg, mint a *Még új a szerelem*, amelyben alakjai mögül gyakorta nyílt színre lép, így mondja el reflexióit, többé-kevésbé burkolt vallomásait két házasságáról. Az eddig is feszülő, merészen sodró móríci regénykonstrukció ilyen fokú lazítását a kritika hajlandó volt a nyugati formabontó dekadens irányzatok hatásaként tekinteni, holott Móricz sajátosan szubjektív alkotásnak, írásmódjának kiteljesedéséről, mindenestre valamilyen végletesebb megnyilvánulásáról van szó. Hatvanéves korában írja meg legközvetlenebb vallomását önmagáról, már első személyben az *Életem regényében*. Benne a regény minden kötöttségét lírává bontja szét az önvallomás belső kényszere alatt, s benne mindent el akart mondani, ami még regényeiből kimaradt. Ezzel kulcsot is adott kezünkbe, nemcsak izgalmas gyerekkorához, hanem témáinak dús televényéhez, írói alkotásához, művészi módszerének titkaihoz egyaránt. Műve végén pedig azzal a kijelentéssel lep meg, hogy tízéves koráig több történt vele, mint azóta ötven év alatt. „Ennél többet nem mondhatok magamról. A többit regényeimben megírtam.”

Bármennyire meglepő is ez a konklúziója, leglényegében nincs túlzás, sőt, alapvetően igaz. Aki Móricz témáinak és életének többé-kevésbé rejtett kapcsolatait ismeri, tudja, hogy a gyerekkor, az ifjúkor legforróbb, legizgalmasabb élményanyaga ömlött át egész életművébe. A férfikor, öregkor krónikájával már takarékosabban, tartózkodóbban bánt, utóbb pedig szinte csak levelezésben vall, vagy éppen adósunk marad.

„A rímtelen versek nagy magyar poétájának” — ahogyan Ady becázta pályatársát — nem ez az első és egyetlen feleszmélése, hogy íróművészetének igazi televénye a gyerek- és ifjúkor. Mikor a „vaskor” elbeszéléseit pályája derekán a *Tavaszi szélben* kötetbe foglalja, így sóhajt fel: „milyen kicsiségek nőnek nagy-nagy dolgokká férfikorunk délszakára...” Még később az igazságot, emberséget kereső író, a gyermek Nyilas Misi döbbenetével néz körül és tesz jelentést egy magasabb humánus ítélőszéke elé mindarról, ami ebben az érthetetlen és embertelen világban megtörténhet. Néhány évvel ezelőtt napvilágra került, debreceni nőismerőseivel folytatott levelezésében mondja el bizalmasan, hogy a *Légy jó mindhalálig*ban az 1919–20-ban elszenvedett dolgozat írta meg. A darab debreceni színpadi bemutatóját együtt nézték végig. „Csak a gyermeki szív rejtelvei közt tudtam megmutatni azt, amit éreztem. Az ember örök gyermek marad, ha feje deres is... Voltaképpen minden írás líra: a szenvedő szív gyötrelme, idegen alakok burkában egyénítve.” (1930. XII. 12.)

Művek, vallomások alapján beszélhetnénk Móricz eredendően lírai alkataráról. Sok igazság volna ebben. Ám ugyanakkor epikus talentuma követeli a maga helyét és jogait: korán jelentkező elbeszélő vénája, megfigyelőképpessége, egyéni karaktert megragadó, egyben tipizáló hajlama. Huszonöt éves írói jubileumán tett vallomásában mondja el, hogy 1896-ban, a pesti millenniumi kiállítás után merte megszúgni anyjának, hogy író szeretne lenni. Később hozzáteszi: „Már akkor, egészen ifjan, tudtam, éreztem, hogy sohasem fogok tudni mást tenni, mint átadni magamat az érzelmeknek; az örömnnek, a szenvedésnek, a lelkesedésnek és a felháborodásnak...”

Sajátos írói alkatát különben — melyet epikai fegyelem köt, de kezdetől valami indulat feszít — ifjúkori kísérletezései közepette, elődeinek követségében leshetjük el. Maga mondja el, mily nehéz volt szakítania Jókai, Mikszáth hatásával. Mert Jókai-igézetben él, Mikszáthot próbálja követni, továbbvinni, másodlagos, közvetett élmények útján. tapogatózik. Hogy ez mennyire lehetetlen állapot, és mily képtelen feladat, akkor döbben rá, mikor először képes hallgatni saját belső indulatára. Ekkor látja, hogy az ő élménykincsének forrása a közvetlen élet, úgy, amint egy erősen feszült társadalmi légkörben jelentkezik. Ennek átmentése az ő művészetének, realizmusának, egyben írói alkatának is legfőbb jellemzője. Ellentétes a Mikszáthéval, aki akkor tud írni, amikor már lehiggadt, s történetekben lát, anekdotákban komponál. Móricz kezébe erős érzelmi indítékok adnak tollat, s ha olykor sikerül is az idilli megoldás, az epikai médret inkább az indulatok sodrása mélyíti és szélesíti.

Nem pusztán literátoroknak, hanem a Móricz regényíró művészte iránt érdeklődő, vonzódo olvasónak is ritka élményt nyújthat az író ifjúkori emlékeinek dokumentumanyaga. Jókai jelentős élményanyagot visz gyermekkoráról írásaiba. Mikszáth is vallja, hogy döntőek azok a tapasztalatok, amelyeket az ember ifjúkorában szed fel. Az ő élményeik és tapasztalataik azonban korántsem olyan életteljesek, közvetlenek, szinte konkrétak, mint a Móriczéi. Móricznál ugyanakkor nemcsak állandó forrás, hanem sugalló és motiváló erő is a gyermek- és ifjúkor számtalan tarka élménye. Mindenesetre egyedülálló abban, hogy a serdülőkor zavaros folyóján nemcsak a pusztá életét menti át, hanem magával hozza az ifjúság minden kincsét. Az is érdekes, hogy nem érett fővel vagy hajlott korban fordult zsenge kora felé, mintegy visszaemlékezve, hanem már a fiatalkori kísérletezések idején is ebből szeret táplálkozni. Az, hogy élete benne van regényeiben, nála nem szokványos megállapítás, hanem tudatos írói program.

Ifjúkori nyomok, életrajzi vonatkozások után kutatni vele kapcsolatban többet jelent, mint művészte átléphetőségét, élvezhetőségét megkönnyíteni. Ifjúkorának emlékei között járva, azt is megállapíthatjuk, tetten érhetjük, hogyan válik a nyers valóság közvetlen írói anyaggá, hogyan alakul át az írásban az élet. Hiszen tudjuk, hogy még történelmi témáiba is személyes élete legfrissebb eseményeit, leggyötrőbb problémáit, önmagát, környezetét vitte bele. Ifjúságának tanulmányozásában bizonyos konkrét adatok felkutatása mellett az a cél is vezetett, hogy személyes kapcsolatok révén, kicsi részben saját emlékeim után némiképpen felfedjem Móricz realizmusának valóságsszárait, ifjúságának, íróvá serdülésének abban a forrongó szakaszában, melyet diákként, majd helyettes tanárként Kisújszálláson élt át. Továbbá annak a kapcsolatnak tükrében, amelyet ennek az alföldi városnak lakóival, itt élő ismerős és baráti körével haláláig fenntartott.

Móricz életműve tájakkal, emberekkel, az ország népével való szakadatlan

érintkezésekből épül fel. Műveinek valóságos földrajzi, néprajzi, történeti háttere van. Ha megismerjük Móricz írói módszerét, kibontjuk egy-egy történetének, alakjának titkát, a szálak majdnem mindig a gyerekkor, az ifjúság élményeihez, embereihez, tájaihoz vezetnek. Történeteiben, akárhol játszódjanak is, felbukkan az Alföld világa, megjelennek alföldi emberei, ezek fejével gondolkozik, szemével figyel, ezekben érzi igazán otthon magát. A szülőföldről elindulva, át a Nyírségen, Hajdúságon, Debrecenen a Kunságig, Viharsarokig húzódik ez a Tisza kanyargós útjával szegélyezett magyar világ. Ennek tájait, kisvárosait, falvait, tanyáit, embereinek ezreit, drámai anyagát, ízét, nyelvét gyűjtötte könyveibe, szólaltatta meg egy izgalmas fél század állandóan mozgó, változó állapotában. Vele fejlődött maga is állásfoglalásában, emberábrázolásában; ezen nőtt emberré, naggyá, íróvá. A szétkergetett család, a gyakori iskola-változtatások körülményei nyitották meg oly korán ezt a világot számára.

Később, első házasságával kirándult a Felvidékre, könyvtárnyi tanulmány árán a magyar múltba, Erdélybe, a forradalom ügye Dunántúlra is elviszi. Harminc éves írói pályának kell eltelnie, hogy Budapestre érkezzen, mert *Az asszony beleszól* témájában felfedezte, hogy a magyar főváros zöme voltaképpen vidéken született, a színész, az újságíró egyaránt alföldi származású. Bármily ösztönösen mutatkozzék is az alföldi világ utáni vonzalma, tudatos írói program szélesíti, mélyíti, amit elindulásánál már határozottan megfogalmazott: „Megírni azt a regényt, amely számtalan kötetből állna, s felölelné az egész magyar életet, a kunyhóktól a palotákig.” Balzaci terv ez, amit azért nem valósíthatott meg, mert kevés rá egyetlen ember élete. De ezt a Magyarországot, népének ezt a törzsét megtalálta, megragadta, s rajta keresztül mondta el a világnak, amit az emberekről általában gondolt, érzett, és arra érdemes volt, hogy el kelljen mondani.

Ahol Móricz ifjúkorában időt töltött, ott egy életre igyekezett gyökeret verni, embereket szerzett magának, visszatért oda, mindig azt írta, és onnét nem tárgított. Sok példa mutatja, hogy az ellentmondásos társadalom harcai közepette, huzalkodások szövevényei ellenére milyen tervszerűen, mennyi leleményességgel, taktikával tartotta kapcsolatait barátai^{val}, embereivel „alakjai^{val}”, akiket nap mint nap megírt, leleplezett, „megsértett”. Ellenállhatatlan szívóssággal eresztette egyre mélyebbre gyökereit ifjúkora őstalajába. A kikkel fiatal éveiben találkozott, még ha közben ellenségei sorába sodródtak is, élete végéig az ő emberei maradtak. Ott éltek tovább a maguk életét agya végteleⁿül gazdag képtárában. Szinte példátlan, hogy halála után, másfél évtized óta mily gazdag visszaemlékező irodalom keletkezett utána. Emlékek, levelek ezrei tanúskodnak arról, hogy a magyar világnak milyen széles köreit, mélységeit tudta bejárni, nemzedékeit összetartani, magához kapcsolni. Velük az eltéphetlen személyes viszonyt ápolni. Egy nagy család volt számára az ország, s addig nem szeretett írógépe elé ülni, míg modelljeivel újból meg újból nem beszélgetett. Úgy kapta értesüléseit, a legfrissebb jelzéseket a nemzet életéről, hogy népe életének ütőerén tartotta az ujját. Esztétikai hitvallását valósítgatta meg: „Nékem az írás az élet megsokszorozása.” Az emberi arcok, jellemek alaptípusait gyűjtögette így össze — ahogyan Jókaitól ezt korán elleste —, s akiket tetszése szerint alakított, összegyűrt, majd megint elemekre bontott.

Ilyen termő vidék, lelőhely volt számára Kisújszállás, a Nagy^kunság szíve is, ahová családi kapcsolat s egyben iskolai tanulmánya sodorta ifjúsága legvalóságosabb fókán. Itt végezte a gimnázium hatodik, hetedik és nyolcadik osztályát, tett érettségi vizsgát. Itt forrtak ki jellemének alapvonásai, társadalmi

mondanivalói egy lényeges részének innét vitte anyagát. A *Kerek Ferkó*, *Vidéki hírek*, *Uri muri*, *Esőleső társaság*, *Rokonok*, *Forr a bor*, *Bál c. regényei*, elbeszélések, riportok sora jelzik azt a témakört, amelyet a Kunság e vidékéről részben még diák korában kapott. Szinte négy évtizedes írói fejlődésének, társadalomkritikájának, realizmusának körvonalai is megtetszenek bennük, s azok a kapcsolatok, melyeket fenntartott ezzel az alföldi várossal egészen halálig. Amit a Kunságról magának megalkotott, s regényeiben szétszórt, legnagyobb-részt itt szerezte.

2. Kisújszállás: a menedékhely

Kisújszállásra 1896 decemberében került Sárospatakról — menekültként — tanév közben. A *Légy jó mindhalálig* két utolsó fejezete számol be drámai erővel erről a menekülésről, amely idejövételét közvetlenül megelőzte. Nagybátyja, Pallagi Gyula a kisújszállási gimnázium igazgatója volt, ő jött érte, hogy megszabadítsa. Akkor ő

„fejét leejtette, s szivárvány színű lett a szoba, s egyszerre kimondhatatlan vágy fogta el, menni, elmenni innen, abba az iskolába, ahol már ő tanít... ő, a drága, az édes jó bátyja... az égbe..., mert az maga az ég...”

Ez persze a művészi megformálása annak a megaláztatásnak, amely őt ifjúságában és személyében először érte. A sűrített való, a helyzet tipikus megformálása, ahogyan hitelessé válhatott egy gyermek szabadulása az emberek, a „fel nőttek” karmai közül. A nyers valóság más. Tudjuk, nem is Debrecenben történt, s nem ily megindítóan drámai tónusban, hanem az utolsó kamaszév makacs lázongásai közepette. Az egykori debreceni jeles kisdiák, a család büszkesége, a legnagyobbik Móricz-fiú 1896 karácsonyára három elégtelen osztályzatot visz haza a sárospataki kollégiumból: németből, latinból és görögből. Hadd mondja el ezt is maga, negyvenhárom esztendő távolából visszatekintve:

„Kijelentettem szüleimnek, hogy bármi történjék is velem, soha többet a pataki kollégiumba be nem teszem a lábam. Másnap megérkezett hozzánk Gyula bátyám, aki a vakációkat rendszerint nálunk töltötte. Meghallotta a család sírását fölöttem. Nagyon lehangolódott. Megvizsgáztatott s azt mondta: „Nagyon meg vagyok lepve, nem tudom mit csináltál, de tudásod alapján a jelesek közt van a helyed”. Elvitt magával Kisújszállásra, ahol igazgató volt a gimnáziumban. Húsvétkor mindenből jeles lettem, csak két jóm volt, a német és görög. „Cájsz” azt mondta rám, mikor a fiúk újságolták neki: „Hja, Kisújszálláson kolbászból fonják a sövényt.”

(*Sárospatak*, 1939. Pesti Napló.)

Ezt még két regényében és Jókai-tanulmányában is leírja, fenti visszaemlékezésével egyértelműen. Mert ez nagyon fájt. Ekkora sebet s utána még egy ily gúnyos megjegyzést talán sohasem kapott. Annyira fájt, hogy Debrecenre ruházta, nehogy Pataknak még a nevét is ki kelljen ejtenie. Kisújszálláson valóban megváltozott helyzet és környezet fogadja. Fejlődése szempontjából sem jobb, sem rosszabb, mint Debrecenben vagy Patakon, amit könnyen megértünk, ha ismerjük lesújtó véleményét az akkori köznevelés helyzetéről szerte az országban. Ösztönösen, majd egyre tudatosabban száll szembe a kor iskolai viszonyaival, mert az iskolákban a fennálló társadalmi rend tükrét látja. A kis-

újszállási algimnázium, mint a debreceni Kollégium egykori partikulája az ő diáksága idején épül ki főgimnáziummá. A nagy válságon éppen túllépett, az adolescencia mesgyéjén járó diák jellemét önállósuló gondolkodása, tépelődése, olvasmányai, a kisvárosi események, nagybátyjával, iskolatársaival folytatott vitái alakítják. Annnyit mindenestre érzett, hogy ebben a fiatal tanárokból csak nemrég verbuvált iskolában valami roppant nivósüllyedés van a két híres és nagy kollégum után. De a vaskalap korántsem olyan kemény, mint a „börtön” Patakon, ahol a tanárok életkora akkor a legmagasabb volt az országban. Miklós öccse egyik visszaemlékezésében találóan jellemzi az új helyzetet: „Debrecenben tanult meg látni, Patakon ítélni, Kisújszálláson túlélni a bajt”. Itt valahogy más a küzdő mezőny, mások a feltételek, bárkivel felveheti a harcot, ha akarja, ha érdemes.

Az igazgató nagybácsi „megváltói” szerepe viszont abban a percben megszűnik, mikor átlépi ennek az iskolának a küszöbét. Úgy értjük ezt, hogy a fiatal diák engedi el, taszítja el magától ezt a jötevő kezét, mert roppant teherre kezdett válni. Persze az tény, hogy mégis ott van, és nem kell többé félni. Hogy „most már felszabadult ember az emberek között”, megnyílt az út a jövő felé. Feloldotta kezét a harcra az egyetlen célért: íróvá lenni. Itt dől el ez a kérdés is végképpen, visszavonhatatlanul. Ebben nagy szerepe van Pallagi Gyulának. Hangsúlyozzuk: nem mint igazgatónak, hanem mint a tizenhúszéves, férfivá érő Móricz legmúltabb ellenfelének is a forrongás éveiben. És mint a Pallagi—Móricz-familia rendkívül lekötöztetett és igénybe vett anyagi támaszának. Nemhiába állít felejthetetlen emléket művei egész sorában a finom, mégis éles vonásokkal megrajzolt Isaák Gézának (a *Harmatos rózsában* Lónyay Gézának), a kor, a századforduló e rokonszenves, tragikus hőségnek, „ifjúkora ideáljának”.

Anyai nagybátyja volt, a családi hierarchiában is anyja mellett emlegeti. „Sértsék családom bármelyik tagját, azon nem indulok fel, ha Gyula bátyámat sértenék, azt nem tűrném, ha édesanyámat sértik, az szíven talál” — írja Janakán 1904-ben. A bálványozott nagybácsit Móricz Bálint a lovak mellől viszi a debreceni Kollégiumba, mert parasztnak nem való, és olyan feje van, amelyet háromszáz diák közt sem találnak még egyet. Legyen pap, aki visszaszerzi majd az Isaákoktól a birtokot és a kastélyt. De ennél még többet vállalt: megállítani a Pallagiakat a meteorsorsban, felemelni a Móriczokat a magyar néptenger mélyéből, hogy a két izgatón ellentétes pólus a történelem további viharaiiban kiegyenlítődjék. Pallagi Gyula 1867-ben született. Egész diákkorát szakadatlanul nagyúri gyerekek instruktoraként töltötte. A középiskola nyolc osztályát mégis hat év alatt végezte el, s a klasszikusokon kívül az olasz, spanyol, angol, német, francia, orosz nyelveken is áttört magát. Érettségi után Pestre jutva gépészmérnök szeretne lenni, de a szükséges anyagi alapot megfeszített munka árán sem tudta előteremteni, így lett matematika-fizika szakos tanár. Egyetemi hallgató korában történt — még mindig instruktor —, hogy egyik tanítványa apjának több ezer forintos váltóját írta alá kezesként. Az igen nagy úr, Tisza-párti korifeus, tankerületi főigazgató az adósságok hálójából, emberi egzisztenciákat tönkretévő felelősség elől egy revolvergolyóval a halálba menekült. Az utána maradt váltónak Pallagi csak a kamatait fizethette élete végéig. A nagyon gazdag családok fiai mellett viszont megtanulta, hogyan kell az urak közt mozogni s az életben helytállni. A négy Pallagi-testvér közül — így jellemzi bátyját Móricz — „Gyula volt a legtisztábban kikristályosodott gentleman... pompás sportember volt, karcsú és hajlékony”. Az

egyetemen már szaklapban jelenik meg munkája. Fiatal, szép jövőjű tudósként kerül Gyulai Pálék társaságába, akinek kedvence és gyakori vendége Leányfalun. Gyulaiék lapjába is dolgozik, a Budapesti Szemlében értekezése jelenik meg Helmholtzról, egy másik a természettudományos megismerésről. Eötvös Loránd maga mellett akarja tartani, egyelőre két évig, fizetés nélkül. Súlyos anyagi körülményei ezt nem engedik, s így kénytelen lelépni a tudományos kutatás, egyben az érvényesülés útjáról. 1892-ben Pozsonyban a kereskedelmi akadémiánál kezdi tanári működését. Tanárnak éppoly kiváló, mint tudós: ritka átadó képességű, sokat fáradozik egy élvezhető matematikai tankönyv megszületéséért. Rendkívül szerette és ismerte a világirodalmat és a magyar klasszikusokat, különösen Shakespeare, Byron, Vörösmarty, Arany mindennapi olvasmánya volt. Verseket is írt nagy önkritikával, jegyzi fel róla Szeremley Barna tanártársa. Angol, francia, német regényeket fordít kiadók megbízásából, pl. Kipling *Dzsungel könyvét* is. Részt vesz az Akadémia tájsoztárának elkészítésében. Sokoldalú, szelíd, komoly egyéniségével egyszerre megnyerte a várost és tanártársai többségének rokonszenvét. Móricz műveiben elszórva olyan nevelőt állít benne elébünk, aki a fiatal lélek minden rezdülését ismeri, a kellő pillanatban ott áll segítségével, ahol kell. „Úgy hasonlított az arca a jó Jézus Krisztuséhoz, éppoly szelíd, jó szakálla van, barna szakállá, erős szeme, ami átlát a szíveken, és mindenható” — jellemzi felismerhető életserűséggel a *Légy jó mindhaláláig*ban. Kisújszállásra 1893-ban kerül az akkor hat osztályosból nyolc osztályossá fejlődő, államilag segélyezett református gimnáziumba tanárnak. 1895-ben doktori címet, később magántanári képesítést szerez. Kis fizetésből, szerény körülmények között él édesanyjával a Kosuth utca 13. számú parasztház hónapos szobájában három éven át. Innét költözik be az új, tágas igazgatói lakásba 1896-ban mint megbízott igazgató, ahol néhány hónap múlva szép, déli fekvésű diákszobát ad a pataki kudarcokból magával hozott unokaöccsének, Zsigának.

Kisújszállás népessége a kilencvenes években már eléri a tizenháromezret, nagybirtoka nincs, határa viszont kicsi, mindössze 19 786 kat. hold. A kiegyezés utáni kapitalizálódás szele ebben az évtizedben éri el. Nemrégiben alakult át alföldi nagyközségből rendezett tanácssal, rendőrséggel bíró várossá. Gyors ütemű építkezés folyik itt a millennium évtizedében: a Mária Terézia-korabeli barokk ízléssel épített új városháza, járásbíróház, posta, vigadó, banképület, módosabb polgárházak egy-kettőre városiassá alakítják a nemzetközi útvonalban fekvő főutcáját. Eddig városszéli gémes és ásott kutak szolgáltatták az olykor tifusszal, kolerával fenyegető ivóvizet. Ekkor, Móricz diáksága idején fúrták az első meleg vizű artézi kutat, a város nagy, sivatagszerű főterén, mely körül a piac, kútra járók ácsorgó tömegei helyezkedtek el. A páras, meleg vizű kút körül zibongó esti korzó képe fel-felbukkan Móricz novelláiban. A piac mögött meghúzódó régi, árnyados algimnázium épülete is szűknek bizonyul, a gimnázium a mai új, tágas, kétemeletes épületbe költözik át, a régi tanárok nyugalomba mennek, s egészen újaknak, az ország különböző területeiről jötteknek, fiataloknak adják át helyüket. A közel kétszázötvenes létszámú diáksereg is a jövés-menés, állandó mozgás képét mutatja szinte évről évre. A VI. osztálynak, melybe Móricz jön, 26 tanulója van, ennek csak negyede helybeli, a többi az ország különböző vidékéről verbuválódott. Év végén a VII. osztályba ennek is fele megy át, a többi megbukik, kimarad, újra más iskolában próbál szerencsét, s jönnek helyettük újak. Nem múlik el év a kilencvenes években, hogy tanárváltozások ne történnének. Móricz évközi megjelenése sem feltűnő.

Felvételi kérvénye 1896. december 31-én keltezett, első félévi tandíj fizetése alóli mentességét kéri benne, hivatkozván, hogy Sárospatakon is tandíjmentes volt. Az igazgatótanács méltányolja kérését, ugyanakkor azonban a második félévi tandíj és illetékek kifizetésére kötelezi. Az iskola rendjébe való beilleszkedés sem lehetett különösebben nehéz. Történelemtanára, Pruzsinszky Pál — a későbbi neves egyháztörténész — óra közben egyszer mellékesen megkérdezi tőle, milyen osztályzata volt Patakon történelemből, mire ő büszkén mondta be egyetlen jelesét. Az új diáktársat erre mindenki jeles tanulónak könyvelte el. Persze, az igazgató öccse, ott is lakik nála, s ez éppen elég ok arra, hogy némi bizalmatlan légkör alakuljon ki körülötte, amely csak igen lassan engedett fel a VIII. osztályban, amikor alaposabban megismerhették, de annyira sohasem, hogy valaki otthon, az igazgatói lakásban meglátogatta volna. Diáktársaival való viszonya tehát nem lehetett széleskörű, sőt kiegyensúlyozottnak sem mondható, ezt saját vallomása, melyben egy-két barátáról beszél, éppúgy alátámasztja, mint osztálytársainak szóbeli közlése. „Sovány Cassiusnak” nevezték, mert valóban sovány volt, zárkózott természetű, olykor hirtelen haragú és dühös. Zárkózottságát azokban, melyet korai írói tervek töltöttek meg, aligha tudta elég imponálóan viselni; úgy tetszik, inkább félszeg volt, bizalmas baráti szívekre vágó.

A VI—VII. osztályban nem is mutat különösebb iskolai és közösségi tevékenységet. Ahhoz a klikkhez, mely bizalmatlannak mutatkozik hozzá, nem közeledik. (Tanulni nem nagyon szeret, még kevésbé beszélni, mint ezt egyik sárospataki felolvasásában öreg fővel bevallja. Annál inkább szeret mással foglalkozni.) Osztálytársai tudják, hogy komoly dolgok foglalkoztatják, de hogy író akar lenni, azt édesanyján kívül még senki sem sejtí. (Osztálytársa, a jeles diák Pápay Pál kisújszállási ügyvéd így nyilatkozik róla: „Már akkor nem a tényleges két évvel volt ő öregebb felfogás dolgában nálunk, hanem legalább öt-hat évvel.” Maga írja rövid életrajzában: „Voltam, ami vagyok, embrióban már kis komoly, szigorú, sovány, lusta, ábrándozó, tervkovácsoló, túljó és hirtelen rossz ember, — végig a félországon, gonosz tanárokon, tehetetlen megnyilvánulásokon.” (Érdekes Újság Dekameronja, 1913.)

Az önképzőkörben nem találja meg azt a színvonalat, amely igényét, ízlését kielégítené. Már Patakon „illegális” irodalmi kört szervez, mellyel színdarabját is betanítatja, s előadja otthon, az „udvaron”. Olyan körbe vágyó nék tehát, ahol nem alapszabályok kötik a szellem szabadabb önkifejtését. Spontán társulásra, ahol ő versenyezhet, vezethet, diktálhat. Rendkívül vágyott a vezetésre, de csak a válogatottak között. Ilyen közösséget Kisújszálláson nem talál. Az „Arany kör” legalábbis nem ilyen; alapszabályának célkitűzése kiábrándítóan alacsony: „gyakorlottság szerzés önálló dolgozatok készítésében és szaválásban”. Mégsem tud egészen háttérben maradni. Hatodik osztályos korában még mint rendkívüli tag dicsőretet kap a *Népdalok I—III. c.* verséért, szaválás terén pedig Karlovsky Endre: *A kis Marie regéjé*-ért. Hetedik osztályban nyilvános ünnepélyeken szavalgat, s már mint rendes tag a bíráló bizottságban is helyet foglal. Egyik értekezése: *Berzsenyi mint hazafias költő*, elnyeri a tízkoronás pályadíjat. *Április c.* rajzáért jutalmat kap. Ugyanebben az évben dicsérik meg *Mi az élet: pipafüst c.* elbeszélését is. A pataki bukott diákból év végére jeles lesz, csupán görögéből van „jó” osztályzata. Hetedikben már csak általános „jó” eredményig jut. Ebben szerepe van merész irodalmi tervének: színdarabot ír az Akadémia pályázatára. Az ötfelvonásos tragédia Sertoriusról szól, a fellázadt rabszolgavezérről, s alapeszméje körülbelül ez: Sertoriusnak fáj a

nép elnyomása, felindul hát az urak ellen, hogy fegyverrel szerezzen jogot és kenyeret testvéreinek. Ezt a darabot 1897 decemberétől 1898 júliusáig írja. Külön nyelvi órán franciát tanul nagybátyja kurzusán. Az év folyamán fél tandíjat fizet, záró vizsgán a Lovassy—Szakáll-alapítvány 40 forintos ösztöndíját kapja meg. Maga pedig száznyolcvan rovarból álló természetrajzi gyűjteményét ajándékozza az iskola szertárának. Két tanítványa is volt, a polgármester és egy gazdag bérlő fia, a magántanításból fedezni tudta ruházódását. Az ez időből származó fényképe merészen magába mélyülő, elszánt fiatalembert mutat, amint a Móriczok és a Pallagiak között fenn, karbafont kézzel áll, valami nagy feladat, küzdelem küszöbén.

Osztálytársa, Pápay közli róla: „Igazi jó barátságban nem volt senkivel sem, inkább bizalmas jó viszonyban egynéhányunkkal. Nagyon sok tanulótársával nem volt még jó viszonyban sem, mert azt a kört, amellyel érintkezett, a tudás, a magaviselet alapján választotta meg. A körén kívül eső tanulótársával is megtartotta az érintkezést, de csak „alkalomszerűen”. Nyilvánvaló tehát, hogy nem egy sebzett lélek gyógyíthatatlan magába zárkózottságával állunk itt szemben. Egyelőre egy olyan közösség hiányzik az életéből, amelyben ő boldogan vállalna szerepet valami nemes cél érdekében, ilyen azonban nincs — legalábbis, amíg létre nem hozzák. Hogy maga mennyire fáradozott ezen, mégpedik sikerrel, azt később látni fogjuk.

3. A diákévek tükre: Forr a bor és Bál

A rendelkezésre álló adatok, iratok, kortársak közlései megközelítően hű vonásokkal egészítik ki azt a képet, amit életművében elszórtan rajzol ifjúságáról. Már érintettük, hogy realizmusának egy sajátossága az, hogy nem képes, nem szeret Jókai, Mikszáth módjára hallomásból témát gyúrni magának. Móricz a legszubjektívebb élmények és tapasztalatok írója, aki a közvetlen beleélés módszerével szeret dolgozni. Regényei, elbeszélései, epikai burkoltságuk mellett is közvetlen átéltségből táplálkoznak. Ilyen gazdag életrajzi anyagként kínálkozik kisújszállási éveire a *Forr a bor* és a *Bál*. Mindkettő itt játszódik, s adatszerű pontosságával, riportszerű nyers tényeivel mintegy ifjúkora krónikájának tekinthető.

A *Forr a bor* hőse az ifjúvá érő, írónak készülő Nyilas Mihály. Megírására bizonyára a harmincas évek elejének súlyos gazdasági válsága is készteti. Maga írja róla: „Ebbe a könyvembe életemnek egy teli fiókja van beleépítve, a diákélet emlékei... Mikor ezt a regényt írni kezdtem, valami különösen egyszerű dologra jöttem rá, arra, hogy a ma tegnaptól lett, s a tegnap nem változott meg mára. Abból a rétegből lett a mai Magyarország, amelyik harminc évvel ezelőtt elindult. Lehet-e egy ilyen generációtól mást várni, mint a mi most van?” (Pesti Napló 1931. december 13.). Emlékei oly elevenek, a valóságűség annyira köti, hogy alakjai szinte nem is értek típusá egészen. Megírása előtt Kisújszálláson tartózkodik, barátja dr. Nagy Géza hadbíró ezredes vendégségében elevenítik fel a régi iskolai eseményeket, egyenként a benne szereplő tanár- és diákfigurákat. Mindezek oly éles plaszticitással jönnek elő, hogy valóságos kulusregényt ír. Mikor megjelent, minden alakját felismerték, még az összetett figurák alkatelemei is könnyűszerrel kibogozhatók voltak. Akadt olyan, aki sajtóperrel fenyegetőzött. Pápay Pál, akit Pétery Pista néven szerepeltet, a könyv egyik példányát, az osztályról és tanárokról készült fénykép kíséreté-

ben (regénybeli, illetve valóságos neveik feltüntetésével), emlékül a gimnáziumnak ajándékozza. Ez az ajándék elveszett, de nem egy ilyen „megfejtett” regénypéldány forgott akkor közkezen a városban. (E sorok írása közepette magam is e példányok egyikéből dolgozom.) Ugyancsak Pápay írja nyilatkozatában: „Móricz diákregegyei valóságosak és hitelesek, mind az alakok, mind a főesemények; csak kisebb esetekben van bizonyos kisebb mértékű torzítás.”

Az a sötét társadalmi kép, amelyet annyi művében rajzolt erről a korról, s amelyet visszatükröződni lát az iskolában, megadja a kulcsát annak a zárkózottságnak, amely a már szociális tudatra, sőt felelősségre ébredő ifjú magatartását jellemzi. Mit talál az ifjú Móricz a millennium aranyfüstös világában egy vidéki gimnáziumban, ami társadalomkritikáját oly szevedélyes szubjektivitással tölti meg, hogy nemegyszer kicsapja az események, emlékek folyását az epika medréből. Lényegében ugyanazt, amit az ország más iskoláiban is, csak itt mindez még jellemzőbben, még élesebben jelentkezik. Látja, hogy a tanulás a gazdagok kiváltsága, ezek instruktorokkal, összeköttetésekkel vitétik át fiaikat egyik osztályból a másikba, hogy társadalmi rangjuknak megfelelő pályára léphessenek. A földbirtokosok, a hivatali vezetők fiai otthon könnyelműen, gondtalanul élnek, a vidékiek uraknál, tanároknál kapnak szállást. A másik oldalon a kisparaszt-, kisiparos-fiúkra szennyos, poloskás tömegszállítás vár a zsúfolt diákkamrákban. Ezeket a diákkamrákat rászorult kis egzisztenciák adják bérbe a kisváros egyik mocsaras részén a „Fertő”-ben. Ez a terület nemcsak a Sárrét itt maradt emléke, hanem erkölcsileg is fertőt jelent, ahová természetesen tanár nem teszi be a lábát, jobb módú fiú is csak akkor, ha alantasabb kedvtelésekre vetemedik. Az ott lakó fiúk alacsony, durva szórakozásokban élnek reménytelen életüket ezeken a nem tanulásra, munkára való menedékhelyeken. Nincs céljuk, ideáljuk ezeknek a szegény fiúknak, ha csak nem az az egyetlen cél, amely őket is, szüleiket is eltölti, hogy egyszer urak legyenek — díjnokok, kistisztviselők —, s megmeneküljenek a szegényteljes kétkézi munkától. Ha aztán elhelyezkedtek a bürokráciában, mit sem törődnek a szegény tömegek érdekeivel, csak magukat igyekeznek kárpótolni az ifjúkor mostohaságáért és szenvedéseikért. Abban pedig a leendő írónak vagy bankigazgató egyaránt megegyezik, hogy az emberi lét célja a fizikai szükségletek, a kép, a szerelem minél korlátlanabb kielélese.

A diákok magatartása nemcsak az iskola vezetéségét és a közvéleményt, hanem a rendőrséget is állandóan foglalkoztatja. Móricz itt-tartózkodása idejéből fennmaradt rendőrségi átiratok több ízben figyelmeztetik az igazgatóságot arra, hogy pl. „tisztos nőekkel szembeni illetlen magaviseletökkel, sértő megjegyzéssel, fényes nappal követnek el a tanulók kihágásokat”. Máskor: „A felsőbb osztályú tanulók közül néhányan titkos kéjnőkkel állnak érintkezésben, sőt levelezésben...” Aztán: „A városi, egyházi ügyek intézőinek köszönni soha, vagy némelyektől elvétele — nem szoktak.” Az úri osztály fiait is a felelőtlenység, ingyenevélés, munkakerülés szelleme tölti el, alulról jött tanuló társaikkal szemben pedig a hengegés. Csak rájuk kell nézni, s azonnal látni, hogy ezek már urak, arra várnak, hogy elhelyezkedhessenek a feudális társadalomban, s azt fél századon át vezessék, kiszolgálják. Egyetlenegyben példátlanul egyetértő és szervezett ez az ifjúság, a csalásban, a minden komoly munka elleni szívós küzdelemben.

Hogyan és mire neveli az uralkodó rendszer az ifjúságot ebben az „előkészítő poshasztóban”? Arra, hogy megtanulja: neki semmi akarata, joga és szabadsága nincs. Voltaképpen már politikailag volt megfigyelve a nép s ki-

vált az intelligencia. Mameluk volt az egész világ, a mindenkori kormány alázatos szolgája. Móricz tanár alakjai félszeg, szánalmas figurák, akik műveltségük adta tekintélyükkel nem tudnak élni, mert társadalmi helyzetüknél fogva mindenkinek bábjai. A tanár helyzetadta némi kis hatalma kimerül a külső fegyelmezésben, miközben úri heccek, diákcínyek céltáblája állandóan. Belül, lelkében pedig sebzett ember, szinte képtelen nemes hivatása teljesítésére. A tanárnak is máshol kell tekintélyre szert tennie, nem a maga tudományában. (Nincs is, ami inspirálja, oly idegen ő is a tananyagban, mint a diák.) Félórát magyaráz, szósz szerint a tankönyvből, ezalatt az osztály alszik, aztán felettet, az osztály ekkor drukkol. Tisztán memóriakérdés volt a tanulás, ennek segítségével kellett beidegeznie, amit felülről ráparancsoltak. Nyolc éven át sose kellett önállóan gondolkoznia.

Azon tehát nincs mit csodálkozni, hogy a tanítási órák halálosan unalmasak. Az anyagátadásnak szinte alapjellege az unalmasság, egyhangúság. Még a jól képzett tanár is, aki túlmegy a tankönyv verbalizmusán, azzal a borúlátással tanít, hogy tanítványait úgysem érdekli mondanivalója. Ilyen körülmények közt érthető, hogy Móricz sem szeret tanulni. Egyedül az irodalomtörténet-óra volt számára értékes és élvezetes. Az „ártatlan és szelíd irodalomtörténet-tanárnak” becézett Szeremley Barna óráin együtt tudott haladni és örülni a fiatal tanárral. Kihallotta, megértette a régi magyar szövegemlékekből az élet és a történelem szívhangjait, amit később a *Magvető* beköszöntőjében visszhangoz, és ajánl különösen a magyar ifjúságnak. A Halotti Beszéd, Temesvári Pelbárt, talán maga Bornemissza Péter is itt jut először közel a szívéhez; mint elmondja, nem annyira a nyelvi szokatlanságok, hanem a nyelv által fenntartott élet kincses emlékei fogják meg.

A diákoknak ám érettségi előtt nem az volt a legfontosabb kérdés: hogyan lehetne könnyen, eredményesen elkészülni, hanem még a jelesek számára is az, hogy miképpen lehetne az érettségi tételeket megszerezni. Volt köztük „presztizs-jeles” diák, aki állítólag nyolc év alatt egyszer sem nézett tankönyvbe. Egy földbirtokos fia volt. Viszont a két legrosszabb tanuló — egy híres orvos és a polgármester fia — a vizsga után, érthetetlen módon mindig átment a felsőbb osztályba. Az iskola — mint a kinti élet tükre — a szemük előtt hull széjjel társadalmi osztályokra, és az állandó belső súrlódás, a mindig adott eszközökkel megvívott harc képét mutatja. A diákok egymást nem aszerint értékelik, hogy valaki a maga erejéből, képessége szerint, osztályzatai alapján milyen helyet vívott ki magának, hanem aszerint, hogy mi az apja. Semmi kétség, hogy az iskola politizál — osztályiskola. A csalásban annyira közös érdekszövetség a mindennapi élet viszonylataiban előttünk bomlik társadalmi rétegekre. Az osztály középpontját egész természetesen öt fiú tartja megszállva: a gazdag orvos, a bankár, a polgármester és két földbirtokos fia. A leghátso sorokban a tizenkét zsidó fiú áll számkivetetten és hevesen vitatkozva. A harmadik réteg, a plebs hat tanulója se ide, se oda nem tartozott, szürkén, nyugtalanul mozog. Végül van a tudósok, könyvszakértők kis csoportja, ebbe tartozik Móricz két-három társával. Ilyen a nyolcadik osztály képe a közelgő érettségi vizsga fenyegető árnyékában. A vád — mondanunk sem kell — nem Kisújszállást, annak gimnáziumát éri, hanem a milleniumi Magyarországot, sőt az ellenforradalmi ország egész bürokráciáját, mely három évtizeden, háború és forradalom keresztútján át ilyen jól konzerválta magát, megtartotta hadállását.

4. A társadalmi igazság keresése

Már az ifjú Móricz Zsigmond eddig vázolt jellemképéből is kitűnik, hogy semmiképpen sem illik bele ebbe a diákvilágba. Regénybeli mását monográfiájának ide vonatkozó részében találóan jellemzi Nagy Péter: „Nyilas furcsa űrült ebben a világban, akit gyanakvás vesz állandóan körül”. Mondjuk meg: ez a gyanakvás nem csupán a passzivitásba vonuló diáktársnak szól. Mielőtt társaival való rendkívül bonyolult viszonyát, helyzetét áttekintenénk a regény eseménysora mellett a szemtanúk közlései alapján, hangsúlyozzuk, hogy elvi álláspontja, kritikájának csírája megvolt az iskola padjai közt. Ez okozza kényszerű száműzetését egy darabig. Nyolcadik osztályos korára ebből is kilép, s kezd egyre nagyobb szerepet vállalni. Roppant erők halmozódtak fel benne, s ezek ellenállhatatlanul kezdik elragadni valamilyen helyzetadta küzdőtér felé. Szükségét érzi, hogy hasson környezetére, szervezze őket, egyszóval jelentkezzen benne a harc bizonyos kezdeti formái. Egész életét, egyéniségét jellemzi ez az akarát: nem elég a művészet, az irodalom, időnként egész szenvedéllyel beleveti magát egy hirtelen felismert feladat kellős közepébe. Sovány, szívós, testében, lelkében egészséges ifjú, akinek világnézetében, jellemében döntő fordulat áll be. Huszadik éves, ütközik a bajusza, kezdi összesodorni a végét: Itt és most történik meg — ő legalábbis határozottan ezt állítja — átállása az elnyomottak oldalára.

A gimnáziumi utolsó esztendőben, a nyolcadik osztályban három nevezetes esemény történt: az október 6-i tüntetés, az érettségi tételek ellopása és a műsoros segélyegyleti bál. Az előbbi két esemény a *Forr a bor* cselekménycsomópontjává lesz, az utóbbiról később külön regényt ír: a *Bált*. A tanári drill nyomása ellenére is időnként meg-meglódul ez a problémátlan ifjúság. Ösztönösen követeli elkobzott szabadságát, persze a helyes utat nem találja. Ilyen lázadásféle történik 1898. október 6-án a Móriczék osztályában, a nyolcadikban. Ebben az esztendőben a tanári kar úgy határozott, hogy az aradi vértanúk napjára nem ad szünetet. Szeptember 20-a Erzsébet királyné halála miatt úgyszólván egész napos gyásznappá vált. A református iskolának ez az aulikusnak látszó túlbuzgalma (mit maga a püspök, Kiss Áron, egykori negyvennyolcas honvédtiszt is megró,) a nyolcadikosok nagy részét tüntető „hazafias sztrájk”-ra tüzeli. Mire a tanárok észrevették, az ifjak az udvaron át kilopóztak az iskolából. Tizennyolcan kivonultak a város déli temetőjébe, a 48-as honvéd sírhoz, kilencen pedig hazamentek. Móricz a *Forr a borban* úgy teszi jellemzőbbé az esetet, mintha egyedül ő maradt volna otthon, ezzel azonban azt emeli ki, hogy neki, az igazgató öccsének bűnbak szerep jutott volna. Kitért hát egy ilyen szerep elől, és vállalta a megnevezést osztálytársai, sőt bátyja részéről is. A belső konfliktust így a végsőkéig fokozza. Bátyja még helyettes igazgató, éppen véglegesítés előtt áll, nem hozhatja kellemetlen helyzetbe. Nagy családja mellett súlyos váltóadóssággal is küzd, állandó anyagi gondok között él. Feltűn szereti ezt az embert. Ám nagybátyja kissé szegyélli távolmaradását, s számon is kéri, miért nem vett részt a tüntetésen. Az igazi okot azonban, hogy elvileg nem ért egyet az osztálytársakkal, nem árulja el. Mert távolmaradásának igazi oka éppen abból eredt, hogy a sztrájkot nem valódi hazafias lelkesedés, hanem ellenkezőleg: nyílt munkakerülés vezette. Igaz, hogy valaki elszavalt ott egy Petőfi-verset, de ez csak alibi lehetett, mert az egész délelőttöt longamétázással töltötték. Semmi elvi indítóka nem volt. Olyan csíny volt, mint a többi diákcsinny. Nem bátor állásfoglalás, hanem

gyáva szökés a feladatok elől. Úgy állítja be regényében, hogy neki mégis nagyon fájt az, hogy nem vette át idejében az ügyet, nem vitte bele a hazaszeretet lelkesítő, igazán magával ragadó eszméjét. Nem gyáva volt, hanem gőgös, egyénieskedő, kényelmes. Ehhez a regénybeli szituációhoz hozzá kell tennünk, hogy valójában a tüntetés spontán volt, gyors elhatározásra kezdődött, alig negyedórával az iskolai tanítás megkezdése előtt. Így aligha ismerhette fel, legfeljebb kereste a szerepvállalás, a küzdelem módját.

Az eset hatására elvi álláspontja, önbizalma mégis megszilárdult, mert habár a város, a szülők büszkén emlegették a csínyt, ő büszke volt a félreértésre, vállalta a magára maradást. Viszont ráébredt arra is, hogy az igazi feladat nem itt van. Meg kell hát keresni, hol van. Kezd ráeszmélni, hogy egy feladat sikeres teljesítéséhez szervezés szükséges, emberekkel kell a maga oldalára állítania, meg kell nyernie bátyját is, az igazgatót. El kell jutnia az elvi tisztázódásig, hogy voltaképpen miért is harcol, látnia kell a dolgok nagy összefüggését. „Úgy tűnt fel az élet neki, mint egy végtelen munkaterület. Kimondhatatlan ismeretvágy és munkaszomjúság fogta el... Most döbönt rá, hogy a Sertoriust úgy írta meg, hogy a szocializmus tanításait nem is ismeri” — írja a *Bálban* csaknem négy évtized múlva. Persze ebben könnyen láthatjuk egy későbbi világnézeti probléma visszavetítődését s annak is jelentős felnagyítását. Felnagyítás lehetséges. De az is bizonyos — a regényeken kívül álló tények bizonyítják —, hogy a huszadik esztendő fiataljában ilyen kérdések már csírájukban jelentkeztek. Ennek bizonyossága a Segélyegyletben végzett ifjúsági elnöki tevékenysége.

Nyolcadik osztályban az önképzőkör unalmas vasárnap délelőttjeinek csaknem teljesen hátat fordít. Egész évi tevékenységéről csak annyit hoz az Értesítő, hogy egy értekezésével most is megnyerte a tízkoronás pályadíjat. Címe: *Arany jelleme az Epilógus tükrében*. Negyvenhárom esztendő távolában egy pápai látogatása kapcsán így számol be egykori szellemi érdeklődési köréről: „Mikor az önképzőkörből kimaradtam, azért is voltam kénytelen azt megtenni, mert minden percmre szükség volt a saját képzésem miatt. Abban az időben már filozófiai könyveket olvastam. Ha lett volna olyan szakosztály, ahol többet tudhattam volna meg erről a kérdésről, oda repesve mentem volna el. Volt egy tanárom, Békési Gyula, aki angol műveltségű és filozófiai irányú volt. Nem mertem hozzá szólni, olyan rendkívüli magaslaton volt velem szemben, és abban az időben még egy ilyen remek cinikus modorú tanár sem vette a diákot emberszámba... Aztán kezembe került Taine 5 kötete, s abban megtaláltam, amit kerestem”. (Pápai Képzőtársaság, Kelet Népe, 1941. december 15.)

Filozófiai érdeklődése nem jelentett valamilyen egyoldalú elméletieskedést, elzárkózást vagy begubózást. Ellenkezőleg, már említett tettvágyát táplálta. Rövidesen, segélyegyleti elnökké választásával, az igazi feladat is mutatkozni kezd az ifjúság szociális helyzetének némi megjavítása terén. Az ifjúság nagy része szegény volt, tankönyveit nem tudta beszerezni, nagyon fontos ügy tehát a Segélyegylet anyagi teljesítőképességének növelése, valamiféle átszervezés útján. A feladat nem könnyű, mert a vezetés tanári kézben volt, aki az ügyek vitelébe, habár az ifjúság szerve volt, nem engedett beleszólni. Az egyletet vezető vallástanár évről évre megelégedett a szokott helyekről cseppenő bevételekkel, társadalmi gyűjtésnek pedig maguk a tanárok is ellene voltak. Az egylet virágzóbb élete csak úgy képzelhető el, ha az ifjúság — élén ő — kezébe veszi. Ma már nem ismerjük az év eleji alakuló és jelölő gyű-

lés előzményeit pontosan, azt sem, milyen része volt abban magának Móricznak, az-azonban tény, hogy izgalmas harc kerekedett a vezető tanár elszigeteléséért, és az ifjúság egyhangúan állt mellé, még a közömbös úri fiúk, az ellenséges elemek is. Móricz elnök lett, és külön helyiséget verekedett ki az egyletnek, a főbejáratról nyíló kis szobában intézte a diákszociális ügyeket, osztotta a könyv- és tanszersegélyeket a rászoruló fiúknak. A Segélyegylet az ifjúság szervévé vált, és jól szervezett társadalmi gyűjtés, bálrendezés útján évi jövedelme megduplázódott. A segélykönyvtár állagát pl. egyszerre fel-emelte 189-ről 380 darabra, s még ez évben 60. szegény diákot segélyezett. Pápay, az egylet pénztárnoka közli róla: „Sokat foglalkozott Zsiga a Segélyegylettel mint annak elnöke, s tulajdonképpen az ő lankadatlan buzgalmának köszönhető, hogy olyan szép fejlődésnek indult, hogy később mindenkit el tudott látni tankönyvvél.” Valóban, az a helyiség, amelyet ő erre a célra kiverekedett, fél évszázadon át az ifjúság szociális segélyezésének műhelyévé vált, a kölcsönkönyvtár mellett öntevékeny ifjúsági könyvkötő, játékkészítő és javító műhely hivatását töltötte be. Az egylet akkori vezető tanára, Barla Szabó Jenő ma így nyilatkozik erről: „Nem veszem rossz néven a kedves tanítványtól, hogy leírásában engemet, volt tanárját, a Segélyegylet volt felügyelőjét megpaskol. Az ő határozott szelleme vezetésre volt hivatott, maga mellett még a vezető tanárban sem tűrt meg segítséget.” Maga Móricz még a *Rokonokban* is feleleveníti az egyesület alapításának négy évtizedes élményét, mikor azt írja hősről, Kopjássról: „Valahogy az villant eszébe, hogy diák korában elhatározta, hogy a Segítő Egyesületnek, amelyet ő alapított, illetve szervezett újjá, míg él, pártfogója lesz, s egész terveket dolgozott ki, hogy évente mennyivel fogja segélyezni, míg csak az egyesület oly erős nem lesz, hogy minden fiú, akár szegény, akár gazdag, onnan kapja az összes iskolakönyvet.”

A kis egyleti elnökség most már archimedesi pont lesz, erejét, önbizalmát, cselekvőkészségét megnöveli, legalábbis eltűnik tehetetlensége, egyénisége felszabadultabb. Nem forradalmi átalakulásról van még itt szó, addig hosszú az út, de gondolkodása mintha új sínekre futott volna. Harc kezdődött el benne, s magától kellett rájönnie több olyan problémára, amelyet a kor felvetett, s a kisváros, az iskola életében is adva volt. Ebben az évben folyik a Dreyfus-pör Franciaországban, az angol-búr háború Transzáiban. A város szélén napi töprengő sétatái közepette mezítlábas parasztyerekeket lát játszani, s azok is „ángolokra és búrokra” oszlanak. Ha zárkózottsága ezután sem enged még fel teljesen (ennek még megvannak az okai), a bizalom iránta szinte teljesen mondható. Főleg az ifjúság részéről jelentkező bizalom. A tanárok bizalma nem mondható teljesen, sok esetben közömbösnek sem. Dr. Schwarcz Artúr a *Forr a bor* Gondos Márkja —, debreceni ügyvéd, aki csak a VIII. osztályban lesz osztálytársa, így nyilatkozik erről: „Móricz nem volt jó tanuló. A tanárok sem adtak neki olyan jegyet, amit nem érdemelt volna, bár segítették. Mutatták neki a szépet igazgató nagybátyjára való tekintettel. De voltak, akik egyenesen ellenszenvet mutattak iránta, főképp nagybátyja ellenfelei közt.” Pápay kemény és szenvedélyes vitatkozó szellemét emeli ki ebből az időből: „Ha néha együtt sétáltunk a városszéleket bejárva, mindig komoly témákra terelte a szót. Bizonyos vonatkozásban makacs is volt, mert álláspontját még az esetben is hosszan védte, mikor az kézzelfoghatóan téves volt, de aztán nyíltan be is ismerte álláspontja helytelenségét.” Persze találkoztam diáktársai közt olyanokkal is, akik előtt még a harmincas évek közepén sem lehetett a nagynevű író nevét kiejteni anélkül, hogy ne bántották, csepülték,

kisebbitették volna. Az egyik, a város legagilisabb vezetője az ellenforradalmi érában tanácsköztársasági ténykedéséért gyűlölte, a másik, Bangó László — egészen érthetetlenül — az igazgató besúgóját gyanította benne. Bangó, igaz, már hatodikban kibukott az osztályból, s Móricz tevékenységét nem láthatta közvetlen közről.

A matúra felé közeledő ifjú nemcsak nagybátyja segítő kezét hárítja el magától, hanem tőle világnézeti téren is meglehetősen eltávolodik. A „két pólus” kibékíthetetlen ellentéte minden csodálata, tisztelete, nagybátyjáról alkotott véleménye mögött ott húzódik meg. Egészen világos ez az *Életem regényében*. Az ellentét tehát nem pusztán onnét ered, hogy az igazgatói rokonság és tekintély oly terhes számára, hogy a diákok hosszú ideig nem mernek előtte nyíltan beszélni sem, hanem onnét, hogy a Pallagi-ág (az anya, nagyanya is) mereven úri, arisztokratikus kötöttségű volt. Gyula bátyja a konzervatív Gyulai-vonal szellemi örököse, akinek egész műveltsége, könnyed, fölületes magatartása, világos ökfejtése illatos szivarja mellől mindenkor megfelel az uralkodó áramlatnak. Van az ő műveltségében valami lezárttság, véglegesség; mindaz, amit egy letűnő század kiérlelt tudományban, politikában, irodalomban, valami finom esszenciaként jelentkezik a *Forr a bor* és a *Bál* beszélgetéseiben. Személyiségének varázsa kétségtelenül hat unokaöccsére, különösképpen annak természettudományos érdeklődésére. Társadalmi, politikai kérdésekben azonban nemegyszer kerül makács vitára sor. Ezek a viták, ha nyomban nem is tisztázzák a kérdéseket, egész életre szólóan alakítják érdeklődési körét. A Görgey-kérdésben pl. a függetlenségi hagyományokon, Kossuth-kultuszon nevelkedett Zsiga látszik felülkerekedni, de — helyesen látja meg Nagy Péter — „ekkor kezdődik meg benne az a folyamat, mely Kossuthtól eltávolítja, s Görgey iránt megértéssel tölti el”. A könyveket, amiket itt mohón olvasott, nagybátyja polcairól vette el, a vitákon pedig tömören, készen kapta a maga erjedő világnézetében a már hanyatló régi világ álláspontját. Ilyen viták során történt meg még Kisújszálláson az átállás a Pallagiak úri rendje mellől a paraszti ösök, a Móriczok oldalára.

Nevelése református kollégiumokban, egyházi iskolákban, otthon a családban az anya, nagyanya puritán egyházas szellemében, kora vallásos világnézetének jegyében történt. Tudjuk, hogy ennek a Pallagi-vonzásnak a pályaválasztás döntő pillanatában sem tudott hirtelen ellenállni. Nagybátyja Eötvös-kollégiumi helyet biztosít neki: ezt visszautasítja, de helyette a kálvinista papi ösök vonzásának engedve, a debreceni teológiára iratkozik be. Tegyük mindjárt mellé: nem a vallás érdekelte, hanem írói tervei megvalósítására, valami vélt viszonylagos szabadságra vágyott, s a nagy család nyomasztó szegénységét így gondolta leküzdhetőnek. Kisújszállási gimnazista korában már legációba járt az ünnepekre, otthoni falvakba, Csécsére, Túrístvándiba. Gyula bátyja kieszközölte, hogy azokra az ünnepekre ne kérjenek legátust a Kollégiumból. Ez anyagi haszonnal járt, amellet a falu is igen vonzotta, témákat, élményeket hozott, színdarabot, novellákat írt belőlük. (*Legátus, Az atyafiság, Házasodik a tiszteletes úr* stb.) Maga is mondja egy későbbi visszaemlékezésében: „Hatodik gimnazista voltam, már voltam legációban, jogom volt prédikálni.” (*A gólya hálás.*) Mindamellet keserű csalódásai, józanító tapasztalatai voltak a vallás és az élet kettősségéről, ellentmondásairól gyerekkora óta. Már a Kollégiumban Isten nevével zárták rá a kétségbeesett kisdíákra a karcer ajtaját. Isten nevét általában mindig akkor ejtették ki, mikor az igazság, a társadalmi kérdés elérkezett volna az emberi megoldás lehetőségéhez, s utána a legbecs-

telenebb dolgokat követték el ezzel a névvel. A gazdagság és szegénység kérdése is olyan „probléma” volt a hittanórán, ami „felette áll a véges emberi észnek, mint az istenség többi, nagy problémája”. A szociális kérdés egyáltalán kívül állt minden „komoly” problémán. Nagybátyja egyszer azzal zárta le a vitát, most már türelmetlenül, hogy „ne beszélj gazdagságról és szegénységről: ezek nem tartoznak a nemzeti gondolat körébe”. Ilyen volt akkor az egész nevelési és politikai rendszer szelleme.

A pataki megpróbáltatások után Kisújszállás a külső nyugalom fészket jelentí ugyan, de egyben a belső forrongás korszaka is. A felébredéseké, kiábrándulásoké, sőt a bálványdöntögetéseké. Olyan valami kezdődik itt el, amelynek gyötrő, évtizedes belső folyamatáról Jókairól írt tanulmányában ad hírt. Itt kezd leszámolni Jókaival, eddigi bálványával, az „élettől elvált, valahogy az élet fölé emelkedett, színes, ragyogó képalakítás”-sal, „a hosszú idő alatt beidegzett, megszokott módszer”-rel. Az írói hivatás tudatosulásának, az önálló útkeresésnek egy igen jelentős kezdeti mozzanatát szemlélteti, mikor így emlékezik vissza: „Jókai elvesztette előttem varázsát. Kiábrándultam. Mint mikor az ember reggel fölkel, s félimetten még az ágy melegében kis erotikus fantazmagóriákkal kéjti magát, de ha talpra ugrik, s a hűvös levegő, a biztos vonalú szoba, a fény, az élet realitására váltja a létezést, elfelejti, elszégyelli, eldobja a hajnali bájta...” Ez a talpra ugrás sem több, sem kevesebb, mint „érzésben elvetni” egy használhatatlan „világsszemlélet”. Eredményében pedig annyit jelent, hogy itt kezdik izgatni igazán a társadalom kérdései, mint ahogy Móricz társadalomkritikájának, realizmusának gyökerei is ide nyúlnak vissza. Vajon, véletlen jelenség lenne az, hogy Móricz társadalmi regényeinek háromnegyed része az 1896—99 években játszódik? Aligha. Az ifjú érzékeny agya, az emberiség, a magyar társadalom iránt felelős lelkiismerete itt fényképezte le először egy bizonyos aspektusban a környező világot. Az ekkor és itt szerzett benyomások, társadalmi élmények oly élesek voltak, hogy írói fejlődése első két szakaszát szinte uralták, de még a harmadik szakaszában is visszatért hozzájuk. A kiegyezés úri világának hanyatlását, a földbirtokos dzsentri pusztulását, hivatali visszaéléseit itt is közlőrl szemlélhetette. Szeme előtt játszódtott le a Szakmári Zoltánok tragédiája, a járásbíró nagy családjának széthullása, aki hivatali sikkasztás miatt rövid időn belül rabkórházban halt meg, az ehhez az úri világhoz húzó, jóhiszemű Pallagi Gyula teljes összeomlása felettésének korrupt, lelkiismeretlen eljárása miatt. A millenniumi tobzódo, haláltáncot járó évekkel egybeesett az ő szociális felelősségérzetének felébredése, azért oly mélyek a hatások, élesek az ellentmondások, azért torkollanak oly sötét színekkel, megoldhatatlanul tragédiákba.

5. Szellemi fejlődés. Társadalmi kapcsolatok

Hogy miképpen megy végbe belső fejlődése, mohó ismeretvágyának kielégítése, arról is megemlékezik elszórtan műveiben. Olvasmányai, amiket egy kisváros értelmiségének könyvespolcáról beszerezhetett, korántsem adtak minden kérdésre kielégítő választ. Nagyon sokat olvasott. „Kisújszálláson a tanári könyvtár rendelkezésére állt. Filozófusokat kezdtem olvasni. Történetírókat: Macaulay-t, Carlyle-t, Taine-t, Lewes Goethe életrajzát, Kemény Zsigmondot. Kemény Zsigmond Gyulai Pálját két teljes esztendeig olvastam” — írja Jókairól szóló tanulmányában. Nagyon érdekelték a görög drámaírók,

Shakespeare-rel is itt ismerkedik, barátokozik meg. Mohón tanulmányozza Schopenhauert, jegyzeteket reflexiókat készít hozzá. Ennek eredménye lesz a bibliográfiailag eddig kimutatott és nyomtatásban is megjelent első írása, a Debreceni Ellenőr egyik 1899. decemberi számában: *Reflexiók Schopenhauer olvasása közben*.

Műveiben tehát itt-ott találunk nyomot ifjúkori olvasmányairól, irodalmi élményeiről is. Móriczot ösztönös, elemi erejű tehetségként, kevésbé tudatos alkotóművészként szeretik emlegetni; ennek maga is tápot adott tanulmányai-ban, cikkeiben azzal, hogy az irodalomban sem a literatúrát, a művészt ke-resi, hanem a közvetlenül átömlő életet. Az ő „ösztönösségéről” alkotott véle-mény mégis a széles kultúráltság, olvasottság, tudatosság kölcsönhatásával le-het igaz. Harmincéves korára érik íróvá, s ezt a lassú érést rendszeres studi-umok kísérik. A *Hét krajcár*ig alig ismerünk rá erre az „ösztönös alkotóra”; a készülődés hosszúra nyúlt ideje mögött, a tapasztalás mellett könyvtárnyi ol-vasmány rejtőzik. Ha nem beszélhetünk is filológusi elmélyülésről, mindene-setre mintaképeket keres, témát, író, írói látást, rokont az övével. Válogat nagyok közt, kicsik közt egyaránt, sokszerű, sokszínű olvasottságáról irodalmi tanulmányai tanúskodnak.

Van egy igen korai elbeszélése — *Az atyafiság* (1903) —, amely arról árulkodik, hogy közvetve, más írók szemével is szeret szemlélni alakokat. Az elbeszélés egyes figuráiról elmondja, hogyan látná Kemény, Tolnai, Baksai. Ez játék, de kitetszik belőle némi izompróba, ujjgyakorlat is.

Maga említte, hogy Kemény Zsigmond *Gyulai Pál*ját két teljes esztendeig olvasta, sajnos azt nem mondja, mit olvasott ki belőle, mire volt jó ez a tartós érdeklődés, hogyan kerül ily közelségbe éppen ezzel a regénnyel. A *Gyulai Pál* második kiadása Kisújszállásra kerülésének évében jelenik meg, élén Gyulaiinak az embert, íróit plasztikusan megelevenítő Kemény-emlékbeszédével; de emellett a lélekelemzés, összetett szenvedélyek ábrázolása. drámaiság terén is bőven találhatott benne emésztetni valót. Pallagi érdeklődési körébe bizonyára beletartozik Gyulai mellett Kemény is, éppúgy, mint az olvasmányok között felemlegetett Carlyle, Macaulay és Taine. Nagybátyja irányítása kétségtelen, sőt az is bizonyos, hogy élménnyel olvas. Tolnai Lajosról írt cikkében megvallja szűkszavúan: „Ha (Kemény) stílusát egyszerűbbé s kifejezőbbé teszem, mindenben a kettőnk közös hitét hirdetem.”

Megerősíti Keményhez való ragaszkodását, az ifjúkori olvasmányairól mondottakat Németh László is. Móricz Zsigmondról írt emlékezéseinek egyikében (*Első látogatás*) idézi Móricz kijelentését: „Kemény Zsigmond a múlt század legnagyobb írója”. Németh László ezt a számára meglepő megnyilatkozást annak tulajdonítja, hogy amit a diák kíváncsisága „a kollégiumban problémául felkapott, annak haláláig sem szűnt meg utánajárni... Az ő irodalmi műveltségében épp ez volt a vonzó”. Kemény Zsigmondról írt tanulmányában ugyanezt „az ifjúságtól velenővő előszeretetnek” tulajdonítja.

Erről beszél Csokonai, Bajza iránti érdeklődése mellett Berzsenyi-élménye, s valószínűleg több más, amelyekről nem beszél. Berzsenyiről írt eszmefuttatásából azonban kitetszik, hogy kisújszállási keletű. Ezt írja benne: „Berzsenyi volt nekem hatodik gimnazista korom óta a legkálvinibb magyar fajimennykő, úgy, hogy én gyermeki fővel s szívvel egek dörgésébe emeltem a magyar lélek hangjait... Berzsenyi és Csokonai! Nekem elég volt ez a kettő istennek.” Hetedikes korában értekezést ír róla, s elnyeri az önképzőkör tizkoronás pályadíját.

Szót ejtett Shakespeare-rel való megismerkedéséről is, s ifjúkori olvasása korántsem lehetett oly leverő, mint amiről a Nyugatban 1923-ban megjelent meghökkentően leplezetlen magánvéleményeiben beszámol. Éppen e friss, hevenyészett, de ötletekben gazdag tanulmányában említi a *III. Richárd*-ról: „Ez a darab volt tizennyolc éves koromtól úgy a harmincas évekig legkedvesebb darabom, s Pesten és vidéken minden előadását megnéztem, amikor csak hozzáfértem...” A *III. Richárd* mellett az *Athéni Timon* még, amit ifjúságában csodálattal forgat, de később a drámaíró Móricz a színházban is hidegen néz minden olyan játékot, amely csupán a színpadon akar életet csinálni, a drámából pedig — a pusztá hatás kedvéért — kizárja magát az életet.

Érettségire készülő hasonmásáról, Nyilas Mihályról azt írja a *Bálban*, hogy „voltaképpen a szocializmus volt az a probléma, ami az istenség kérdése mellett különösen érdekelte”. A szocializmus kérdései azonban nem jutottak el az ifjúsághoz, ilyen könyveket hiába is keresett volna a tanári könyvtár vagy a művelt nagybácsi könyvespolcain. Az agrárszocialista mozgalmak kellős közepén és tűzfészkében nem volt tudományos probléma a szocializmus, legfeljebb elővigyázatossági vagy közrendészeti kérdés. Mételeyként emlegették, mely a haza ellensége.

Bizalmas barátja és osztálytársa, Rázsó Géza kölcsönözte egyszer neki titokban Büchner: *Erő és anyag* c. könyvét. A könyv felkavarta, de vulgáris mechanikus materializmusával aligha tudott megbarátkozni, hatásában is visszariadt tőle, agyérmenek tartotta az egész elméletet. Idealizmusának köldökzsinórját, mely családjához, neveltetésének eszményeihez kötötte, nem tudta elszakítani bámult barátjának, Rázsó Gézának nyers anyagelvűsége, ateizmusa sem. Ez a Rázsó Géza volt az egyetlen a kisújszállási körből, akit bizalmasul választott, s akihez mindig kereste volna a mélyebb érzelmi kapcsolatot szálaait. Rázsó érzelmeihez azonban nem volt út, valószínű nem is voltak érzelmei vagy csak nagyon visszafojtottan, annyira a fizikai lét kategóriái között mozgott, csupa ész volt és mindent legyűrő akarat. Két regényében Jákób Károly néven róla formálja meg plasztikus élességgel kora materialista diák-típusát, Turgenyev Bazarovjának magyar mását. Sokgyermekes szegény tanító fia volt Rázsó, nagyon tehetséges, mindentudó, mindenben előre törő. Elsősorban a természettudományokban, matematikában, fizikában. Az évkönyvek tele vannak a nevével, ahol jutalmakat, segélyeket, díjakat osztanak, ő mindenütt ott van és első: pályázaton, önképzőkörben, tornaversenyen egyaránt. Ez a zömök, vállas, nyomott fejű és nagy homlokú, rossz ruhájú fiú az abszolút erő, a kész világnézet. Nincsenek problémái, csak csattanós véleményei, melyek a szépséget a fizika sugártörésében, az élet csalékony látszatától megfosztva, az igazságot a legnagyobb hazugságnak látja. Nyers, illúzióftan világa mégis érdekes, a nagybátyja mellett afféle másik ellenpólus, az ellenkező oldalon. Flegmatikusán igazítja helyre órán a tanárok tévedéseit. Már találmányok vannak a tarsolyában, mindenki a jövő nagy tudósát sejti benne, de fékezhetetlen feltörési vágya igen visszatetsző. Különösen akkor, mikor kijelenti, hogy neki a tudomány csupán arra való, hogy kikerüljön ebből a mocskból, vagyont szerezzen, meggazdagodiék. Rázsóban tehát már megfordult a világ, de nem alakult belőle új, jobb, erkölcsibb, csak a régi — a feje tetejére állítva. Érettségi után pesti egyetemre megy, majd fizikatanár lesz a pesti reáliskolában. 1918—19-ben a kismartoni katonai főiskola középiskolává átalakítására kap megbízatást, s annak igazgatója lesz. A Tanácsköztársaság bukása után állásából elbocsátják, s röviddel ezután öngyilkos lesz. Rázsó Gé-

zával az egyetemi években is megtartja kapcsolatát. Bizonyára a későbbi találkozások élményét rögzíti akkor, mikor a Jószerencsét János nevű mérnökében is megformálja alakját. Főhősét, Rassovszkyt találmanya bemutatásának döntő órájában találkoztatja össze „a tömzsi kun fiúval”, „ifjúságának barátjával”. Így rajzolja: „A háta szinte púpos volt, vállá széles, mint egy díjbirkózóé, de karja rövid, mint a lába... Ezt a nagy fejet nézte egykor a zseni fészkenek, mikor kisdiák fejfel Büchneren vitatkoztak, akit véletlenül hamarabb János olvasott, s ezzel fölnyit szerzett magának előtte...” Egyik jóval későbbi barátja közt említi, aki valósággal elhűlt, mikor ő az egyetemről kimaradt, hogy író lehessen.

Társasági kapcsolata a kisvárosi családokkal alig van; Gyula bátyja rendkívül lekötött ember, igazgatói teendői mellett különböző bizottságok tagja, a helyi újság szerkesztője. Mégsem lehet azt mondani, hogy a fiatal diák teljes elzárkózottságban élne. Magántanítványai vannak, azok látogatásával alkalma nyílik bepillantani a kunsági familiák életébe. Legtöbbször dr. Nagy János orvosék házánál fordul meg, akinek fia, Géza osztálytársa és tanítványa volt. Legtöbb emlék ehhez a patika szomszédságában levő Mikes utcai házhoz fűzte később az író is. Az orvosék háza eleven társasági élet központja volt. Itt találkozott diákkorában a kisvárosi élet jellegzetes alakjaival, értelmiségi és nagygazda-családokkal. Ennek hiteles rajzát kapjuk a *Vidéki hírek* c. hosszabb elbeszélésében. Kerek Ferenc földbirtokost is rokon szálak fűzik az orvosékhöz. A Kerek-család régi birtokos familia itt, félig dzsentrí, félig szabad kun hagyományok őrzője, a szabadságharcban egyik ősük vezette a kun nemzetőröket fehér tarisznyával Kassáig, meg vissza. Itt hallja diákkorában a *Kerek Ferkó* történeteit. Itt hall Kerek Ferenc híres, mulatós, tragikusan korán elpusztult öccséről, Zoltánról, akiből több vonást vizsgáltunk az *Uri muri* Szakmáry Zoltánjában. Az orvos fia, Géza — a *Forr a borban* és a *Bálban* Kiss Pali néven szerepel — örökös tréfacsináló, könnyűvérű ember volt világeletemben, sok tréfát csinál Zsiga barátjával is, „Zsiguci fiam”-nak becézi, és élete végéig megértő pajtása marad. Az *Uri muri* Csörgheő Csulijában több felismerhető vonását találhatjuk meg a tréfacsináló heccmajszternek, kivéve Csuli animális önzését és cinizmusát.

Többször megfordul Rázsó Géza barátjáéknál, magyar tanára, Szeremley Barna házánál, szemben a gimnáziummal, ahol fiatalon elhalt osztálytársa, Szeremley Gyula lakott. Gyula bátyja igazgatóvá választása előtt, éveken át egy egyszerű kis parasztház utcai szobájában lakott édesanyjával. Ezt a házat és tulajdonosát a kisbirtokos, gyermekkeltlen Rázsó Jánost és feleségét Pallagiék később is látogatták, így ismerkedett meg velük Zsiga is. Gyakorta eljár ehhez a házhoz, nagyon vonzódik az idős, paraszt házaspárhoz, itt ismeri meg a kunsági parasztok életmódját, szokásait. Írásaiban többször visszaemlékszik arra az otthonos légkörre, amit a *Forr a bor* és a *Bál* Jákób bácsijáéknál mindig megtalált. Rábukkanunk ezekre az emlékekre a *Térzene* c. elbeszélésében és a *Hortobágyi koks* c. riportjában. Valahányszor Kisújszállásra jön, fölkeresi ezt a házat; még 1932-ben is látogatást tesz, mikor a két öreg már régen elköltözött az élők sorából. Általában valami végtelenül gyöngéd vonzalom szálai fűzik a forrongó ifjúkor éveinek minden emlékéhez.

Sokat járt egyedül, magányos alkonyati sétákra. Hosszú sétákkal, amelyek ugyan sokszor rohanások voltak — végig a város főutcáján, mellékutcáin — vezette le a belső feszültségeit. A test edzésének, a sportnak akkor még lényegesen kevesebb szerepe volt az ifjúság testi nevelésében, mint napjainkban.

Míg új a szerelem c. regényében írja: „Én bezzeg nem tanultam meg tornászni. No, néhány húzódzkodást, pár gyakorlatot a korláton, a nyújtón, annak idején a gimnáziumi tornateremben . . . , de ez a tornászöntudat, . . . sportönerzet . . . ez még a mi generációnkban nincs meg.” A városszélre érve itt is, ott is szél-malmok kalimpáltak, túl rajtuk végtelen, fátlan pusztá csalta egyre messzibb a nyugtalan diákot. *Gyalogolni jó* c. riportjában — és sok más helyen — beszél erről. „Én mindig nagyon szerettem a mezőn gyalogolni . . . Jaj, de remek az a gyaloglás! Egyszer Kisújszállásról gyalog átmentem Karcagra. Reggel öt órakor indultam, persze egyedül, mert olyan bolond még egy sem akadt a kollégiumban, aki velem jött volna. Mikor társat verbuváltam, csak néztek rám a fiúk s nevettek. S annál jobban nevettek, mert én könyvmoly voltam. Talán azért is futottam ki minden este a város végére, ki a szélmalmokig, hogy a szél kifújhassa belőlem a fáradtságot s a betűkőn szédült kimerültséget. Azt a karcagi utat sose felejttem, mert az Alföldet akkor ettem magamba . . .”

Jelentős szerepet játszik Móricz témái közt az ifjúkori szerelem ébredő érzelméinek, nemegyszer kitörő ösztönéletének árázólása. A *Légy jó mindhalálig* finoman gyöngéd érzelmi vonzalmát, a *Kamaszok* vad erotikus kíváncsiságát, az adolescencia fojtott, mindig belül égő és emésztő ösztönéletét művei egész során át magáról formálja meg. A később divatos freudizmus kétségtelenül hatással volt Móricz sokszor végletekig vitt típusformálására, az egyéni tapasztalatok, környezetének, a századvég diáktípusainak rajza azonban mindig egyéni megfigyelésen alapul. Az *Isten háta mögöttben* — habár a színhely egy felvidéki kisváros — már kisújszállási diákkamrák világa elevenedik meg, a Laci-diák felkavart, csalódott, ártatlanul tehetetlen ösztönéletében, figurájában az ifjú Móriczra ismerünk. Lányokkal tartósabb kapcsolata nem volt, vonzalmait, fellobanásait természetesen akadhattak, de ennek következményeit mindig belül élte át, róluk csodálatosképpen soha nem sejtett meg senki semmit. Regényeiben, elbeszéléseiben ugyan naturalista kitárulkozással és részletezéssel számol be ifjú hősének egy-egy kis süldő paplányhoz, parasztlányhoz való viszonyáról, s mintha magáról beszélné. Am az ilyesmikét olvasva, azok csudálkoztak a leginkább, akik őt ifjúságában közelebből ismerték. Osztálytársainak egybehangzó véleménye, még a rosszakaratúakét is, hogy ő egyike volt azoknak a keveseknek, akiről mindenki tudta, hogy sohasem járt a „7-esben”, a „nagypiszkos” vendéglő különszobájában. Pedig ide a felső osztályosoknak már illett ellátogatni, de megfordult ott néhány nőtlen fiatal tanár is. Puritán neveltetése útját állta annak, hogy elveiben valaha is a könnyű kaland vagy a szabad szerelem sekélyes vizeire evezzen. A házasság volt számára az egyetlen rév, s *Míg új a szerelem* c. regényében erről is azt vallja: „A házasságban egy elavult konzervatív álláspontot képviselek”. (277. lap.)

Kisújszállási diákeveiből maradt fenn néhány adat lányokhoz való gyöngédebb kapcsolatáról, s ezeket maga is megerősíti műveiben. A *Míg új a szerelemben* ezt találjuk: „Különös, hogy én sohase voltam szerelmes vallásombeli nőbe, legalább végzetesen nem. Első diákszerelmem zsidó lány volt . . .” Ez az eleven, eszes fruska — a *Forr a bor* és a *Bál* Irénkéje — Jászai Ármin ügyvéd leánykája volt, akit nyolcadikos korában francia nyelvből korrepetált, mert a leány a szolnoki polgári iskolában tett magánvizsgákat. Miután maga is diákszerelemnek nevezi, nincs okunk kétségbevonni azokat a kétségbeesett féltékenykedéseket sem, amikről regényeiben ír, de le kell számítanunk belőle a regényes intermezzókat s azokat a naturalizmus irányában tett engedményeket, amiket olvasóközönségének egy bizonyos rétege elvárt akkoriban.

Futó találkozás volt az, amiről a *Bál* végén ír. Úgy történt, hogy őt, mint a Segélyegylet elnökét a tánc forgatagában, dicsősége mámorában bemutat-ták egy búzaszöke lánynak, aki az erdélyi havasokból csöppent ide. A báli műsor tanúsága szerint Móricz szavalta Jókai: *A lengyelek fehér asszonya* c. költeményét. Élete csúcspontján úgy érezte, hogy a kis Jászai-lány után ebbe lett halálosan szerelmes. A lány, egyik tanárának, Karácson Bélának a húga, név szerint Nagy Margit volt, aki valóban Udvarhely megyéből, Olasztelekről jött vendégségbe a bátyjához. Ez a kis epizód alighanem le is zárult a báli éjszaka zárórájával.

Egy emlékkönyvbe jegyzett kis modoros versike mögül is feltűnik egy leányarc, név szerint Kálmán Izabelláé, az emlékkönyv tulajdonosáé. Az ismeretség nyilván családi kapcsolatok révén történt. Pallagi László, a turistavándi kovácmester, Gyula édesbátyja egyszer családotul felkerekedett, és az-zal nyitott rá öccsére, hogy otthagyta mesterségét, diplomás ember akar lenni, mert ebben az országban csak a diplomás embernek van becsülete. Öccse végül is összeköttetései révén beteszi a járásbíróshoz telekkönyvi irnoknak Kálmán Géza telekkönyvvezető mellé. A telekkönyvvezető lánya Izabella. A feltételezhető családi kapcsolaton és az alábbi kis versen kívül ennek az ismeretségnak nincs további nyoma.

*Kies tavasz, ezer szinnel ékes,
Lángfény, csábítón, lobogva égő,
Nyíló mező, gyöngyvirágtól népes*

*Illat terhes,
Ez kegyed.*

*Vándor madár, mely tavaszra áhit,
Őz, keresve a mező virányit,
Hová vonja szín és illatár;
S pillangó, mely bizva, vágyva mén
A lángba, hol rá halála vár,
Ez én.*

Mint a vers kétes eredetiségéből sejtjük: a mögötte levő érzelem is alkalmazott vagy átdolgozott lehetett; nem lépett túl az udvariasság korlátain.

Kisújszállási lányismerőseit még maga egészíti ki eggyel — a *Rab oroszlánban* —, mégpedig a már említett tragikus végű járásbíró hat lánya közül. Vágrándy sógorának, a kunsági eredetű főmérnök Janinak a szájába adja az alábbi vallomást: „... Emlékszem, hogy mikor diákkoromban feljöttem Pestre, azzal a balhiedellemmel jöttem, hogy itt minden nő tündér. Nem úgy, mint otthon, az alföldi kisvárosban... Ki volt ott szép lány...? Egyenként ismertem valamennyit... Szépnek tartották a patikus nagyobbik lányát, de én piszének láttam. Nekem egy pisze nem is lehet szép... Volt egy gyönyörű lány, a járásbíró lánya, annak csakugyan egész diánai termete volt, és az arcbőre is remek volt, de olyan buta volt, mint az éjszaka. Egy buta lány nem lehet szép. Később színésznő lett, de nem boldogult, mert nem elég a szép termet. A hangja is károgás volt. Hát ez volt a legszebb lány, akit érettségiig ismertem. A többi az rettenetes volt. A Nagykinságról már a történelemben megírták, hogy a férfiak szépek voltak, de a nők olyan csúnyák, hogy folyton magyar lányokat raboltak a kun legények. Háború is volt miatta szakadatlan.”

Móricz Zsigmondot szelíd, egyeneslelkű és túlzottan is komoly diáknak

ismerték Kisújszálláson, aki ritkán nevetett jóízűen, inkább csak mosolygott. Társas érintkezéseiből hiányzott a közvetlenség, félszeg volt inkább, mint udvarias, mert az őszinteséget a legszebb erénynek tartotta. Dohányt, szeszes italt sosem élvezett. Szórakozottsága pedig egyszer-másszor addig fokozódott, hogy az utcán könyvbé bújva csetlett-botlott el tanárai mellett, nem vette észre őket, nem köszönt nekik. Karácson Béla tanára ezt nyegleségnek tartotta, és haragudott érte. Szeremley Barna szelíden figyelmeztette. Mindkettő különben osztályfőnöke volt.

Már érintettük, hogy a tanárok különféle indulattal viseltettek az igazgató unokaöccse iránt. A tanári karban ugyanis klikkek voltak, s az egyik érdekcsoport tagjai a fiatal igazgató működését megválasztása pillanatától kezdve bírálattal, sőt ellenszenvvel kísérték. Ennek ellenére a nyolcadik osztályban megtartotta jeles színvonalát, görögből és német nyelvből volt jó osztályzata. Érettségi dolgozatai azonban — kivéve a jeles magyar irodalmi dolgozatát — csak jó és elégséges osztályzatot kaptak. Ennek legfőbb oka az, hogy az érettségi vizsgát egyszerűen feleslegesnek tartotta. Az írásbelinek még csak neki-mint valahogy, de a szóbeli vizsgán nem akart megjelenni sem. Akkor már nyíltan megmondta nagybátyjának, hogy író akar lenni, írónak pedig nem kell érettségi. Mégis, nagybátyja unszolására leérettségizett, azt azonban, hogy az Eötvös Kollégium diákja legyen, ahol Gyula bátyja nagy összeköttetések útján helyet is biztosított számára, kereken visszautasította.

Figyelemre méltó magyar irodalmi érettségi dolgozata, amelynek keveset mondó, általánosságokra csábító témáját (*Irodalmunk állapota a jelen század húszas éveiben* volt a címe) alapos tárgyi tudással, a társadalmi és irodalmi irányzatok helyes értékelésével, lendületes, egyéni stílussal dolgozta fel. A dolgozatot javító tanárok megjegyzése a következő: „Ha kerül is benne egy kis „juvenalis abundantia”, általában véve szép és szerkezetében is sikerült dolgozat. Kár, hogy Katonát meg sem említi.” Általános „jó” eredménnyel érettségizett; a magyar, történelem és fizika tárgyakból volt jelese, német nyelvből elégséges, a többiből jó. A német nyelv Patakon is végzete volt, később is külföldi útján kiverve az izzadság, ha németül kellett valamit megérteni vagy csak a hordárral is szót váltani. Bécsben, amikor hívní akarta a hordárt, a neve sem ötlött eszébe, annyi, hogy Träger. A *Míg új a szerelemben* több ízben szörnyülködik teljes nyelvi analfabétaságán, hogy hat teljes esztendeig tanult németül a gimnáziumban, és ennyire sem képes.

Huszonkilenc tanuló társa közül senki sem lett jeles rendű, kilenc pedig elbukott. Ez a rostálás és színvonaltalanság annak következménye is, hogy a tételeket kilopták és lemásolták, kidolgozásuk azonban hibás volt, mint ezt a *Forr a borban* le is írja. A pályaválasztásnál Móricz jogi pályára jelentkezett. Tudjuk, hogy félévi debreceni teológiai kísérletezés után valóban a jogra iratkozik át, és a vidéki újságíró, a minisztériumi díjtalan segédgyakornok harmadfél esztendőig húz ki a jogi fakultáson, hogy az anyai óhaj után az aiai akarathoz engedelmesskedjék. *Ünnevéd* című, 1933-ban megjelent életrajzi érdekességű írásában így mondja el ezt:

„Az édesapám, mikor az érettségi bizonyítvánnyal hazamentem, azt mondta:

— Most mi akarsz lenni?

Világos szemei voltak, szürke szemek, úgy nézett velük, hogy rámvilágított, mintha a saját gondolatainak fényességét sugározta volna rám. Kérdése arra volt jó, hogy megmondhassa azt, ő mit gondol. Nem is volt kíváncsi

arra, hogy én mit akarok, ő már alaposan megfontolta, csak tudomásomra akarta hozni meggyőződését.

— Legyél ügyvéd, fiam — s meg se várta az én válaszat, amit én úgyse tudtam volna közölni vele, mert hiszen mindent mondhattam, csak azt az egyet nem, hogy író akarok lenni. És pedig azért nem, mert nem voltam biztos benne, hogy van-e tehetségem. Már megjelent egy versem, amit a szerkesztő azért adott ki, hogy nyomtatásban jobban meg fogom látni, »milyen gyenge«. Kisvárosi szerkesztő megengedhet magának ilyen szívbeli jószágot. Bölcs ember volt, ezt a megjelent verset mint bűnjelet viseltem, s csak annyi vigasztalt, hogy nem volt aláírva a teljes nevem, csak kezdőbetűk: talán az egész ország mégse vette tudomásul, hogy ennyire rossz vagyok költőnek. De viszont arra sem volt jó, hogy édesapám előtt erre hivatkozhassam. Ha pedig író nem lehetek, akkor pedig teljesen mindegy volt, hogy mi leszek...”

E kétségtelen hitelességű életrajzi adat szerint ez lenne Móricz első nyomtatásban megjelent írása, egész bizonyosan kisújszállási diáksága idejéből, de hogy melyik vidéki újság közölte, azt az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött csonka példányok alapján nem sikerült felderíteni.

6. A helyettes tanár

Móricz Zsigmond kisújszállási diákeveit egy 1899. június 28-án kelt, tízéves találkozóra kötött „Kötelezvény” zárja le. Erről a becsületszó kötelezettségével aláírt találkozó ívről említést tesz a *Forr a bor* utolsó fejezetében. „Rábírták — írja —, hogy ő írja alá először. Megnézte az ívet, s kiválasztott egy helyet. Valamennyi ívre a jobb alsó sarokban írta oda nevét, karaktersztikus aláírását kente oda, amit éjféle órákban dolgozott ki magának.” A nyomtatott találkozó ív egy példánya fennmaradt, s rajta az aláírások ábécé-sorrendben, szabályosan követik egymást. Móricz neve, jellegzetes apró bajusszal alakanyarintva, a bal oldali oszlopban az utolsó előtti, alatta a Nagy Gézáé (a regénybeli Kiss Palié). Valóban „nagy légszerű betűkkel”, de nincs utána — mint a regényben — a „heccmajszer”. Érdekes, hogy az író a fiatal diák egyéni karakterét hogyan látja el tipikus vonásokkal. Misi tekintélye megnőtt a nehéz matúra alatt tanúsított szolidaritásban, de ő ezzel nem élt. hátrahúzódtott bizonyos leereszkedéssel, göggel. A kamaszokra jellemző kidolgozott „miniszteri” aláírást (amellyel az aláírások legtöbbször ékeskedik) sajátjára alkalmazza. Valóban feltűnő, mennyire utánózták ezek a fiúk aláírásukkal a fellettű levőket, az előkelőket.

Egy kis, vízsga utáni nyári pihenő következett ezután, majd — fülében Gyula bátyja neheztelő és fájó szavaival — egyelőre elhagyja Kisújszállást, hazamegy a szülői házba, Patakra. Fentebb említett *Ügyvéd* c. életrajzi vázlatában maga állítja, hogy a matúra utáni nyáron, apja egyenes követelésére és közbenjárására beleköszöl a fiskálisélet reitelmébe is. Beállott „segédnek” egy iszákos népnúzó ügyvéd mellé. Csak egyetlen napra, mert amit tapasztalt — egy szegény özvegyasszony lelketlen kifosztása —, örökre elvette a kedvét az ügyvédkedéstől.

Ősszel beiratkozik a debreceni teológiára, teológusból újságíró lesz, s ezzel elkezdődik az évtizedes gyötrődés időszaka, a harc az egyetlen célért: „nagy író lenni”. Azt hitte, hogy végre „magára maradt szabad én, aki elvágta a köteleket”, de nem sikerült: az alföldi kisvároshoz, Kisújszálláshoz

még éveken át több szál köti, mintsem gondolná. A jogászkodó díjtalan minisztériumi segédgyakornok mögött még mindig ott van Pallagi Gyula. Most már véglegesítették igazgatói állásában. Pest és Kisújszállás között nem hosszú az utazás; le-lerándul napokra anyagi, lelki támaszáért a szerelmes, magát nem találó, sikereket, felszínes témákat hajszoló írójelölt. Gondos, kéziratos munkanaplója, melybe gyorsan születő ötleteit, egyre burjánzó témáit, kidolgozásuknak ütemtervét jegyzi, több ilyen kisújszállási tartózkodás nyomát őrzi. Itt írja 1901 novemberében *Hári bá az Iliásban* c. háromfelvonásos bohózatát. Ennek kézirata nem maradt fenn, témájának, kidolgozási tervének sincs semmi nyoma. Pusztá címe után azonban valószínűnek látszik, hogy egy Seress Imre nevű író és muzsikus 1885-ben megjelent „Hári János Iliásza” c. Homérosz-paródiája adta a magvát vagy ötletét. A kor sekélyes közízlésére jellemző, hogy Seress paródiája rövid idő alatt négy kiadást ért el. Sikere a szerzőt arra ösztönözte, hogy megírja „Hári János Odisszeáját” is, amely szintén négy kiadást ért el.

1902 februárjában is itt találjuk: 24—25-éről keltez egy *Poddy* c. háromfelvonásos operettet. Ugyanezt — ugyanitt — május 15-én új változatokkal egészíti ki. Május 28-áról keltezi a *Csák Máté* c. elbeszélő költemény I—II. részének megírását. Ekkor már megismerkedett Holics Jankával, első feleségével, aki egy kispesti elemi iskolában tanított. A vele való levelezést is pontosan iktatja. Lehetetlen mosoly és részvét nélkül forgatni ezt a munkanaplót, a pusztá adatok is a holnapi nagy író gyöttrődését tükrözik a századforduló fővárosának felszínes, közönségsikert hajhászó tülekedéseinek közepette. A szerelem, a gyors siker reménye arra kényszeríti, hogy divatos bohózzattal, operettel kísérletezzék. Valóságos íráskényszerben szenved, s meglevőnél boldogabbnak rajzolt emberekkel, véletlen helyzetekkel kísérletezik. Jókai-tanulmányában említi, hogy Molière is táplálja ezt a kétes értékű derűt, akivel húsz-huszonnégy éves korában rendkívül sokat foglalkozott, „s akitől szintén semmi pesszimizmust nem ittam át, csak a felületen zsi bongó tréfaoptimizmust”.

Az általa „vaskor”-nak nevezett kétségbeesett kísérletezések első lépéseinél nem riad vissza a fiatal író a zenésbohózzat-, operettszöveg-írói kétes nimbusztól sem. Az ilyen irányú érvényesülés szálai szintén Kisújszállásra vezetnek vissza. Itt ismerkedik meg Györe Károllyal, a gimnázium új zenetanárával; Györe zeneszerzéssel is foglalkozik, Dunavecseről jön ide, 1900. május 18-án foglalja el állását. Eddig az éneket és a zenét kántor tanította, most szervezték meg a rendes tanári tanszéket. A Györével való ismeretség eredménye a fentebbieken kívül a *Tanulmány* a *Zsibogóban* operett. Ír Györe zenéjére még dalszövegeket, Kossuth-nótákat kortescélokra is. Ilyen a *Tulipánnyláskor* c. közös kiadványuk, amely két zenésített kortesnótát tartalmaz: *Kossuth apánk fiának, az első nemzeti képviselő választásának alkalmából*. Az egyik, a *Hej tulipán, tulipán...* kezdetű különösen sikerült, eleven, csipkelődő kortesnóta. A lobogó, körbevagott hajú Györét szerzőtársnak tekint, „az én komponistám”-nak nevezi feljegyzéseiben. Alakja alighanem ott lappang az *Üri muri* Wagner-figurájában. Szórakozott, mulatságos ember volt Györe, aki művész-hajlandóságai mellett gazdálkodott is, de ökrei a megye legsoványabb jószágai voltak. A parasztok nótát is kölöttek róla, így kezdődött: „Györe tanár jármos ökre, leszaladt a folyóvízre...”

Pallagi Gyula 1901-ben megházasodik. A „parányi fiatalasszony” 1902 márciusában ikreket szül. Móricz egy-kettőre Kisújszálláson terem, s habár

a Janka iránti szerelem kétségei gyöttrik, Csokonai vidám poétamaszkjában köszönti fel az örömszülőket. Itt írja *Ágó és Theudelinde* c. hősi idilljét egy longobárd mese nyomán, s meritett papíron, selyem zsinórral átfűzve nyújtja át a Pallagi-házaspárnak. Az ő életüket írja le derűs mozzanatok keretében a *Szerelem* c. elbeszélésében (1914). Benne egy tragikomikus történet kapcsán érezteti meg szegény nagybátyja különös, szerencsétlen házasságát. Önarcképe is ez egyben a huszonhárom éves hánykódó jogásznak, akit magát is egy jövődő házasság, bizonytalan egzisztencia, kilátástalanságok kínoznak. Ilyen érzések között telik el 1902 nyara, amely pedig később a *Harmatos róza* Zsoltjának és Virágjának édesbús történetében talált regényes visszhangra. Rengeteget ír, mindenfelét, nagylélegzetű Bajza-tanulmányt, verseket. Rengeteget olvas, Darwint, Shakespeare-t, Kossuth iratait, politikai földrajzot a *Kakas Márton* élcappal felváltva. Újra beleveti magát a filozófiába; kézírathagyatékában terjedelmes bölcsészettörténeti jegyzete maradt fenn. Valósággal hajszolja magát, egyensúlyt keres, és felejtetni akar.

Augusztusban sűrű levélváltásai vannak Gyula bátyjával. Holics Janka polgári álláshoz ragaszkodik, legyen tanár vagy valami efféle. Mintha valósággal azt akarná megmutatni, ennél nagyobb dolgok is vannak, ez a legkevesebb, öbelőle ilyen is lehet, beugrik hirtelen Kisújszálláson egy váratlanul kapóra jött kisegítő tanári szerepbe. A dolog úgy történt, hogy a gimnáziumban — hirtelen lemondás folytán — éppen szeptember elején üresen marad a magyar—latin tanári tanszék. Pallagi a szeptember 10-i ülésen a tanítás folyamatossága érdekében azt a javaslatot teszi, hogy „ezen helyettes tanári tanszékre 1902. szeptember havára Móricz Zsigmond negyedéves tanárjelölt, aki a tanítást azonnal megkezdheti, — ideiglenesen alkalmaztassék.” Az igazgató tanács elfogadja az igazgató előterjesztését, s Móricz Zsigmond tanárjelöltet szeptember 1-től október 1-ig, ideiglenes alkalmaztatással, a tanszék ellátásával megbízza. A gyorsan pergő események úgy mehettek végbe, hogy a szeptember eleji hatállyal Zalaegerszegre kinevezett Bucsy István helyére Pallagi nem, csupán „ideiglenes hatállyal”, hanem *véglegesen* is unokaöccsét akarta békjuttatni, mert Móricz — amellet, hogy szeptember 3-án elküldte a kérvényét — 10-én Lehr Albertnél jelentkezett, 11-én pedig beiratkozott a pesti egyetem bölcsészeti fakultására. Komoly elhatározás, tanári egzisztencia megalapozása vezethette mindkettőjüket a szeptemberi napokban, mert a hónap végén, a helyettesítés leteltével, az állás végleges betöltésénél a kilenc pályázó között újra ott látjuk Móricz Zsigmond „negyedéves tanárjelölt” nevét. Kérdés, hogyan juthatott el eddig? Tény az — leckeönve rá a bizonyosság —, hogy a független írói pályára szánt fiatalember az érettségi óta eltelt három esztendő folyamán megszakítatlan hallgatója különféle fakultásoknak. Erre enged következtetni Móricz Virág közlése: „Megvan a »leckeönv«. Csodálkozva látom, hogy nemcsak egy félévig, de majdnem két egész évig be volt iratkozva. Egyszer tűrhetően kollokvált, egyszer megbukott az alapvizsgán, de még akkor is újra beiratkozott (ti. a jogra): Egy nyarat bölcsészettörténettel töltött, végigolvasott rengeteg könyvet, kivonatolta, megemésztette. Ezután kollokvált olyan »kielégítő« és »jó« eredménnyel Kárász professzornál”. Nos, ha ehhez a kanyargós jogási pályához még hozzászámítjuk a félévi teológiai „agitátorképző iskolá”-t is, valahogy kijön a „negyedéves tanárjelölti” fokozat.

Megérkezése után ezeket jegyzi munkanaplójába:

„Szept. 14. Kisújszállásra jöttem.

15. A tanítást megkezdtém. Este: Kossuth Lajos 1848-ban. Fogalmazás este 9—2 óráig.

16. Délelőtt újra leírtam az egészet. Éjjel harmadszor is.

17—18. Tanítás.

19. Előadták a színházban.”

Az utóbbi bejegyzett dátum: 1902. szeptember 19-ét, Kossuth Lajos születésének századik évfordulóját jelzi. Ezt a centenáriumot „ünnepélyes díszszel, s városunk közönségének nagy részvételével ültük meg az iskola tágas udvarán” — írja igazgatói jelentésében Pallagi. Az ünnepély tehát délelőtt folyt le. Este pedig a diákok a színházban az új ideiglenes tanárnak, Móricz Zsigmondnak egyetlen éjjel fogalmazott, másnap letisztázott, harmad- és negyednap pedig betanult darabját adták elő. A darab, *Kossuth Lajos 1848-ban* fennmaradt Móricz kéziratai között. Az egyfelvonásos, nyolc jelenetre tagolt „korrajz” verbunkosainak, Kossuth-nótáinak zenéjét Györe Károly szerezte. „Történik egy alföldi faluban. Szín: a falu piaca, egyik oldalon a Kállay-kúria, másikon Sasné kis háza. Szereplők: Kossuth, Nagykállói Kállay Menyhért földesúr, Miklós fia, Sasné özvegy parasztasszony, Lukács fia, Terka lánya, Balajthy Ábrahám református pap, Koczog Péter rektor. Hajdú, káplár, kisbíró, szolgabíró, nép, katonák, Kossuth kísérete.” Ennyi diákot mozgatott meg a fiatal préceptor a színpadon.

A darab cselekménye és mondanivalója röviden a következő: Kállay Miklós, a földesúr fia beleszeret özvegy Sasné jobbágyasszony lányába, Terkába. A fiú nem törődik apja osztálygöggjével, szerelmére hallgatva, nem fél az apai kitagadástól sem. Közli a falu papjával, Balajthyval, hogy Terkát feleségül veszi. A pap jogosnak mondja az ifjú érzelmeit, mert hiszen íme „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” van írva Kossuth zászlajára. Mikor ezt Kállay megtudja, mennydörgős „attateremtettével” átkozza Kossuthot: csak tegye erre a lábát, és kerüljön a keze közé ez a jobbágyházító. Terkáért pedig hajdú jön, hogy robotba hajtsa. Sasnéra egzekúciót küldenek, és dobra ütnek minden holmiját. Az utolsó nagy jelenetben következik be a voltaképpeni drámai kibontakozás és megoldás: megjelenik Kossuth, és nagy beszédet mond. Mondanivalóját ugyan a fennforgó drámai helyzethez alkalmazza, de retorikájába állandóan belejátszanak a július 11-i beszédének válogatott passzusai. Tájékoztatja a népet, hogy mi történik szerte a hazában. Ilyeneket mond: „öröm és gyászhiért hozok... A Kárpátoktól le az Adriáig hatmillió ember lett szabaddá... De a haza veszélyben van”... Kállayhoz fordulva azután a nemesi hazafiság pislogó üszkeit Berzsenyi ódáiból vett idézetekkel gyújtotta lángra oly sikerrel, hogy a földesúr beleegyezik fiának a jobbágy Terkával kötendő házasságába. Kossuth maga adja áldását a frigyre, mely immár a nemesi-népi érdekegyesítés jelképévé lesz. Így éneklik aztán jobbágy és földesúr egy szívvel együtt a Kossuth-nótákat Györe Károly muzsikájára. A játék görögtűzzel ér véget. A kézirat hátlapján idegen kézírással ez a feljegyzés: „Súgtam, Várady Lajos. Finis rei Gloria Dei.”

A darab hú tükre a kor fellengzős Kossuth-kultuszának. Korrajznak készült, drámai erő még nem jelentkezik, a dikció is, különösen a Kossuthé, meszterkelt, de a típust, a jellemeket már megfogja. A földesúr és Koczog rektor alakjában, úgyszintén az egzekúcióban is már-már a *Ludas Matyi* színpadi képeinek csíráját érezzük. Munkanaplója így folytatódik tovább, szeptember 28-ig:

„Szept. 21. »A két civis« ötlete s első fogalmazás.

22—23—24. Tanítás. Olvastam sok mindenfélét. Makóval, Gulyással, dr. Kovács Jenővel levelezés. Letisztáztam a »Szerelem iskolájá«-t, s levéllel elküldtem Jankának.”

Amint látjuk, a hónap végéig tartó helyettesítési megbízatása, a tanítás mellett szorgos, önként vállalt feladatok teljesítése közepett telik el. Magyarot és latint tanított a III. és a IV. osztályban. Ma élő egykori tanítványainak halvány emlékük maradt róla. Egyikük — Janó István, később a gimnázium tanára lesz — mint III. osztálybeli tanítványa arra emlékszik, hogy egy délután szigorú arccal nyitott be a második emeleten levő osztálytermükbe. Felszólította őket, hogy azonnal adják elő azt a gukkert, amivel az imént valaki az ablakon az utcára nézegetett. Kitűnt azonban, hogy egy kisfiú csupán a kezéből formált gukkert, mikor az éppen lent sétáló préceptor feltekintett. Felszaladt hát, és rigorózusán követelte, ki volt az, aki gukkeren nézett, „mert az ilyesmi az iskolában tiltva van” — hangoztatta a kihallgatás végén.

Barla Szabó Jenő egykori tanára állítása szerint szombat esti irodalmi összejövetelek tartására kért engedélyt, s ilyen Csokonai, Petőfi témájú foglalkozásokat tartott volna is a diákoknak. A szombat esték műsora versmondásból, dalból, muzsikából állott össze. Egykori tanítványai ezt nem erősítik meg, ilyesmire nem emlékeznek. Ilyen munkatempó mellett alig is képzelhető el ilyennek a pusztá megszervezése, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy ideje sem volt rá. Helyettes tanári minőségben éppen két hetet töltött Móricz a gimnázium kötelékében. Szeptember 28-án már az új pályázat sorsa is eldőlt az igazgató tanács ülésén. Figyelemre méltó a tanári kar javaslata: „A beérkezett kilenc pályázati kérvény megvizsgálása után a tanárkar első helyen Olti Mózes ev. ref. vallású okleveles tanárt, második helyen Győre Jánost és Halász Dénest, harmadsorban pedig Móricz Zsigmond jelenlegi helyettesül alkalmazott IV-ed éves tanárjelöltet ajánlja a fenntartó igazgató tanácsnak megválasztás végett”. A tanszékre Olti Mózest választják meg, de még négy pályázó előtt részesítik előnyben az ifjú „tanárjelöltet”, nyilván munkája jutalmául és buzdításul is egy szép sikerekkel kecsegtető oktatói pálya mielőbbi elvégzésére.

Zsigmond még októberben Kisújszálláson van, aminek bizonyága, hogy egy Farkas Piroska nevű kislánynak az emlékkönyvébe verset jegyzett. Piroska állítása szerint Móriczcal Dobos bácsi tánctanfolyamán, egy ösztánc alkalmával ismerkedett meg. Kellemes testalkatú, szép barna fiatal lány volt Piroska, később lányságban maradván, szüleivel együtt egy kis bodegát vezetett a Kálvin utcai saját házában. Első találkozásuk percében azonban még nem töltötte be a tizenharmadik évét. Szerelemről beszélnek az ismeretség körül. Maga Nagy Péter is. A tollal jegyzett vers alatt ceruzával ott is a bejegyzés: „szerelme”. Kétségtelen az is, hogy a Janka-szerelem válságban van, de aligha lehet itt másról szó, mint futó ismeretsegről, már a *Bálból* is ismert táncközi fellobbanásból. A vers sem eredeti, mint kitűnt, Shelley dalának, A *szerelem filozófiájának* szabados fordítása:

Kedves Piroska!

*Folyókba ömlenek források
És tengerbe a folyók,
Szelek ajkán a sóhajtasok
Egymásba által olvadók.
A világon semmi sem állhat
Magában. Egy törvényt követ:
Egyik a más lényébe olvad,
Mért nem enyémbé a tied?*

*Nézd, a hegyek az eget csókolják,
Egy hullám a mást öleli,
• Virág s lomb egymást átkarolják
Szerelemmel, vággal teli.
Földet csókolja a napsugár,
Holdsugár a tengereket.
Ez a sok csók mondd, mit ér mind,
Ha te nem csókolsz engemet.*

1902. okt. 6.

Móricz

Kisújszálláson 1903 februárjában látjuk újra, ifjúságának talán legmegrázóbb fordulójánál, Pallagi Gyula temetésén. Az alig harminchat éves fiatal igazgató január közepén influenzába esik. A sok munka, a családdal egyre növekvő anyagi és erkölcsi felelősség szinte felőrli ellenállóképességét, a lelkieket főképp. Íróasztala fiókjában már revolvert tartogat, most szinte kapóra jön ez a betegség. Egy régen betegeskedő barátjának ezt írja betegágyából: „Azon az úton, amelyre te oly régen készülsz, én már elindultam, az influenza nemegyszer szerzett már meglepetést a világnak...” Betegsége tüdőgyulladásba ment át, és február 8-án sejtelve beteljesül: a krízist nem bírta ki szervezete, belehalt. Szinte átadta magát a pusztulásnak. Bátyja szomorú házasságát, tragikus agóniáját még egy évtized múlva is a döbbenet és fájdalom élményével átéltten menti be a *Harmatos rózsá* utolsó fejezeteibe. Nemcsak a regényben, a valóságban is az egyetlen reménysugár eltűntét jelentette Gyula bátyja halála. Az öngyilkosság szakadékanak szélén áll, de korán rádöbben Gyula bátyja példájából, hogy a pusztulás lelki baj, akkor következik be, mikor átengedi magát neki a lélek. Sikerült erősnek lennie, „megnyerve a két terminus közti időt”. Pallagi keze után egy erősebbet sikerült megfognia: a Jankáét.

7. További kapcsolatok. A Kunság világa Móricz művészetében

Pallagi Gyula halála után még egy kevés ideig családi kapcsolatok is maradnak Kisújszálláson, két Móricz-fiú is tanul a gimnáziumban: Dezső érettségire készül, Miklós V. osztályos. De ezek távozásával is maradnak olyan szálak, amelyek az egyre nevesebbé váló író a városhoz fűzik. Annak képét, társadalmát — s benne az ország képét, bajait, problémáit — még csak ezután ismeri meg igazán. Országjárásába, műveibe most már szervesen beletartozik a kun kisváros a maga tipikusságával, sajátosságaival. Érdekes, hogy az egykori zárkózottság iskolatársaival szemben a *Hét krajcár* megjelenése után teljesen felengedett. Mikor valakivé, országos hírvé íróvá lett, egyszerre vissza-

nyerte társasági egyensúlyát, megtalálta helyét a legszélesebb ismeretségi körben is. Osztálytársaival, pedig valósággal keresi a találkozási alkalmat, a legbarátságosabb közvetlenséggel beszélget el velük a megszépült diákévekről. Az emberek csudálatos úton-módon lépnek át a sok kinnal megtalált művészet világába, regényalakokká válva élik megsokszorozódott életüket. Kisújszálláson most már téma is lesz. El nem mulasztja azokat a házakat meglátogatni, ahol valaha járt, tanárokat, ismerősöket. Megindító az az áhítat, ragaszkodás, mellyel ifjúsága emlékeit keresi, ébresztgeti. Elhozza feleségét, családját is „szerelmes Alföldjére”. Eljárogat az országos vásárokra, feltűnik ártatlan kíváncsi arca, amint a parasztokkal beszélget. Ott ül a süllyedő magyar világban is, a vad, műveletlen, pusztuló birtokos kisurak közt és jegyezget.

Az alföldi parasztvárosról ugyanis jórészt mint az elmaradottság megtestesüléséről rajzol eleven képeket műveiben. Ilyen, sokszor felemlegetett nemzetgazdasági problémája az először itt látott „hortobágyi kokszt”. Ilyen című, 1923-ban írt riportjában olvassuk a következőt: „Az első érzésem az undor volt és mély megvetés ennek a népnek az ízlésével szemben. Huszonöt évvel ezelőtt, mikor Kisújszállásra kerültem diáknak, utálattal és rémülettel teljes érzést éreztem, mikor rájöttem, hogy mivel fűtenek ott a gazdaemberek. A kisújszállási udvarban hosszú sorban szárogatásra kivetett vályogot láttam, amint négy-öt rétegben egymásra volt rakva, likacsosan, hogy a szél járja.

— Tudja-e, úrfi, hogy mi a tűzeg? — kérdezte hamiskásan a háziasszony, igen derék, értelmes, jóízű parasztasszony. — Mer ha nem tudja, hát ez az. — Közelebről megnézve ismertem fel, hogy istállóból kihordott szalmás trágya van vályoggá gyúrva. — Ebből építenek? — kérdeztem csodálkozva. — Ezzel főzünk! — Elszörnyedve s hitetlenül néztem rájuk, csak hosszas magyarázat után hittem el, hogy az egész városban a gazdanép mind istállótrágyával fűt.”

Levonja a tanulságot: Kisújszálláson nem trágyázzák a földet, meg is van az eredménye, mondja, mert „az utolsó tíz évben, ahányszor Kisújszállásra megyek, minden nyáron elpanaszolják a gazdák keserű érzéssel . . . , hogy a termés minden esztendőben rosszabb, már a határ nagy része a vetőmagot sem adja meg...” És harcol ez ellen a káros népszokás ellen, mert ugyanezt a Hajdúságban is megtalálja.

Megelevenednek műveiben e fáj jellegzetességei, a szikes tavak, semlyékek, egykori nádasok világának maradványai, a pusztaság, ahol itt-ott áll egy vadkörtefa. Látjuk a város alatt a szélre váró malmokat, benn a hosszú, poros főutcat, a széles teret, melybe most fűrtak egy meleg vízű kutat. A magas kerítések mögött meghúzódó rideg házakat, kopasz udvarokat látunk. A városháza körül frissen felhúzott néhány emeletes épületet. Ott a bíróság, ahová a fiatal ügyvédbojtárok járnak tyúkperekkel, átellenben a Nagyfogadó („nagy-pizkos”), ahol a kevés beszédű, vastag tréfájú gazdák, kisurak spiccert isznak a perzselő hőségben, a könyvvigéceknek, idegeneknek harmadnapos sert mérnek. Íme, ezt a világot, amit akár Kunterebesnek, akár Porvárosnak nevez, itt látta meg; ez a félig nomád, félig polgárosuló félresiklott élet itt döbben-tette meg először.

Móricz ezt a valóságot a maga mozgásában, fejlődésében ragadja meg, s ahogyan leírja, ábrázolja, amit kiragad belőle, abban benne van egy kissé sajátmagának, művészetének fejlődése is. Kisújszállásról vett témáiban benne rejlik egész fejlődésének halvány körvonala is. Hogy miként láthatta ifjú diákfővel például, annak érdekes dokumentuma a *Vidéki hírek* c. hosszú elbeszélése. Már a *Fáklyát* is megírta, mikor megjelentette ezt a derűs, kevés élő,

mégis realizmussal írt, lazán összefűzött kunsági képsorozatot. A kisvárosi vezetőrétegnek, nagygazdáknak az életéből vette mondanivalóját, alakjai mögött mosolygó, megértő rokonszenvvel áll az író. Itt még az eseménytelen élet derűje, a kisvárosi vasárnapok verőfénye ragyog a Nagykinság „tűzözn előtti idejé”-ből. A diák emlékei ezek, a „vaskor” kísérletezése, a mórízi írások későbbi komor drámaiságát, kritikái élet hiába keressük. „Ránézek az emberek arcára, és lerajzolom őket” — mondja az újságíróval, s ebben egy kis ön-íroniát is sejtünk. Ott látjuk az ifjú Mórícz Zsigmondot a korrepetitor bumfordi nagydiákjában a doktorék uzsonnáján. Így láthatta akkor, amikor köztük élt.

A Kunság regényét írja meg itt hallott történetekből, emlékekből a *Kerek Ferkóban*. A romantikus múlt éled fel benne, s ahogyan hősét megformálja, meséjét kigondolja, a feudális konzervatív irányzat felé tesz egy lépést, visszafelé a *Sárány*, a *Hét krajcár* után. Fejlődésének ebben az általános demokratikus szakaszában nem egyedülálló ez. A már felidézett „hortobágyi koksz”-élmény óta szinte foglalkoztatja képzeletét e „különös fajtának”, ezeknek a „fekete embereknek”; a kunoknak az életmódja, szokása. Hajlandó még kissé elszigetelten, a magyar társadalom fejlődéséből kiszakítva látni őket, feloldani azt a rokonszenvvel vegyes ellenszenvet, amely benne él irántuk. Ezt az idegenséget valóban le is győzi a téma különössége, a milió táji sajátossága. Mikszáth után sokkal kevesebb kritikával is hajlandó olyan illúzióra, hogy a nagybirtok és a dzsentri még megmenthető, ha a néphez közeledik. A nép, a nomád pásztorvilág sokkal inkább etnográfiai érdekességként jelentkezik a *Kerek Ferkóban*, mint már eddigi műveiben. Egyik alakját, annak elmondott régi meséjét, a halasi Dénes bátyóét a *Magyar Nyelvőr* 1879-es számából vette át szóról szóra. Meglátja éles szemmel a dzsentrihez törleszkedő, annak pusztulására leső, ünneplőbe öltözött zsíros parasztságot, hiteles típusát teremti meg Daruka Lukácsban.

Hogy mennyire foglalkoztatja ennek a tájnak és népnek jelene, múltja, annak érdekes dokumentuma A nagy fejedelem második könyvének az a fejezete, amikor a fejedelem verbunkos vitézét, Simonyi Györgyöt hajdúsági útja közben nagy kerülővel elviszi a kardszagúszállási rétség rideg kun szilaj pásztorai közé. A „fekete kunok” ősi lápi életében ott érezzük Györffy István zseniális etnográfiai tanulmányának, a *Szilaj pásztoroknak* a hatását, ám Simonyi látása és döbbenete ugyanaz a csodálkozással vegyes idegenség, amellyel először ő, az író szemlélte az udvaron száradó tőzeget.

A kunsági nép típusaiban elsősorban az erőt, keménykötést, nyers hetykeséget szereti ábrázolni, még a lányokban is a hat kenyeret játszva kidagasztó, boglyahányó hatalmas szűzeket — a tiszaháti ember szemével. De nem érzéketlen a kunsági népi karakter finomságával, nemességével szemben sem. Az 1916-ban írt *Térzenében* is ott a mindvégig feloldhatatlan csodálkozás, de a rokonszenv is, amellyel a népet szemléli. Az elbeszélésben — szintén diákkori élmény — így írja le a parasztfiatalságot: „... az ártézi kút körül most kezdtek gyűlni a parasztlányok az esti korzóra: ezeknek mindennap van térzenéjük, ha a Nagyvendéglőből idehallik a muzsika... Két bádoggannával jönnek, mennek, csillogóra súrolt kannákkal, a fejük fehér és puha színes kendőkkel van bekötve, s van bennük valami uras finomság, s van más vidékek lányainál ismeretlen izgató őszinteség, ahogy bátran s kihívóan tudnak a konok, hosszú lábú, fekete legények szemébe kacsintani. Ezek a piacon ácsorognak a

nadrág vágásába eresztett öklökkel, s nagyokat röhögnek s még nagyobbakat csapnak a lányok lapockájára.”

A polgári forradalom időszakában, 1918-ban, amikor a beígért földreform már-már kezd pusztá ígéret maradni, tudjuk, elindul az író, hogy magát a népet szavaztassa meg. December 8-án megjelenik Kisújszálláson is. Az ismerősök, iskolatársak a *Kerek Ferkó* híres íróját, derűs történetek elbeszélőjét várják benne a Kaszinó Egyletben. Csalódásukra elbeszélés helyett a földkérdés legizgatóbb problémáját veti fel. Erre a kérdésre azonban ez az értelmiségi réteg *nemmel* felel. Több cikkben később is megemlékezik arról, hogy mennyire elszakadt ez az értelmiség a néptől. Valósággal úgy él közöttte, mint az angol gyarmaton élhetnek az angol urak. De gondosan összegyűjti, lejegyzi ellenvetéseiket, és huszonöt pontba foglalva viszi a kunsági, hajdúsági paraszt-ság színe elé. Így szembesítve őket, adja meg rájuk a választ.

A forradalom idején kerül Móricz szemtől szembe a kunsági néppel, most látja meg ennek a városnak az igazi arcát, elmaradottsága mögött a konokságba burkolt szenvedést, jobbat akarást — a szikes határ, a háború okozta nyomorúság perspektívájából. Nyoma sincs a romantikus „kunszemlélet”-nek: maga előtt látja a kettészakadt várost. *Vasfejű kunok* közt c. riportjában már a vasfejűség a kártalanításmentes földosztás konok követelését jelenti. A nép pl. ilyen kézzelfogható logikával felel az ügyész ellenvetésére: „A Kerek-család, a Várady-család hol szerezte a földjeit? Ajándékba kapták a királytól a háborúba való tetteikért... A magyar föld a koronáé volt. A király feltette a fejére a koronát, arra volt ráaggatva a föld, minden birtok ott lógott rajta. Most nincs király, nincs korona: a föld ittmaradt a népnek. A mienk az, mert eddig se vót a koronáé, azért tudott leszakadni rulla...” (*Népszavazás*. Esztendő, 1919. január). Ebben a népszavazásban Móricz határozottan a nép mellett áll. Ezt, valamint a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartását a város vezető körei sosem felejtették el azután. Az a tény, hogy egyesek három évtizeden át dühödten vitatták, tagadták Móricz írói és emberi nagyságát, s érveikben a „gyáva diákra” hivatkoztak inkább, mintsem művei sorára, főleg ide vezethető vissza. A harmincas évek elején Pápay Pál előtt — aki a forradalom idején hadifogoly volt — fanyar hangon emlékezett meg a kisújszállási intelligencia forradalom alatti magatartásáról, s ezt a megjegyzést tette: „Meg vagyok győződve, hogy nem azonosítottad volna magadat a kisújszállásiakkal.”

Móriczban erős lélek lakott, ugyanakkor egy ártatlan gyermek kedélye. Ismerte embereit, és nem sokat törődött nehezítéseitekkel. Mintha mi sem történt volna, megkereste őket, leült közéjük, megtalálta velük a hangot az ellenforradalom éveiben is. Írt róluk derűsebb színekkel apróbb történeteket. Leleményes taktikával építette tovább figyelő állásait. Neki az élet kellett a maga folytonosságában s modellek hozzá. Simon Elemér birtokos barátját egyszer arra kéri, írjon le, küldjön neki izes történeteket, anekdotákat. Küldött is. Egy idő után azonban — mint elmondta — oly „ízetlenül kiforgatva” olvasa viszont az ő történeteit, kiforgatva azoknak éppen a csattanóit, hogy nem küldött többet Zsigának semmit.

Kritikai realista írói módszerének kibontakozására nem kevés hatással van a Kisújszálláson és környékén szerzett sok tapasztalat. Nem hagyja ki felolvasó körútjaiból sem. Lemondóan konstatálja, hogy „Kisújszállásra még híre se jut el az új könyveknek” (*Ez a magyar kultúra*). Mikor 1929 decemberében a *Nyugat* szerkesztője lesz, és a folyóiratból tiszteletpéldányokat kül-

dözget, Nagy Géának is küld. Igaz, éppen ebben a számban jelent meg az *Esőleső társaság*. Ez a Nagy Géza, osztálytársa és tanítványa, később hadbíró ezredes az, aki haláláig „Zsiguci fiam”-ként becézi, vendéglátó házát mindig készen tartja számára a régi orvosi lakásban, a Mikes utcán. Móricz él is ezzel a vendégbarátsággal, a húszas évek végén az *Uri muri*, *Forr a bor*, *Esőleső társaság*, *Rokonok* alakjai és történetei formálódnak itten. „Nagyon gazdag zsákmány volt akkor számára ez a város. Egyszerre kapott anyagot a *Forr a borhoz* és a *Rokonokhoz*” — írja Móricz Virág az *Apám regényében*.

A húszas évek végén a nagy gazdasági válság nyomására itt érlelődnek ki második alkotói korszakára jellemző mondanivalói, az úri világot leleplező realizmusa. Ami még idill a *Kerek Ferkó*-ban, az már az *Uri muri*-ban a reménytelenség, pusztulás félelmes képévé sűrűsödik a kunsági puszták felett. Találóaan mutat rá Nagy Péter a két alkotói korszak szemléleti különbségére, mikor megállapítja: „Szakmári Zoltán sok szempontból rokona Kerek Ferkónak... Még Kerek csak érezte korának nyűgét... úri tempóval tiltakozott ellene, Szakmári Zoltán már tudatában van annak, hogy valami végtelenül elromlott.” (Móricz Zsigmond, 202. l.) Az *Uri muri* illúziótlan képe a kisúri érzéketlenségnek, vadságnak, kulturátlanságnak. Csupa leleplezés, nem törődve a modellek véleményével, mint azok sem, soha az övével, övele. A *Nyugat*-ban megjelent cikkében Kisújszállást, Karcagot említi története színhelyéül. (Nyugat, 1929. március 1.) De a dzsentri pusztulásának annyira tipikus, országos ábrázolásává mélyül, hogy modelljeit szinte céltalan lenne pusztán itt keresni. A vendégfogadó, ahogy „elbámulva, elborulva áll az alföld izzó nap-sütésében, a ráboruló széles porkupola alatt, minden zuga és minden téglája élő tanúja a magára maradt magyar temperamentum vergődő és verekedő tombolásának...” nem is a millenniumi kor, amelybe helyezi, hanem a leplezetlen jelen: a Horthy-kor világa. Az *Esőleső társaság*-ban, s az *Öreg pásztor* c. elbeszélésben mintha hangban, attitűdben visszalépne egyet, hogy „ezt a becses, régi, nagy értékű osztályt” megérteni próbálja, de menteni már soha többé. Hallik minden sorából a végítélet kongása. Nem eső jön ide, hanem vihar. Ugyanezt a halálos légkört érezzük a *Forró mezők* Nyírségében is. De a pusztulás sehol sem lehetett olyan sajátosan és tipikusan érzékelhető, mint ebben a kietlen, esőtlen, cserepes kunsági tájban.

Móricz típusformáló, ábrázoló művészete mutatkozik tehát itt meg egészen addig a csúcsig, ahol az alföldi városokból — kicsikből, nagyokból — megteremti a *Rokonok* városát, a panamák lápvilágát: Zsarátnokot. Ez már egyikkel sem teljesen azonos, a táj, a helyi jelleg annyira tartózkodóan háttérben marad, s mégis mindegyik benne van egyéni vonásaival is. Méltán becsülhetjük benne kritikai realista korszakának mesterművét.

8. Az öregdiák

„Gazdag zsákmányok” után, a harmincas évek elején sem szakadnak meg kapcsolatai a várossal, Pásztornap, országos vásár, egy-egy iskolai ünnepély visszacsalsa a régi emlékek közé. Az iskolai találkozók ugyan sosem sikerült részt vennie: már ami a 10—20—30 éves találkozókat illeti. A „becsület-szóra” aláírt 1909. évi érettségi találkozóról elmaradt. Mentségére legyen, hogy ez az 1909-i „csudálatos esztendő” annyi izgalmat, sikert, egyben lekötöttséget hozott, hogy ideje, érkezése sem volt a fogadkozást betartani. A *Sári*

bíró bemutatójának előkészületei folynak, éppen most nyomják a *Hét krajcár* kötetét, mind mulaszthatatlan feladatot jelent. A húszéves találkoztól szétkergette a háború, lehetetlenné tette a román megszállás. A harmincévesre pedig — habár akkoriban (1929-ben) éppen ott tartózkodott — önszántából nem ment el. Ekkor már olyan légkör kezdett kialakulni, amely az ő kipróbált hűségét is próbára tette. Móricz egykori iskolája a kenderesi Horthy-kúria közelségébe esett. A család némi pártfogói gesztust mutatott ugyan eddig is az iskola iránt, de a kapcsolat csak a húszas években kezdett szorosabbá válni a kormányzó Horthy irányában. Ekkoriban veszi fel a „Horthy” nevét is a gimnázium. Most pedig, 1929. június 30-án, a harmincéves találkozó alkalmából ennek az új szellemnek a korporációjaként tűnik ki a Kenderes felé tekintető igazgató vezetésével a *Kisújszállási Öregdiákok Szövetségének* megalakítása. Az alakuló gyűlésen a szövetség célját így fogalmazták meg: „Állandó érintkezést teremteni a gimnázium volt tanulói között, ápolni, ébren tartani, fejleszteni és nemzedékről nemzedékre továbbadni azt a valláserkölcsi és hazafias szellemet, amelyet onnan hoztunk magunkkal az életbe...” Ilyen célkitűzés ellen aligha volt kifogása az akkor már nagyhírű magyar írónak. Sőt a jegyzőkönyv is megemlíti egy elrejtett, objektív hangú mondatában: „június 23-án feleségével megjelent és a szövetség tagjainak legszívélyesebb üdvözlét küldi Móricz Zsigmond.”

Távolmaradásának okát talán akkor közelítjük meg, ha a jegyzőkönyvben áttekintjük a pártoló, patrónus tagok (köztük a Horthy-család), elnökség, vezetőség névsorát, és sehol nem találjuk az iskola legnagyobb diákjának nevét. Tehát: Móricz Zsigmond a kor egyik legnagyobb élő magyar írója azon a címen szerepelt az egyszerű tagok sorában, hogy valaha ő is ebben az iskolában tanult. Erre különben az alapszabály jogosította. Ne tévesszen meg bennünket, hogy a gimnázium nyomtatott Értesítőjében évről évre ott szerepelt neve a „kiváló növendékek” rovatában. Állandó szöveg volt ez, amely ott hevert a nyomdában tördeletlenül, s arra mégsem vetemedett senki, hogy az ő nevét onnét kivegye. Az ő neve, személye nem volt kíváncsi az ottani uralkodó körök szemében. A népkönyvtárakból, ifjúsági könyvtárból hiányoztak az ő művei, s ébren őrködtek Kisújszálláson afölött, hogy szelleme be ne férközzék a szélesebb társadalmi rétegekbe, „naturalizmus” meg ne rontsa az ifjúságot. Jól látta és tudta ezt ő is, s — érthetően — fájhatott is neki.

A maga finom, emberien kedélyes módján válaszolt is az ilyesmikre. Mikor Babits Mihállyal átveszi a *Nyugat* szerkesztését — 1930. április 11-i kelettel — a folyóirat kiadóhivatalától a következő szövegű levél érkezik a gimnázium címére:

„Van szerencsénk a tekintetes igazgatóságot értesíteni, hogy Móricz Zsigmond szerkesztő urunk, mint a kisújszállási kollégium volt hű növendéke, a tanári könyvtár számára járó Nyugat előfizetési díját az év végéig kiegyenlítette, és így folyóiratunkat továbbra is küldeni fogjuk címükre. Kiváló tisztelettel: Gellért.”

A *Nyugat* ekkor a *Forr* a bort közölte számról számrá, amely olyan nagy kavargást okozott a városban, hogy majdnem becsületsértési pörök lettek belőle. Könyvalakban való megjelenésével pedig az ifjúságra tett nagy hatást, úgyhogy szükségessé vált, hogy az igazgató az 1932-i évzáró ünnepélyen mondott beszédében mocskolódó fércműnek nevezze.

Kisújszállási „olvasóközönségének” álláspontjáról, illetve műve visszhangjáról különben rövidesen meggyőződhetett. Karácson Béla egykori tanára mondta el az alábbi kis történetet. Valamilyen alkalomból együtt üldögélt a város uraival „alakjai” között, bizonyos kíváncsi izgalommal. — Ugyan mit szólhatnak ezek a *Forr a bor*ról? — A társalgás vontatott volt. Eltelt az idő, a regényről egyetlen szó sem esett. — Semmi visszhang? Szinte lehetetlen! — Oda fordul a mellette ülő polgármesterhez. Egy osztállyal járt valaha feljebb a gimnáziumban:

- Hát, János, hogy tetszett a regényem?
- Miféle regényed? — pislogott ravaszkásan Gaál.
- A *Forr a bor*...
- Sehogy, Zsigám. Nem olvasom én a te regényeidet.

A polgármester ez egyszer füllentett. Ha a többit nem is, ezt ő is elolvasta. Nem is látszatközömbösség volt ez, hanem a legdurvább visszautasítás mindazért, ami a regényben volt, s ami 1918/19-ért jár.

Még ezután írta meg a *Bált*, Nyilas Mihály segélyegyleti elnökségének történetét (1936), mely Móricz legmarkánsabb, eszmeileg is legérettebb társadalmi regényei közé tartozik. A *Bál* megjelenése után, írói fejlődésének harmadik szakaszában, a népforradalom útjának keresése közepett elszakad ettől a világtól. Kapcsolatai meglazulnak Kisújszállással. Meghal diákkori barátja, Nagy Géza is. 1939-ben, mikor a Kerek-család egyik tagja, Ferenc, a fiatal orvos meghallja, hogy film készül a *Kerek Ferkó*ból, felkereste Leányfalun, felajánlotta anyagi segítségét, tanyáját a felvételekhez.

Élete utolsó tavaszán, egy déli órában a gimnázium igazgatói lakásának ablakából látták az igazgatóék, hogy bejön a kapun, a kertben fel s alá sétál eltűnődve. Feltartott fővel nézegeti, szinte méregeti több mint négy évtizeddel ezelőtti ifjú éveinek színhelyét, Pallagi Gyula egykori otthonát. Várták, hogy bejön, de egyszer csak fejét lehajtva visszafordult, és bő köpenyét összefogva magán, kiballagott a vasműves kapun. Nem kopogtatott be Jankóékhoz, egykori tanítványához, azt hitte új tanár lakik a házban, akit ő nem is ismerhet. Akkor már nincs senkije, se barát, se ellenség, akinél udvariassági vizitet tehetne. Hogy közben meglesse azt a déli fekvésű diákszobát, amelyben egykor zárt ajtó mögött, lopva a *Sertoriust* írta. Kiegészítésül még annyit, hogy egykori iskolája ma már az ő nevét viseli homlokán. Ércszobra pedig ott áll az egykori városháza parkjában, szemben a Nagyvendéglővel, amely annyi emlékének színhelye. Ezek is hozzátartoznak ifjúságához, a magyar nép egyik legnagyobb ábrázolójának életéhez. Utólagos kárpótlásként a szétfoszlott bal-ítéletekért.

9. Összefoglalás

Ez a tanulmány Móricz Zsigmond életének és művészetének kisújszállási, tágabb értelemben nagykunsági vonatkozásait kísérelte meg felderíteni. Jelentős vagy jelentéktelen szerepet játszott-e életében ezzel az alföldi várossal való kapcsolata? Nem ennek megállapítása volt a feladata, de a még hozzáférhető adatok, az író életművének tanulása erre a kérdésre is igennel válaszolnak. Életpályáján figyelemre méltó fejlődési mozzanatot, művészetében sajátos témakört jelentett ezzel a vidékkel, ennek társadalmával, népével való kapcsolata. Az ifjúság itt töltött évei, későbbi tartózkodásának eredményei szer-

vesen illeszkednek be az író érdeklődési körébe, és részt kapnak művészetének egészében.

A Kunság az ő számára a magyar élet egy darabja, amelyből szívesen merített, írói pályája első két szakaszában különösképpen, s ez művészetének új színét, gazdagodását jelentette. Itt pillantotta meg a félféudális Magyarország reménytelen világát, lassú pusztulását legélesebben, s emellett nemcsak megisméltödvé, de új vetületben a magyar társadalom bajait, megírni és javítani valóit. A városhoz fűződő négy évtizedes kapcsolatából néhány jelentős regény, életművének sok részlete, egy sor elbeszélése, riportja, cikke mutatható ki, ami azt is bizonyítani látszik, hogy az ifjúkor szerzett élményanyaga szerves részévé vált annak a tudatos írói programnak, amelyet még pályája elején maga elé tűzött.

Az író kisújszállási kapcsolatai több mint negyed százada foglalkoztattak, a feldolgozás munkájához azonban csak 1952-ben kezdtem. Tettem ezt egyrészt azzal a céllal, hogy a Móricz körüli visszaemlékezéseket több kortárs véleményével ellenőrizsem az író életművében, s azonkívül is a rendelkezésre álló adatokkal összeegyeztessem. Másrészt egy később megírandó Móricz-életrajz számára akartam, ha szerény is, de gondosan megszürt dokumentumanyaggal szolgálni.

(1958.)

Kiss Tamás

FORRÁS ÉS IRODALOM

Móricz Zsigmond összes művei.

Móricz Zsigmond kéziratjai (Leányfalu):

Kossuth Lajos 1848-ban.

Munkanaplója, feljegyzései.

Levelezése.

A kisújszállási ref. gimnázium értesítői 1896–1944.

A kisújszállási ref. gimnázium igazgató tanácsának és tanári testületének jegyzőkönyvei 1896–1903.

A kisújszállási áll. ált. gimnázium irattára.

Kortársak, tanárai, osztálytársai, barátai visszaemlékezései:

Barla Szabó Jenő, Karácson Béla, tanárai,

Bangó László, Pápay Pál, Schwarcz Artúr, osztálytársai,

Janó István, tanítványa,

Simon Elemér, Farkas Pirooska, Banyainé Kálmán Izabella, ismerősei írásos és szóbeli visszaemlékezései, nyilatkozatai.

Szeremley Barna: Dr. Pallagi Gyula. (Nekrológ). Kisújszállási ref. gimnázium értesítője 1903.

Németh László: Móricz Zsigmond. „Turul” könyvkiadó, 1943.

Móricz Miklós: Debrecen és Patak Móricz Zsigmond életében. Irodalomtörténet, 1950. 2. sz.

Kardos Pál: Móricz Zsigmond vallomásai Debrecenbe írt leveleiben. Építünk, 1952. 3. sz.

Móricz Virág: Apám regénye. 1953. Szépirodalmi Könyvkiadó.

Nagy Péter: Móricz Zsigmond. Művelt Nép Könyvkiadó, 1954.

Dr. Borók Imre: Móricz Zsigmond Kisújszálláson. Jász-kunság, 1954. I. évf. 1. sz. Napilapok, folyóiratok (Az Est, A Reggel, Pesti Napló, Esztendő, Nyugat, Kisújszállás és Vidéke, Nagykunság) vonatkozó közleményei.

SZERKESZTÉSTANI PROBLÉMÁK A FOGALMAZÁSTANÍTÁSBAN

Általánosan hangoztatott panasz a középiskolában, de még az érettségi vizsgán is, hogy tanulóink nem tudnak szerkeszteni; az írásbeli munkákból hiányzik a szerkezet; vázlatot nem készítenek, ha igen, csak utólag kerül bele a dolgozatba; a téma kifejezésében aránytalanságok mutatkoznak; a megfogalmazás mozaikokra hull szét, nincs gerince a dolgozatoknak, melyek néha nem is egyebek, mint egymásra dobált mondatoknak a halmaza. A bírálók azt a következtetést vonják le, hogy a tanulók nem tudnak logikusan gondolkodni, képtelenek gondolataikat elrendezni, egységes kerek egészzé összefűzni. Mind a panasz, mind a következtetés jogos és helyes, a kérdés csupán az, hogy minezért a tanulóifjúságot kell-e elsősorban elmarasztalni, vajon ők felelősek-e a szerkesztéssel hiányosságokért, az iskola megtanította-e 10—12 év alatt az írásművek megszerkesztésének alapelemeire. De kérdezhetnők azt is, mi az oka annak, hogy ma a tanulók legnagyobb része retteg az írásbeli munkától, a dolgozatírásra vonatkozó bejelentés különleges idegfeszültséget teremt, s napokig tartó sopánkodás előzi meg és követi a dolgozatot. A kérdések feltevése azért szükséges, mert közismert, hogy magyar nyelv- és irodalomtanításunknak mennyire elhanyagolt területe a stilisztika és fogalmazás, hogy nincsenek jó kézikönyvek, nincsenek kialakult módszerek; hogy az általános iskola V. osztályától kezdve milyen zsúfoltak a tantervek, s mennyire eluralkodott az irodalomtanítás területén is az enciklopedizmus. Tapasztalatból tudom, hogy a tanárok igen jelentős része még a kísérletezés stádiumáig sem jutott el a fogalmazástanításban, s még a legjobb tanárokat is nehéz rávenni, hogy tegyenek valamit a tanulók ilyen irányú ismereteinek, készségeinek fejlesztéséért.

Az általános iskolai tanterv az alsó tagozat III. osztályában említi először a szerkesztést. A fogalmazástanításra 66 órát irányoz elő. Ez idő alatt megtanulják az anyaggyűjtés egyszerű módját, s ezzel párhuzamosan a lényeges gondolatok kiválasztását. Közös fogalmazások készítésével gyakorolják a szerkesztés hármas tagolódását, hallanak a részek arányosságáról, s arról, hogy a bevezetésnek és befejezésnek „csak az a szerepe, hogy a tárgyalást előkészítse, illetve lezárja”. Megkülönböztetik már itt az elbeszélő és a leíró fogalmazást.

A IV. osztályban (66 óra) koncentrikusan tovább bővítik az előző év ismereteit. A cél itt az, hogy a tanulók önállóan és összefüggően fejezzék ki gondolataikat, érzéseiket és állásfoglalásukat. „Mondanivalójukat logikus elrendezésben, hármas tagoltsággal fejtsek ki, és törekedjenek tömörségre.” Sőt a kézikönyv a vázlat készítéséről is beszél mint a fogalmazás tervéről, s megtanulják, hogy az *egységet* az biztosítja, ha a fogalmazás minden mondata a címben megjelölt témához kapcsolódik.

Lényegében ezzel befejeződik egyszer s mindenkorra a szerkesztés tanítása, mert az V. osztálytól kezdve nincs külön óraszám biztosítva a fogalmazás céljaira, hanem rábízva a szaktanárra, hogy az irodalom, illetve a nyelvtan terhére fejlessze tovább az eddigi ismereteket, azzal érzékeltetve ezt, hogy az V. osztályban mind az irodalom-, mind a nyelvtankönyvben néhány mondatban megfogalmazza a követelményeket a fogalmazástanítást illetően, s ezzel a két helyen való követelmény-előterjesztéssel alkalmat nyújt a kibúvóra. A tanterv ugyan külön fejezetben ír a fogalmazásról, mint a tananyag szerves részéről, csak éppen óraszámot nem biztosít hozzá, s a tanár nem tudja, honnan lopjon egy kis időt, hiszen az irodalmi és a nyelvtani anyag elvégzése is kemény próba elé állítja.

Még rosszabb a helyzet a középiskolában, ahol a tananyagbeosztás csak az irodalmi és a nyelvtani anyag évenkénti szétparcellázásáról szól. Van azonban egy középfokú iskolatípus, ahol két esztendeig heti három órában tanítják a fogalmazástant — s ez az ipari és mezőgazdasági technikum — külön e célra készült tankönyvből. Ennek a tankönyvnek a bevezetése és tanítása is igazolja, hogy a fogalmazástanítás csődbe jutott, szükség van rá, ha tanítványainkat a gyakorlati életre akarjuk nevelni. A visszás csak az, hogy nem minden iskolatípusban kötelező, hanem csak a technikumokban, holott ez az az iskola, ahová csak a jeles és a kitűnő tanulókat veszik fel, pedig talán nekik van a legkevesebb szükségük arra, hogy megtanítsák őket fogalmazni, szerkeszteni. A gimnáziumi tanulók arra vannak ítélve, hogy ösztönösen tanulják meg ezt, s az iskolának vállalnia kell az ösztönösség kétes értékű eredményeit.

Nincs tehát a gimnáziumokban és az általános iskola felső tagozatában fogalmazástanítás? De van! Általában kétféleképpen folyik: direkte és indirekte.

Direkt, közvetlen módszernek nevezném azoknak a pedagógusoknak a munkáját, akik a szűkre szabott idő ellenére, a leíró nyelvtan deduktív módszerű ismétlésével módszeresen és rendszeresen foglalkoznak szókincsgyűjtéssel, mondatok átalakításával, építésével, az írásművek megszerkesztésének problémáival, különböző jellegű fogalmazások gyakoroltatásával, stilisztikai kérdésekkel. Ilyen pedagógusokat keveset találunk az iskoláknál, inkább az idősebb évfjárautúak között akad, hiszen a fiatalok sok helyen még a nyelvtanórát sem tartják meg, mert az irodalom vonzóbb, érdekesebb, könnyebb, hozzá még megvannak az egyetemi, főiskolai jegyzetek, amelyeket normaként alkalmazhatnak. Azok, akik fogalmazni is tanítanak, sok-sok nehézséggel küzdenek, nincsenek megfelelő kézikönyvek, módszertani útmutatások, ilyen szempontból rosszak a tankönyvek, nem megfelelőek a szemelvények, amelyeken be lehetne mutatni a különböző eljáráásokat.

Az V. osztályos nyelvtankönyvben pl. ilyen mondatokat olvashatunk: „Mielőtt íráshoz fogsz, teremts rendet gondolataid között! Először fontold meg, miről és mit akarsz írni! Ezután vizsgáld meg gondolataid sorrendjét!” és így tovább, csupa felszólító mondat a tankönyv végére ráadásnak beszorítva, ahelyett hogy ezek a mondatok szétszórva egy-egy fejezet után figyelmeztetnék a tanárt, hogy foglalkozzék a szerkesztés egyes kérdéseivel módszeresen. Nem vagyok híve a túlzott elméletieskedésnek, mert azzal, hogy megtanulják a szabályokat, még nem lesz senki jó szerkesztő, de vallom azt, hogy miként a gyakorlattól elszakadt elmélet halott, éppen úgy a gyakorlat elmélet nélkül vak, széthulló, gépies. Valahol meg kellene találni hivatalosan is a helyét, módját, idejét egy tömör elméleti összefoglalásnak.

A szerkesztéstanítás indirekt, közvetett formája általánosabb, ti. az irodalmi művek elemzésével akarva-akaratlan mindenki tanít szerkesztést is. Az általános iskolában központi követelmény egyes művek szerkezeti felépítésének bemutatása. Tanulóink fel is ismerik az egyszerűbb technikájú szerkezeteket az egyes epikai műveknél, sőt bizonyos mértékben a lírában is. Hosszú évek során gazdag illusztrációval kapják a legkülönbözőbb szerkezeti típusokat, amelyekből megtanulhatják hogyan kell epikus szépirodalmi alkotást elkészíteni, tudják, hogy lennie kell benne expozíciónak, bonyodalomnak, tetőpontnak, megoldásnak, mert ezek általában mindegyikben vannak. A közvetett szerkesztéstanítás végső eredményét tekintve, arra a következtetésre lehet jutni, hogy az iskola írókat nevel és nem fogalmazni tudókat, mert írni megtanít, de fogalmazni, szerkeszteni nem. Vajon nem ez-e az oka, hogy az írásbeli feladatok rendkívüli idegállapotot teremtenek a tanulóknál, mert tudják, hogy mit kellene tenniük, mit tennének, ha írók volnának, de érzik, hogy képtelenek íróként írni. Továbbá vajon nem ugyanez okozza-e, hogy amikor írni kezdenek, levetkőzik a természetességet, s azt hiszik, hogy valami rendkívülit kell alkotniuk, s kerébe törik a nyelvet is e rendkívüliség érdekében? S végül vajon nem ezért találkozunk-e még az érettségi dolgozatokban a novellisztikus feldolgozással?

A szerkesztéstanításnak másik közvetett módja, amely szintén általánosnak mondható: a vázlatírás, a feleletterv-készítés a felsőbb gimnáziumi osztályokban. Ez már gyümölcsözőbb módja ennek a munkának, s ez az, amit be lehet illeszteni a szerkesztés módszeres feldolgozásába.

Mindezekkel a problémákkal, lehetőségekkel, a helyzet valóságával szembe kellett néznünk, ha a szerkesztéstan módszereiről akarunk beszélni. Az eddig elmondottakból az a látszat származhat, mintha a szerkesztést azonosítanánk a fogalmazással. Azért kell itt egy pillanatra megállnunk, mert a gyakorlatban is sokan egynek veszik a kettőt, és a fogalmazástaniítást a szerkesztéstannal kezdik és végzik.

A fogalmazástaniítás és a fogalmazás ellentétes irányú folyamat: a fogalmazásnál előbb anyagot kell gyűjteni, ki kell válogatni a lényeges gondolatokat, el kell készíteni a vázlatot, tehát elsődleges a szerkesztés munkája, s ezt követi a megfogalmazás; a fogalmazástaniításban viszont a szerkesztést meg kell előznie a szókincsfejlesztésnek, a mondatalkotás megtanításának, mert zavaros fogalmakat, nyakatekert mondatokat nem tesz jó fogalmazvánnyá semmiféle szerkesztőkészség.

Miután az általános iskola alsó tagozatában megtanulják az alapismereteket a tanulók, az általános iskola felső tagozatának kell ezeket az alapismereteket továbbfejlesztenie, és készséggé alakítani. Módszeresen kell tehát az V—VI. osztályban foglalkozni a szókincsgyűjtéssel, mert itt tanulják a hangtant és a szótant, s életkoruknak is ez a megfelelő. A VII. és a VIII. osztályban kell elsajátítaniuk a mondatépítés- és a szerkesztéstan ismereteket. Természetesen írnak dolgozatokat az V. és a VI. osztályban is. Itt azonban szerkezeti viszonylatban elégedünk meg a bevezetés, tárgyalás, befejezés hármassal. A VII. osztályban kell hozzáfogni a szerkesztéstan ismeretek részletes tárgyalásához.

A szerkesztési munka az anyaggyűjtéssel kezdődik. Az anyaggyűjtés leg-egyszerűbb módjai: a megfigyelés, emlékezés, elképzelés. Az első írásbeli feladatok a megfigyelésen alapulnak, tehát élménydolgozatok legyenek. (A mi

házunk; A mi utcánk; A mi városunk; stb.) Ezt követi az emlékezésre épülő munka. (Kiránduláson voltunk; Ősszel az erdő; Egy nyári élményem; A vakáció legkedvesebb emléke; Szüreten voltam; stb.) Ezután kerülhetnek sorra az elképzelésen alapuló témák (Lúdas Matyi a vásárban; Megvertem Döbrögit; Lúdas Matyi megvert; Meglátogattam Zsugori urat; Együtt jártam iskolába Petőfivel; stb.)

Ezeknek a témáknak kapcsán felújítjuk a tanulóknak azokat az ismereteit, amelyekről már a VI. osztályban hallottak, ahol megtanulták, hogy mi a leírás és a párbeszéd. Tehát az anyaggyűjtéssel párhuzamos a leírás és a párbeszéd, esetleg jellemzés gyakoroltatása.

Az anyaggyűjtés magasabb formái: a kísérletek megfigyelése, a gondolkodás, illetve a következtetés és az olvasás csak ezek után kerülhetnek sorra. Ezzel kapcsolatban meg kell tanítanunk az anyaggyűjtés technikáját is, azaz meg kell értenünk, hogy nem elég az anyagot átgondolni, hanem le kell jegyezni a gondolatokat. Fel kell hívni a figyelmet, hogy az anyagot nemcsak összegyűjtjük, hanem el is kell rendezni, azért a legjobb módszer minden egyes gondolatot külön lapra feljegyezni (cédularendszer).

Az anyaggyűjtés után következik az elrendezés munkája. Feltétlenül fel kell hívni a tanulók figyelmét egy néhány elvi problémára:

Az anyag elrendezését meghatározza az írásmű anyaga és célja, s ezzel már a szerkezet leglényegét is megragadjuk, hiszen a szerkezet nem más, mint az írásmű részeinek arányos viszonya a megadott, meghatározott cél szerint.

A jó fogalmazás követelményeihez tartozik az *egység*, a *teljesség*, az *összefüggés*, az *arányosság* és a *haladás*. Már a VI. osztályban a jelenlegi tankönyv szerinti megtanulták, hogy Arany a Toldi anyagát milyen nagyszerűen elrendezte, nincs benne semmi felesleges, arányosak a részek „az egyes énekek szervesen összefüggenek egymással, és emellett mindegyiknek található olyan párja, amely párhuzamosság vagy ellentétesség alapján rokonítható egymással”.

Az egység azt jelenti, hogy az elrendezett anyag a címben kitűzött témához tartozzék. Minden olyan mondat, amely nem tartozik a tárgyhoz, felesleges. Nagyon gyakori hibája a dolgozatoknak a tárgytól való elkalandozás.

A teljesség azt kívánja, hogy a témát teljesen kimerítsük, választ adjunk az összes felmerülő kérdésekre.

Ehhez kapcsolódik az arányosság, mely arra vonatkozik, hogy a fontosabb dolgokról többet, a kevésbé lényegesekről kevesebbet kell írni. Igen sok dolgozatban a lényegtelen, mellékkörülményekről hosszabb fejtegetést találunk, mint a kérdés velejéhez tartozó dolgokról.

Az összefüggés a töréseket van hivatva kiküszöbölni. A mondatoknak úgy kell egymáshoz kapcsolódnuk, mint a láncszemeknek, hasonlóképpen a szakaszoknak is, amely a gondolatok egybekapcsolását jelenti.

Ezzel szorosan függ össze a haladás. Minden mondat, minden szakasz egy-egy lépéssel vigye előre a téma kifejtését. A haladás lehet térbeli, időbeli, okozati, ahogyan a téma kívánja.

Ezeket az elvi követelményeket nem lehet elsikkasztani a szerkesztéstánitásból, mert ezek nélkül csak az ösztönösség határain belül mozognak a tanulók. A IV. gimnazisták dolgozatai szomorú példák arra, hogy mit jelent az, ha az iskola ezekre az elvekre elfelejti megtanítani a tanulókat.

Ezekre az elvekre, illetve meg nem tartásukra legjobb a tanulók készített dolgozatokból példákat bemutatni, és az irodalmi elemzéseknél kínálózó illusztrációkat ilyen oldalról is kihasználni. Vörösmarty, Csokonai, Petőfi, Arany,

József Attila iskolában feldolgozott versei. (Gondolok A reményhöz; az Előszó; Pató Pál úr; A magyar nemes; A nép; A nép nevében; A walesi bárdok; Mondd, mit érlel; stb. versekre mint a szerkesztés remekeire.)

Az anyag elrendezése, a vázlat elkészítése már szorosan összetartoznak. A vázlatban tömören kell megfogalmazni az egyes szerkezeti egységek lényegét. Az egyes címszók, mondatok mutatják az egész fogalmazásnak a szerkezetét, a részek arányát és összefüggését. A vázlat készítését közös gyakorlattal kell kezdeni. Az osztállyal együtt közösen elkészítjük egy-egy témának a vázlatát, meghatározzuk a szerkezeti egységeket, s a házi feladat lehet egy-egy szerkezeti rész kidolgozása. Gyakorolhatjuk a vázlatkészítést az olvasott irodalmi művek vázlatának elkészítésével is. A vázlatkészítésben jó, ha fokozatokat állítunk fel. Előbb bő vázlatot készítünk összefüggő mondatokkal; a második fokozat lehet, hogy csak mondattöréseket rögzítünk, s a harmadik, amikor elvontan, címszavakban írjuk le a vázlatot. Ennek gyakorlására nem szabad sajnálni az időt. Lehet hosszú hetek, hónapok célja a vázlatkészítés gyakorlása. Ennek kapcsán megtanulják a tanulók, hogy mi kerülhet a bevezetésbe, hogy mikor lesz a tárgyalás teljes, és mi a célja a befejezésnek. A témák kapcsolódjanak a mindennapi élethez, élményekhez és irodalmi olvasmányokhoz.

Ezek után következhet a VII. osztályban a különböző fajta írásművek szerkezetének a gyakorlása. (Leírás, elbeszélés, párbeszéd, jellemzés, riport, az értekezés jellemző vonásainak megtanítása.) Legjobb ha eleinte ugyanarról a témáról írnak különböző fajta dolgozatokat. Pl. Pató Pál úr házatája (leírás). Beszélgettem Pató Pál úrral (párbeszéd); Pató Pál úr élettörténete (elbeszélés); Pató Pál úr jelleme (jellemzés); Pató Pál úr kúriáján (riport) s végül A maradi nemes haladásellenessége a XIX sz. első felében (értekezés).

Meg kell tanítanunk a VIII. osztályban a szónoki beszéd szerkezetének elemeit is, hiszen a gyakorlati életben erre is igen sok tanulónak szüksége lehet.

Ha minden általános iskola következetesen végrehajtana a tantervben előírt követelményeket, akkor a középiskola továbbfejleszthetné ezeket az ismereteket, s a gyakorlás maradna feladatául, illetve bevezethetné a tanulókat a tudományos munka rejtelmeibe. Sajnos azonban jelenleg a különböző, esetleg osztatlan vagy részben osztott általános iskolai tanulók gyenge előkészítettsége miatt ezt a munkát a középiskolában előről kell kezdeni. S ez nem történhet máshol, mint az I. osztályban, ahol a heti két nyelvtanóra részeit és az irodalmi órákat lehet és kell erre a célra felhasználni. Ezért is emelték fel pár éve a nyelvtanórák számát kettőre hetenként. A felsőbb osztályokban pedig felelettervek készítésével gyakoroltatjuk a szerkesztést.

Ehhez a munkához, a tanári lelkiismeretességhez hozzájárulhatna a hivataltalosság is azzal, hogy még egyszer revideálná a tantervet, megszüntetné a zsúfoltságot, az anyagot a tanulók életkorának figyelembevételével állapítaná meg; feloldaná az általános iskola zárt jellegét, és sok mindent áttenne a középiskolába; jó tankönyvet állíttatna össze hosszú gyakorlattal rendelkező pedagógusokkal, hiszen az iskola célja mégis csak az, hogy megtanítsa írni, logikusan, világosan, szabatosan fogalmazni a növendékeket, s csak ezután vagy ezzel párhuzamosan neveljen irodalmi ízlésre, s bonyolultabb esztétikai ismeretek elsajátítására.

Boros Dezső

ARANY JÁNOS TANÍTÁSA AZ ÁLTALÁNOS GIMNÁZIUM I. OSZTÁLYÁBAN

Pályamunkám három részből áll.

Az első rész a *Toldi estéje* tanításának tematikáját adja olyan magyarázattal, amely elsősorban az otthoni előkészülés szempontjait mutatja. Ezért tartalmaz néhány táblavázlatot is; ezért tér ki az „irodalmi napló” szerepére s nagy részletességgel a műalkotásból vett idézetek felhasználási módjaira.

A második rész az V. László kidolgozott óravázlatát adja.

A harmadik rész a *Pázmán lovag* tanításának részletes óratervét.

Az általános gimnáziumnak szóló tananyag-beosztás irányelvül 12 órát javasol Arany három művének tanítására. Így 8 óra jut a *Toldi estéjére*, 1 óra az V. Lászlóra, 2 óra a *Pázmán lovagra*, s 1 óra a végzett Arany-anyag összefoglalására. Nézzük, hogyan oszlik meg az oktatási munka folyamata az egyes órák között.

I. Toldi estéje

A *Toldi estéje* hivatalos házi olvasmány lévén, az otthon olvastatott anyag feldolgozási módját igényli, de csak részben. A mű sajátos helye és szerepe irodalmunkban szerintem *különleges feldolgozási módszert kíván*.

A mű tárgyalására szánt 8 óra tárgya és típusa:

1. óra. Bevezetés a mű tárgyalásához. Új ismeretközlő.
2. óra. A mű szövegmagyarázata. Vegyes.
3. óra. A mű szövegmagyarázata. Vegyes.
4. óra. A cselekmény. A mű témavázlatának megszerkesztése. Vegyes.
5. óra. A mű személyei. A típusalkotás. A jellemek rendszere. Vegyes.
6. óra. A mű eszmei mondanivalója és korhűsége. Vegyes.
7. óra. A mű nyelve. Vegyes.
8. óra. Tartalom és forma, versforma és műfaj. A mesélő epika. Összefoglaló.

Az 1. óra szerkezete

1. Az Arany-diafilm bemutatása.
2. Toldi-élmények nyomában.
3. Bevezető a *Toldi estéjéhez*:

- a) Pár szó a mű keletkezési körülményeiről.
- b) A cselekmény főszála.
- c) Az irodalmi naplók ellenőrzése.

Kíváncsi megkeríteniünk az Aranyról készült diafilmet az 1. órára. Utána számba vesszük a tanulók Toldi-élményeit: felelevenítjük a Toldi-mondát, a széphistória és a Toldi-trilógia kapcsolatát, a cselekmény meseszálait, s meg-

világítjuk az Arany életét végigkísérő „Toldi-kérdést”. Különös hangsúlyt kap a demokratikus korszellem hatása s a Toldi fogadtatása.

Az óra harmadik mozzanatát Arany-sorokkal vezettük be: hangulatteremtésül bemutatjuk a műkezdő és -végző természeti képet mint stílszerű keretet az ősz bajnok utolsó nagy tettének elmondásához:

*Őszbe csavarodott a természet feje,
Dérré vált a harmat, hull a fák levele.
Rövidebb, rövidebb lesz a napnak útja,
És hosszúkat alszik rá, midőn megfutja.*

*Megpihen legszélén az égi határnak
S int az öregeknek: „benneteket várlak!”
Megrezdül a feje sok öregnek erre,
Egymásután mégis mennek a nyughelyre.
Így pihent akkor is... stb.*

.....
.....
*Harmadnap olyankor, egy fölleges estén,
Domb emelkedett már Toldi Miklós testén,
Amelyet az őskert, bánatja jelével
Behinte lehulló, sárga falevéllel.*

*Nem jelölte a sírt drága érc vagy márvány:
Bence volt az emlék, lába felől állván:
Egy ásót ütött le, arra támaszkodék,
S elborítá a sírt új havával az ég.*

Az idézetek sűrű alkalmazásával akaratlanul is megkedveltetjük diákjainkkal a verstanulást. Így nem lesz nehéz az I. osztálytól kezdve rászoktatni tanulóinkat arra, hogy feleletüket igyekezzenek mindig idézetekkel tarkítani.

A bevezető óra táblavázlata ez lehet:

Keletkezési körülmények

1. A Toldi sikere, de különösen Petőfi baráti ösztönzése további munkára sarkallja Aranyt.
2. A felhasználatlanul maradt mondai elemek is tovább izgatják a költőt.
3. Még a Toldi megjelenési évében belekezd a Toldi estéjébe, s 1848 márciusában be is fejezi.
4. Nyomtatásban azonban csak 6 év múlva jelenik meg.
- 5.. A kor demokratizmusa időszerűvé formálja a középkori témát.

Az otthoni írásbeli feladat címe:

Filmbírálat
(Önálló fogalmazás)

Lehet segítő kérdésekkel könnyíteni a munkát:

Mi újat adott?

Mi volt benne a legemlékezetesebb?

Mire lettem volna még kíváncsi?

Az óra utolsó mozzanatával kapcsolatban szükséges szólnom az irodalmi napló szerepéről.

Az irodalmi napló ellenőrzése, felhasználása az iskolai munkában sohasem képzelhető el egyetlen óra egyetlen mozzanataként. Most — a *Toldi estéje* tárgyalásakor — az 1. órán, a bevezetéskor vesszük elő először. Most csak futólagos szemlét tartunk az osztályban: mindenki elkészítette-e erre az órára naplóját, s szempontjai, emlékrögzítő módja, munkája, kiállítása milyen színvonalú. Ez körülbelül 5 percnyi tennivaló.

Érdemi bírálatra a következő órán kerül sor, de nem osztályozásig jutó pedantériával, mert a mű tárgyalásának minden mozzanatában utalunk a naplóra: meghallgatjuk a legjobb megoldásokat, figyeltetjük az egyéni hang érvényesülését. A dicséret mindig a legtömörebb megoldást illeti.

Tehát a cselekmény, a jellemzés, a szerkezet, a nyelv, a tartalom és forma minden kérdése időszerűvé teszi pár percre a napló kinyitását. Az órára késülés otthoni munkájában is szükséges segédeszköz, ha a megadott feldolgozási szempontok helyesek voltak.

Itt kell kitérnünk az idézetek kérdésére is. Kíváncsi kezdettől fogva rászoktatni tanulóinkat arra, hogy gyűjtsék a híres sorokat, a tartalmi vagy formai szempontból szép idézeteket. Az irodalmi napló ebből a szempontból is számottevő nevelő eszköz. Az olvasás közben kijegyzett szép sor nem pusztán pillanatnyi tetszés tárgya; a mű tárgyalásakor ezeket felhasználhatjuk, újakkal szaporítjuk, hogy műelemző munkánk mindig élhessen bizonyító erejű és meggyőző idézetadatokkal.

A tanuló otthoni olvasását kísérő idézetgyűjtést kiegészíti aztán a tárgyalásmenet során felbukkanó szép sorok számbavétele.

A gyűjtőmunka tehát kétfajta: otthoni, önkéntes munkából folyó és iskolai, közös szempontok érvényesülését mutató.

A 2. és a 3. óra a műelemzés alapját megvető *szövegmagyarázat*. A tanár vezetésével végigélvezi az osztály újra a művét, de persze nem *puszta* olvasással s nem is *minden* sor elolvasásával. A tanár gondosan megjegyzi könyvében azokat a sorokat, versszakokat, amelyeket Arany szavaival kell felidéznie. Ezek a részek a későbbi műelemzés főproblémáit nyújtják, tehát tartalmi vagy formai szempontból értékesek, bizonyító erejűek. A kihagyott, illetve átugrott részeket áthidaltatjuk tanulóinkkal.

A tárgyalás a *cselekmény fonalán* halad, s felölel minden problematikus helyet. Itt győződünk meg arról, helyesen értették-e meg tanulóink a szöveget: tudják-e, mire céloz Arany a dőlt betűs, pregnáns kifejezésekkel; értik-e az elavult vagy tájszókat; méltányolják-e a burkolt ironiát; egyértelműen fogják-e fel a kortörténeti célzásokat; világos-e előttük a sok tömör szókép, népi szólás.

A cél tehát minden homály eloszlatása a szövegértelmezéssel s egyúttal alkalmas lépcsők megteremtése a következő órák műelemzéséhez. Tanulóink nem tanulnak stilisztikát, csak alkalmi úton, ezért nagyképűség lenne közös szövegértelmezés *nélkül* — tehát közbeeső lépcsők átugrásával — tárgyalni velük esztétikai kérdésekről, elvont desztillációt végezni a formai elemek tartalomszolgáltatáról.

Ha igaz az a bölcsesség, hogy irodalmi órán az író beszéljen elsősorban, akkor Arany ilyen halhatatlan remekét, mint a *Toldi estéje*, képtelenség Arany nélkül, Arany mesélő dikciójáról lemondva, Arany szavainak édes hatását

nélkülözve játszani öncélú irodalomesztétikát.

Merem állítani, hogy a *Toldi estéjének* szánt órák között a 2. és 3. óra lesz a legmélyebben élménynyújtó, mert a diák fejletlen műértékelése itt nemese-
dik — tanári példamutatással — műélvezetté. Mert hát mit végez végered-
ményben a tanár ezeken az órákon? Végigélvezi diákjaival együtt azt a mű-
vet, amelynek szépségeit vezető nélkül még fejlettebb tanuló sem képes meg-
látni egymaga.

Erre a munkára kell két teljes óra. Az elsőn a mű első felét tanulmá-
nyozzuk (az 1—3. éneket); a másodikon a mű második felét (a 4—6. éneket).
Erre a két órára épül a következő órák sok-sok eszmei megállapítása: tartalmi
és formai elvek tudatosítása. Viszont épp ezt a két órát, illetőleg ennek teen-
dőjét hanyagolja el legtöbbször a középiskola.

Ezért tértem ki részletesebben ennek a két órának a magyarázatára.

Lássuk most már közelebbről ennek a két órának a munkatervét!

A 2. Arany-óra szövegmagyarázatának anyaga

- I. ének   1—4.   versszak: őszi kép, a nap megszemélyesítése.
            4—5.   versszak: az őszt Toldi bemutatása.
            6.   versszak: az Ilosvai-móttó kifejtése.
            7—8.   versszak: az ősi Toldi-ház.
            9.   versszak: az öreg Bence bemutatása.
            10.   }
            12.   } versszak: a sírásás.
            25.   }

- 28—31.   versszak: Miklós végrendelkezése.
            33.   versszak: naplemente (a stílszerűség).
37—39.   versszak: Pósfalvi híre, Miklós üzenete.
            41.   versszak: a borivók álomba szenderülnek.

- II. ének   1—2.   versszak: útban Buda felé.
            5—6.   versszak: az olasz bajnok bemutatása.
            14—15. }
            17.   } versszak: a Gyulafi-testvérek.
            20.   }

- 26—28.   versszak: az olasz gúnyolódása.
            31.   }
            35—36. } versszak: a két testvér tragédiája.

- III. ének   4—6.   versszak: „az iszonyú barát”.
            14—16.   versszak: „rozsdás fegyverhordozója”.
            21—22.   versszak: „álmélkodik a nép”.
            24.   }
            27—28. } versszak: gondban a király.
            31—33.   versszak: összetűznek a bajvivók.
            41.   versszak: győzelem!
            44—45.   versszak: küldöttség Miklósért.

A 3. óra szövegmagyarázatának anyaga

- IV. ének   1. versszak: Rákosmezőn — hazafelé.
              4—9. versszak: Miklós tépelődése.
              12. versszak: a követ köszöntése.
              16. }
              20. } versszak: ujjong a nép.
              24. versszak: Pest örömmámorban.
          29—30. versszak: a budai házig.
V. ének   1—3. versszak: a budai házban.
              8—9. versszak: készülődés a királyhoz.
              10. versszak: türelmetlen a király.
              15—20. versszak: a lovagi lecke.
              15—16. versszak: apródok évődése.
              17—18. versszak: Miklós kirobban.
              19—20. versszak: elfogató parancs.
VI. ének   1. versszak: Bence takarít.
              10—12. versszak: Miklós pusztító haragja.
              20. versszak: Allaghival üzen a király.
              25—32. versszak: az utolsó vita.
              34. versszak: téli naplemente.
              38. versszak: új sír Nagyfaluban.

A 4. óra két fő mozzanata

a) 10 perces idézetverseny.

b) Az egyes énekek témavázlatának megszövegezése.

Az óra első harmadában érdekes módon kérjük számon az előző két óra eredményeit. Idézzünk a mű különböző helyeiről, s a tanuló írásban felel ilyen kérdésekre:

Hányadik énekben fordul elő az idézet?

Ki mondja, kinek, milyen helyzetben?

A keresztretjtvények izgalomával járó ilyenféle beszámoló tetszik a diáknak, s egyúttal figyelmes, elmélyedő otthoni olvasásra szoktatja. — Az idézetet nem írja le a tanuló, csak a rá vonatkozó adatokat.

Íme egy rövid idézetverseny anyaga:

1. „Földre kívánczik majd mindenik köve.”
Minek? (Az ős Toldi-háznak. I. é.)
2. „Elkopott az írás.”
Min? (A Toldi Lőrincné sírkövén. I. é.)
3. „Együtt ettünk meg mi sok kenyeret, sok sót.”
Ki mondja, kinek? (Miklós Bencének. I. é.)
4. „Kullogó farkasok rajta sorsot húztak.”
Min? (A Toldi György tetemén. I. é.)

5. „Nem arany, nem ezüst, kis vér a váltsága.”
Minek? (A magyar címernek. I. é.)
6. „Nagy lehet nyakán e hároméves gyermek.”
Kinek a nyakán, mi? (Miklósnak a nyakán a bú. II. é.)
7. „Nem enyhíte semmit az ifjak szerelmén.”
Mi? (A három év. III. é.)
8. „Fel kell őt emelni, hogy mindenki lássa!”
Kit? (Bencét. IV. é.)
9. „Többet ér a jó bor, meg a szép menyecske.”
Ki mondja? (Egy apród. V. é.)
10. Miféle vén sast emleget Arany az I. énekben?
(Az időt.)

Ennek az órának fő célja az egyes énekek témavázlatának közös elkészítése. Közös megbeszéléssel tereljük rá a figyelmet a fő mozzanatokra, s gyakoroltatjuk a tömör fogalmazást. A kevés szóval sokat mondás gyakorlata azt jelenti, hogy egyetlen mondatba sűrítjük egy-egy ének cselekményét. Ez táblára, majd a füzetekbe kerül. Az órának végtelen erős a logikai képző ereje, mert a fontos és kevésbé lényeges mozzanatok viszonyának mérlegelése, majd a különféle gondolatkapcsolatok mondategységbe foglalása pompás iskolája a gondolattermelésnek és gondolatközlésnek.

Íme az óra táblavázlata teljes egészében:

A Toldi estéje énekeinek témavázlata

- I. ének. Az ősz Toldi Miklós megássa sírját, de mikor Budáról követ hívja párviadalra, megüzeni, hogy bosszút áll az olasz vitézen.
- II. ének. Amíg öreg fegyverhordozójával Buda felé lovagol, az olasz legyőzi a két Gyulafi-testvért.
- III. ének. Budán az ősz Toldi barátsuhában fényes győzelmet arat az olaszon, s anélkül, hogy felfedné magát, hazafelé indul.
- IV. ének. A király díszes követsége visszatérésre bírja az ősz bajnokot, s az ujjongó néppel budai lakásáig kíséri.
- V. ének. A királyhoz készülő Miklós szétút a királyi palotában a gúnyolódó apródok között, sőt a királyt is megfenyegeti.
- VI. ének. A felindult vitézt budai lakásán szélütés éri: erre a hírre a király siet kibékülni a haldokló hőssel.

Ezen az órán időszerű utalni az egyes énekek elején álló Ilosvai-sorokra, s mindjárt utána bemutatni, mit csinált Arany Ilosvai gyarló soraiból. Pl.: az I. ének mottója Ilosvainak ez a két sora:

*Toldira királynak egyszer lőn haragja.
Három esztendeig nem ment bé udvarba.*

Arany feltálatlásában ez a mozzanat így hangzik:

Három éve történt, hogy az agg levente
A király haragját ősz fejére vette,
Gáncsolván az udvart, annak puha kényét,
Csinosabb szokásit és olaszos fényét.
Szálka volt szemében a sok díszpalota,
Szüntelen csak zsémbelt: nem való ő oda,
Míg, szaván marasztva, elküldé a király:
Hazamene halni, és most holt híre jár.

Vagy például a III. ének mottója Ilosvai szavaival így hangzik:

Nagy öklelő fáját hogy fölhányja vala,
Lajos király kérdi, vajjon kicsoda volna.

Arany erre utaló sorai az ének 21. és 24. szakaszában olvashatók:

A barát a lóval karikára forgott,
Felhányta magasan a nehéz dorongot,
S megkapá marokkal, — vagy tán meg se kapta,
Csak mint könnyű pálcát, ujjain forgatta.
Zúgott a nehéz rúd, kavarván a szelet,
Nagy tányért csinált a barát feje felett.
Fényes karikát irt hegye a fegyvernek,
Mint ha tüzes üszköt csóváltat a gyermek.

Kérdezi a király: ki s micsoda volna,
Ha már az ősz bajnok, Toldi odavolna.
„Azt mondatok nekem, hogy a vén sas nem él:
De hol venné magát hasonlatos személy?
Akár nagy természetét és őszöreg fejét,
Akár pedig nézem iszonyú erejét:
Mindenhoggy csak a vén Miklóst lelem benne;
Így szakasztott mása honnan is teremne?

Te, öreg barátom, te temess el engem!
Ide temess akkor, s ne tégy semmi jelet,
Csak amivel ástam, ezt az ásonyelet!

(I. ének)

„Most az olasz mint egy him páva, kevélyen
Országcímerünkkel hazájába mégyen” ...
„A pokolba mégyen!” rivalkodik Toldi,
„Vén sas, ifjodjál meg, nem érsz rá meghalni!”

(I. ének)

Te meg, Pósfalvi, jőjj be vendégemül,
Hálj nálam, sötét lesz elmenned egyedül!
Légy vendégem és lásd: isten-igazában
Hogy iszik, hogy vigad a magyar bűvában!

(I. ének)

Az 5. óra — a tankönyvtől eltérően — előbb a *Toldi estéje* emberábrázolását vizsgálja, s tisztázza a típusalkotás fogalmát. Az előző órák alapos cselekménytisztázása nagy segítség most az egyes jellemek fölvázolásához. A két főszereplő: Miklós és Lajos király egyéniségét minél több eseménymozzanattal világítjuk meg, s a jellemek rendszerének megalkotásával már a kor lelkének kitapintásáig jutottunk.

Most gyakoroltatjuk írásbeli házi feladat megoldásával a jellemrajz lélektani és írásművészeti megalkotását. Önálló fogalmazást kívánunk ilyen címmel: Mit szeretek Miklósban? (Idézetekkel bizonyítható jellemrajz.)

A mű jellemeinek megrajzolásához az osztály közösen hordja össze a jellemző sorokat. Például Miklós jellemvonásait ilyen sorokból ismertetjük fel:

*Bence, fegyveremnek régi hordozója,
Figyelmezz szavamra, emberséges szolga!
Együtt ettünk mi meg sok kenyeret, sok sót.*

(I. ének)

*Lajos, büszke Lajos, magyarok királya!
Tudja a te lelked, hogy ki és mi voltam,
S betöréd fejemet, mert igazat szoltam.*

(I. ének)

Ezek csak az I. ének kínálkozó sorai.

Minthogy egyetlen óra áll rendelkezésünkre Arany emberábrázolásának tanulmányozására, csak két jellem részletezése engedhető meg az órán, első-sorban a Miklósé. — Gondosan ügyeljünk arra, hogy az órán minden idézet *újabb* jellemvonást tudatosítson, mert az idő drága.

A 6. óra az *eszmei mondanivaló és korhűség* tartalmi és formai vizsgálatát végzi. — Itt kell világos fejjel beszélni, s szabatos fogalmazásban korrigálni a tankönyv kissé bőbeszédű s széteső fejtegetését. Könyvünk két fejezetét („A mű eszmei mondanivalója és témája” és „Az eszmei mondanivaló sokrétűsége”) feltétlenül egybe kell fognunk s Arany szellemében rámutatnunk a mű örökké korszerű mondanivalójára. Arra, hogy az író legfőbb mondanivalóját két főszereplője szájába adja: Miklóséba és Lajos királyéba. A kettő együtt fejezi ki az író szívügyét, a magyarság létjogát az élethez.

Az óra táblavázlata így hangzik:

A Toldi estéje eszmei mondanivalója

A mű alapeszméjét az író Toldi betegágyánál mondatja el Lajos királlyal és Miklóssal.

Haladás és magyarság ennek az eszmének a két vezérszava. Az új magyar és a régi magyar egymásra találásában látja költőnk a hirdetni való eszmét.

A buzogányforgató Toldi a hősi múlt felé fordul, s nemes önfeláldozása a *hagyománytisztelet* nemzetfenntartó erejét példázza.

A reneszánsz műveltségű Lajos király az új idők szellemi fegyverzetében hirdeti a *megújhódó magyarság* jövőépítő feladatait.

Arany művészi megoldása a kétféle magyar békejobb-nyújtásában jelképezi a mű legfőbb mondanivalóját: a holnap magyarságának vállalnia kell a kardforgatás és a szellemi harc kettős feladatát.

Ezen az órán írásbeli házi feladatul gyűjtő munkát kérünk: korjellemző sorok kiírását a műből.

A 7. óra a mű nyelvével foglalkozik. — Minthogy irodalmunk legnagyobb elbeszélő műve, a *Toldi* részletes tárgyalására általános iskolában került sor, az epikai nyelv magasabb színvonalú megismertetése a *Toldi estéjével* kapcsolatban kívánatos. Nem lehet tehát ezt az anyagrészt összezsapni más természetű elemző művelettel. A nyelvi vizsgálódás külön órát igényel, s feladatmegoldása még így is átnyúlik a következő órára: a tartalmi és formai elemek összefüggésének tanulmányozásába.

A műélvezetre szoktatás most jut újabb lehetőségekhez, amikor a nyelvi elemek stíluszszerepét tudatosítjuk tanulóinkban. Teljesen céltévesztett azonban az az eljárás, amely passzivitásra kárhoztatja a diákot a nyelvi kérdések vizsgálatában, s időhiánnyal mentegeti az egyoldalú — tanári példákkal operáló — bizonyítást. Már a 2. és a 3. óra sokat segített ennek az órának feladatvállalásában, s a tapasztalat azt mutatja: nemigen lehet nagyobb szellemi gyönyörűséghez juttatni a diákot, mintha engedjük önállóan is csatangolni a nyelvi elemek sűrűjében.

Irányításunkkal rá kell eszméltetnünk tanulóinkat arra, hogy Arany nyelvteremtő géníusza

*a legösztönösebb népi mélységekből s a legegényibb, tehát
legtudatosabb műköltői leleményből alkot.*

Ez a paradoxonszerű jelenség első helyet biztosít epikájának, s a magyar gondolatközlés törvényszerűségei elsősorban Arany művészetében testesülnek meg.

Az órán garmadával gyűjthetjük a nyelvi elemek szebbnél szebb költői példáit, de minthogy egy órán végeznünk kell a nyelvi kérdéssel, ezért nem ölelhetünk fel mindent.

A költői jelzők és szóképek mellett a népi szólásokra kell terelnünk a figyelmet. Szerintem ez a három kategória meg tudja éreztetni a tanulóinkkal Arany művészetének kivételes értékét. Tehát ilyenféle példákkal kell bizonyítanunk:

1. Jelzőhasználat

*Sötét szomorúság, mint egy messze felleg
Hírt adott szelével, hogy veszély közelget.*

*Aki volt halottunk, kedves életében,
Csendes sírban fekszik.*

*Embertelen bagoly fogott benne tanyát,
S elkezdé sívítani halálhozó dalát.*

*Jöttem kegyelmedhez mint hírmondó követ,
Fényes Budavárból hozván a hírt jövet.*

Pincémben tekerd ki a bedagadt csapat,
S hozz öreg bort, attól ifjú kedvet kapok!

Teste béburkolva őszi nap ködével,
Lelke bús haragnak sötét fellegével.

Végre egy hús szellő addig erőlködött,
Hogy messze zavarta a nagy lomha ködöt.

2. Szóképek

Őszbe csavarodott a természet feje.

Feje felett átment a zimankós élet,
Tele most hideg, de csendes tiszta tél lett.

Az idő, e vén sas, szörnyen megrugdosta.

Egyszer majd nekivág a zivatar apja,
Beleölti szarvát, és a földhöz csapja.

Mint a befagyott tó, nyugodt volt az arca.

Titkos félelemnek furdalá a nyila.

Vándormadár-lelkem jól érzi magába,
Hogy maholnap indul melegebb hazába.

Úgy ~~sírt~~, mint az eső, lelkéből a bánat.

Romba dőlt a szép nap fényes palotája.

Birkozott a borrral.

Bence meg a másik eláztak mellőle.

De csak úgy boronga szemein az álom,
Mint ha árnyék napfényt kerget a határon.

A hajnal, az égnek gyönyörű tündére,
Nem üle ki másnap az ég küszöbére.

Nyakamon penészik az unalom örve.
Ébred a zaj reggel híres Budavárban.

Végre egy hús szellő addig erőlködött,
Hogy messze zavarta a nagy lomha ködöt.

Jójtszakát, magyarok, ámbár reggel vagyon!

Mint a böszült gulya, ha vérszagot érez,
Bömbölve fut össze a kiomlott vérhez:
A lázadt magyarok azonképpen vannak.

A vérünk lázad,
Égeti lelkünket e szörnyű gyalázat.

Hosszúkat alszik rá (a nap).

Láthatná a vén nap önnön ia-fiát.

Sírban a fél lába.

Kötve hitt a szolga saját füleinek.

Nagy szeget ütött ez a Bence fejébe.

Toldinál áros a felelet.

Visszament beszéde kerékvágásába.

Szeme járásából nem tetszett ki harag.

*Alig látszott már ki a földből az a domb,
Ha lapu és burján fel nem verte volna.*

Megszólal még egyszer faggatózásképpen.

Együtt ettünk meg mi sok kenyeret, sok sót.

Most fejemre várom a kaszást, a halált.

Lelkére is vette, de kivált a végét.

Olasznak süt a nap, annak áll a világ.

Nagy lehet az a bú, hogy erőt vett rajta.

Tíz is megfeküdt egy nap a porondot.

Vaj, mitévő legyenek?

Ezen az órán adhatunk ilyen gyűjtőmunkát írásbeli házi feladatul: A VI. ének legszebb szóképei.

A 8. óra a tartalom és forma egységét tudatosítja a Toldi estéje alapján. A mű versformája tisztázódik még mint tartalomszolgáló elem, s most már minden fontosabb adat kezünkben van ahhoz, hogy nevén nevezhessük a mű halhatatlanságának biztosítékait. Ez az óramozzanat a legstílszerűbb összefoglalása a nagy műnek.

Házi feladatul önálló fogalmazást adunk; címe:

Türelmetlen a király.

Novellisztikus feldolgozásban annak a jelenetnek az elképzelése, amikor idegesen várja a király a visszahívott Miklóst.

II. V. László

Vegyes típusú óra kidolgozott óravázlata.

I. Számonkérés

Két felelő. Egyik felelet témája: miért halhatatlan a *Toldi estéje*?

A másik tanuló felolvassa házi feladatát:

Türelmetlen a király.

II. Kapcsolatteremtés az új anyaggal

A légkörteremtés két mozzanattal történik.

- a) Az író lelkivilága és a korhangulat;
a mű megszületésének lélektani magyarázata:
a Bach-korszak nyomasztó légköre,
az író múltba menekülése,
Arany zsarnokgyűlölete.
- b) Történeti előzmények a ballada megértéséhez:
a Hunyadiak kora,
a két Hunyadi-árva sorsa.

III. Új anyag

- 1. A mű bemutatása.
- 2. Szövegmagyarázat:
  - a) *Ércakas*.

Ki az, mi az? Vagy úgy ...

Nyílása tűz, patak.

Egy-egy felhődarab.

Most lopja életét.

El, míg lehet s szabad!

Poroszló.

De visszajő a rab!

- b) Az aláhúzott szók pregnáns értelme:

Kívánja eskümet?

Csupán a menny dörög.

S a gyermek, az fogoly —.

Velünk a gyermek.

Enyhít, mikép a sír.

Cseh földben a király.

3. Műelemzés.

a) Tárgya: A hallucinációktól gyötört V. László király Csehországba menekül, s ott halállal lakol gaztettéért.

b) Eszmei mondanivalója: Az esküszegő zsarnokot utoléri a bűnhődés, az igaz ügy diadalmaskodik (*De visszajő a rab!*).

c) Szerkezete. Ez a ballada Arany szerkesztő erejének legnagyobb bravúrja: cselekménye leghézagosabb ; két eseménysort egyszerre bogo-
párhuzamos szerkesztésmóddal; lelkirajz és természeti jelenség közt
művészi kapcsolat szövődik. (Vihar a természetben és a király lelké-
ben.)

d) Nyelvi eszközök a tartalom szolgálatában:

mondatmegszakítás

(*Ki az, mi az? Vagy úgy ...*);

hiányos mondat

(*El, míg lehet s szabad!*);

sokatmondó aláhúzott szó

(*Kívánja eskümet?*);

természeti zaj — lelki zavar: párhuzamban

(*Zúgó sebes özönt*

A rézcsatorna önt

Budának tornyiról);

szűkszávú mondat

(*Cseh földön biztosabb*);

futó cselekményfoszlányok

(*Megcsörren a bilincs,*

Lehull, gazdája nincs);

jelen idejű eseménysorban múlt idő; elhallgatott mozzanatra utal

(*Mátyás, az itt maradt,*

Hanem a többi rab

Nincsen, uram, sehol);

lelki izgalom: felkiáltások, folytonos kérdések

(*Messze még a határ*);

rövid szaggatott jambusok: zaklatott idegek tükre

(*Minden perc egy halál*).

4. A ballada műfaji sajátosságai —
meghatározással.

5. Házi feladat kijelölése:

az V. László gondolatmenete (írásban),

könyv nélkül az első 4 versszak.

6. Összefoglalás:

a) Arany, a művészi realizmus legnagyobb mestere rászolgált-e erre a
megtisztelő megállapításra ezzel a balladájával is?

(Rászolgált. A lelki gyötrelmek rabját megkapó lélektani hűséggel ábrá-
zolja.)

b) A tudatos alkotás zavarja-e az ihlet munkáját? Miért időszerű most er-
ről beszélni?

(Mert forma és tartalom bámulatos összhangban van ebben a munkájá-
ban is. A kétszálú szerkesztésmód nagy tervszerűséget árul el.)

III. Pázmán lovag

Két óra anyagának részletes óraterve.

1 óra. Vegyes típusú.

Tárgya: *Pázmán lovag* cselekménye, tárgya, szövegértelmezése.

I. Számonkérés.

Tárgya: V. László. (Műelemzés.)

Feleletterv: A mű keletkezése; történelmi előzmények.

A könyvnélküli számonkérése.

Házifeladat-szemle.

A ballada gondolatmenete, tárgya, eszmei mondanivalója.

Különleges szerkezete.

Egyéb formai eszközei.

A könyvnélkülit légkörteremtés végett a történelmi előzmények után mindjárt kérdezem. A megszábottnégy szakasz elmondása után önként jelentkezőt engedek szólásra, aki szorgalomból továbbtanulta a balladát.

Ezután iktatom be az írásbeli házi feladat számonkérését. Egy tanulóét vizsgálok ma. A megbírálás fő szempontja most a tömörség. A jó megoldás körülbelül ilyen terjedelemben, ennyi mozzanatot érint:

Budán éjjeli vihar dühög. Az álmából felrettenő király fél a nép haragjától: minden zaj ijeszti, s lassan halálfélelem fogja el a Hunyadi-párt bosszúja miatt. Hiába kettőzteti az őrt, a fogoly főurak megszöknek a zivatar leple alatt. Most már ő sem tud maradni. Felzaklatott lelkiállapotában Csehországba menekül a fogoly Mátyással. Itt aztán örökre megnyugszik a méregpohártól.

A számonkérés anyagát három tanuló nyújtja.

Az első a bevezető mozzanatokról beszél, könyvnélkülit is mond, s házi feladatát is ismerteti (8 perc).

A második felelő a mű tartalmi elemzését végzi, s a szerkezetét ismerteti (6 perc).

A formai (egyéb formai) elemzés a harmadik felelőnek jut; feladata különösen a nyelvi szépségek értékelése (4 perc).

II. Átvezető az új anyaghoz

Szerencsés elgondolás a legsűrűbb vénájú s legtöményebb ballada után a műfaj másik végletének bemutatása. Arany egyetlen víg tárgyú balladáját fogjuk most megismerni. Három évvel később született ez a mű, mint az V. László, 1856-ban.

A történelmi bűvárlatokba merülő Arany szeme megakadt egy középkori anekdotán. Károly Róbert esete kedélyes ballada írására hangolja költőnk, s megalkotja egyik legmelegebb, legmelegítőbb hangú művét.

A *Pázmán lovag* Arany mély, emberi humorának egyik legszebb kivirágzása. (2 perc.)

III. Új anyag

1. A mű bemutatása. — Én olvasom fel (8 perc).

2. A mű helyes értelmezése az óra további célja. Ezt három mozzanatban végezem.

a) Először átfogó rátekintéssel megbeszéljük a mű tárgyát. Ezt azért kell legelsőnek tennünk, mert ennek fényénél könnyebb a részletek megértése. A mű *tárgya* táblára is kerül ilyenféleképpen:

A féltékeny Pázmán lovag baj-
vívásba keveredik a királlyal,
s kitört három fogáért három
falut kap fájdalomdíjul.

A tanulók fogalmazzák ezt meg, természetesen nem egyszerre. A kísérletek jó alkalmat adnak a téma helyes értelmezésére. Például ez a fogalmazás nagyon tág lenne: A féltékeny Pázmán lovag felsülése. Kézzelfoghatóbb tények kellenek a tárgy megnevezéséhez (5 perc).

b) Utána rövid *szövegmagyarázat* következik. Ezt sokszor mellőzi a magyar óra, pedig lehetetlenség homályos szó vagy mondat hátrahagyása. Az egyértelműség kialakítása minden további műelemzés előfeltétele.

Már felolvasásom alkalmával aláhúzza ki-ki azt a szót vagy sort, amelyet nem értett meg, vagy nem egészen értett. Ezeknek a helyeknek a magyarázata következik most. Ez még nem esztétikai mozzanat.

I.

Panni, Gunda: cselédek.

Háza zengő fülmiléje: kellemesen csevegő felesége.

Feje búbján holdvilág van: kopaszodik.

Nem tanácslom . . .: megszakított mondat (ti. az elmenetelt).

Mire véljem?: hiányos mondat (ti. ezt a készülődést).

Vaskezére omlik a nő: páncél van a lovagon.

Vissza, kigyó: csábító.

II.

A király van heverő sorral: nincs komoly dolga.

Nosza hamar, a bolond!: hiányos mondat: ide a bolonddal!

Töri a bakkancs: valami fájó pontja van, panasza van.

Álljon az ítélet!: érvényes legyen a döntés.

Ha ki útját állja: ha valaki . . .

Megrohanák: régies múlt: megrohanták.

Tilalomba törtek: tilos területre.

Szívet melegítéink: jó hangulatot teremtettünk.

Gyehennatűzre: a pokolra.

Ezer átok!: káromkodás.

Tudék: régies alak: tudtam.

III.

Kandi: kíváncsi (valószínűleg a kandikál igéből).
Poroszlók: testőrök.
Kapu kordul: csikordul.
Lobog a toll: a bajvivók süvegén.
Őlbe sír az aprócseprő: olyan ijesztő öltözetűek a bajvivók.
Félre, félre... Pálya mérve!
Fék szorosan! Lánca szögbe!: Ezek a viadalrendező utasításai
Siskát: sisakját.
Szeme könnybe lábg: könnybelábad.
Jó szerencse, ha ezúttal
Közte nincs a bölcseségé: mert ha az is kitört volna, akkor
odalenne a bölcsesség is.
Ülj honn!: otthon.
Így a fölség: hiányzik ez a szó: szólt.
Tanáchoz kalácsban sem lett adása: ajándékkal is kedveskedett.
Kutyabőre: nemesi adományozólevél.

c) Most a *három rész tárgyát* állapítjuk meg; ez is a táblára kerül, körülbelül így:

Az I. rész tárgya: A dühös Pázmánt hiába marasztalja a felesége, a lovag hajnalban útra kel.

A II. részé: Visegrádon a panaszkodó bajnokot a királyi székben ülő udvari bolond párviadalra szólítja fel a bevádolt vadásszal: az álruhás királlyal.

A III. részé: A párviadalban kiüti a király a lovag három fogát, de gavalérosan megajándékozta három faluval.

Most három címbe sűrítjük az egyes részek tárgyát:

I. rész: A féltékeny lovag.

II. rész: Panasz Visegrádon.

III. rész: Három falu megéri.

A tárgymegnevezés és a rövid címek fogalmaztatása pompás logikai s egyúttal fogalmazási erőpróba. Azzal szolgálja a logikai képzést, hogy az események sűrítésével a legfőbb mozzanatok felismerésére készítet; s annyiban fogalmazási, amennyiben fogalomfedő szavakba foglalását jelenti a tömör mondanivalónak.

A három cím — ezúttal — érdekesen példázza a három leggyakoribb címszerkezetet. Az első cím jelzős szókapcsolat: a szereplő megnevezése. A második — határozós vonzattal — körülménymegjelölés. A harmadik: találó szó-lás, s a cselekmény értékelését adja. — E felé a három megoldási módzat felé tereljük a tanulók próbálkozásait, hogy végül tudatosíthassuk oktatói szemléltetésünk eredményeit.

3. Az óra végén *házi feladat kijelölésére* kerül a sor. Felíratjuk a címet: Minden jóra fordul. (A ballada tömör gondolatmenete.)

4. Összefoglalás

a) Az események időrendjét megtartja-e a költő? Mi célja van az időbeli sorrend felforgatásával?

b) Milyen mozzanatokot hallgat el ez a ballada? Milyen mozzanatokot von össze, melyeket részletez?

c) Környezetrajzhoz milyen adatok szükségesek? Kell-e pontos idő- és hely-megjelölés vagy személymegnevezés?

Az összefoglalás célja nem pusztán reprodukálás. Ilyen órán, amikor az óramenet egyes mozzanatainak eredménye pontos fogalmazásban táblára is kerül, csak formális értékű lehet a reprodukív összefoglalás. Amellett hogy átfogó jellegűnek kell lennie az összefoglaló kérdésnek, egyúttal szükséges, hogy továbbépítő, tehát újszerű is legyen. Kényszerítse a tanulót a szerzett ismeretek újjárendezésére.

Egyébként az összefoglalás célja — szerintem — négy irányú; jelentőségét ez a négy szempont bizonyítja:

a) Az új anyag használhatóságának lemerése.

b) A tanulhatósági szempontok, illetve módozatok kipróbálása; más szóval: a használt módszeres eljárás teherbíró képességének bizonyítása; egyszerűbben: a módszer ellenpróbája.

c) Megnyugtató ellenőrzés minden vonatkozásban.

d) Jó órai emlék nélkülözhetetlen kiváltása.

Ennek az órának a szerkezete tehát így fest:

I. Számonkérés (18 perc).

II. Átvezető rész (2 perc).

III. Új anyag: a mű bemutatása (8 perc).

tárgymegnevezés (5 perc),

szövegmagyarázat (6 perc),

a 3 rész témavázlata (6 perc),

írásbeli feladat kijelölése (1 perc),

összefoglalás (4 perc).

2. óra

Vegyes típusú

I. Számonkérés.

Feleletterv:

A *Pázmán lovag* cselekménye.

Írásbeli házi feladat-vizsgálás.

A mű tárgya.

A részek témavázlata.

Három felelő szerepel.

Az első a ballada cselekményét ismerteti.

A második a házi feladatát mutatja be.

A harmadik a mű tárgyát, a részek témavázlatát tárgyalja.

Az első felelő az összefüggő előadásmódot gyakorolja.

A megítélés szempontja: a gondolatfűzés módja.

A második felelő házi feladatában elsősorban a nyelvi logikát, az értékelő-

képességet bíráljuk (a mozzanatok fontossági rendje); azután a tömörítőképeséget (a nyelvi összevonást), majd a gondolatfűzés zökkenéstelenségét keressük. Az érdemjegybe feltétlenül beszámít a helyesírás, sőt a külső kiállítás is.

A felolvasott házi feladatot előbb az osztály bírálja, azután én. A bírálat legnevelőbb mozzanata az én fogalmazásom felolvasása. A példamutatás itt is hatékony eszköz. Én ui. helyesnek tartom, ha a diák házi feladatát mi is kidolgozzuk olykor-olykor, s a házifeladat-szemle végén felolvassuk. Íme a bemutatható tanári kidolgozás:

Pázmán lovag

(Gondolatmenete)

I. Pázmán lovag felesége nem tudja mire vélni ura rossz kedvét. A hajnalban kelő lovag — minden marasztalás ellenére lóra száll, de előbb búcsú nélkül ráfordítja a kulcsot feleségére.

II. Visegrádon nagy dérrrel-dúrral csörömpöl fel a királyhoz, s bepanaszolja azt az ismeretlen lovagot, aki a napokban — a vadásatról búcsúzkodóban — megcsókolta feleségét. A király várta a lovagot, ezért udvari bolondját ültette a trónra, maga pedig a kíséretbe vegyült. Ám a lovag felismerte vákmerő vadászát az igazi királyban, ezért az álkirály elégtételül bajvívást rend el.

III. A viadalban a király kibillenti nyergéből Pázmánt, majd felfedi kilétét, s ellátja jó tanáccsal a panaszost. A három kitört fogért három faluval kárpótolja a gavallér király a féltékeny lovagot.

A számonkéréshez szervesen kapcsolódik az

II. Új anyag.

Tárgya: *Pázmán lovag* elemzése a tartalom és forma kölcsönhatásának tükrében.

1. Szerkezete. A mű három részre tagolása a formai elemek szerepére tereli a szót.

A középső rész mondanivalója jellegben, hangban eltér a mű többi részétől. A királyi udvar visszájára fordított méltósága, a lovag figurás fogadtatása, az álkirály kedélyes kötődése s az anekdotikus előadásmód a széphistóriák kényelmesebb, hosszabb lejtésű sorait kívánta formának.

Az I. rész titokzatos és talányos előadásmódja után úgy hat a II. rész mesélő kényelme, mint a gúzból szabadult izmok játéka. A III. rész lüktetőbb ritmusa újra drámai pergésbe hozza — a lassúbb tempójú II. rész után — a ballada rokkáját.

Az eddigi megbeszélés anyaga táblára is kerül:

A három részre tagolt ballada drámaibb pergésű I. és III. része közé kényelmesebb tempójú, elbeszélő jellegű rész ékelődik. Ezért változik a versforma is.

2. Előadásmódja

a) Az előadásmód leggyakoribb három formája egyformán szóhoz jut ebben a versben:

a költő maga, beszél el egyes eseményeket;
párbeszédek is tudósítanak más eseményekről;
szemünk előtt is folynak le egyes jelenetek.

- b) A balladairó kezében nagy szerepe van a párbeszédnek:
cselekményről tudósít,
szereplőt jellemez,
hangulati elemeket hordoz.
- c) A balladai titokzatosság nemcsak tragikus események előadását jellemzi. Íme itt sem tudjuk meg az I. részből, miért dühös Pázmán; a II. részben meg Pázmán nem tudja még a vadász kilétét.

3. Jellemei

Ez a ballada komikus alakot állít középpontba. A történeti anekdota lényegében az ő jellemvonásaira épül. Könyvünk felfogásával szemben azonban hangsúlyoznunk kell a következőket:

Pázmán rokonszenves alakja Aranyinak. Nem pipogya ember, mint könyvünk állítja; csak nagyhangú, magáról sokat tartó; többet mutat, mint amire joga volna. Azt sem állíthatjuk, hogy vagyonna éhes, kapzsi ember, de azt sem, hogy gerinctelen. Itt végeredményben alaptalan féltékenysége miatt vall kudarcot. Felsülésén pedig azért mosolygunk, mert kérlelhetetlen lovag képében tetszeleg magának, de biz a rettenthetetlen dalia egyetlen árdalokéstől földre huppan.

Tulajdonképpen annak a középnemesi rétegnek a tagja, amely lelkes királyhűségével alappillére a központi hatalom nemzetszolgáltatának. Nem is romlott ember, s felsülése után meg is hunyáskodik felesége előtt.

Az idő rövidsége miatt nem ajánlatos a többi szereplővel sokat foglalkozni. A sokoldalúan megrajzolt alak amúgy is egyedül Pázmán.

4. Nyelve

Arany nyelvi eszközeinek egész fegyvertárát mozgósítja jóízű anekdotája mondanivalójáért. Tegyük előre humora eszközeit! Milyen ijesztő hangulatú sorok mindjárt a mű elején:

*Lába, szíve egyre tombol,
Visszadöng a deszkapadló:
Udvaron áll, kész nyeregben
Nihil, prüszköl, fú a vad ló.*

Milyen rettenetes dolgok várhatók itt! Ez a hang kell a vérbosszúra éhes lovag és a felsülés hétköznapi formájának ellentétéül.

Az izgatott asszony hiányos mondatokban, gondolatmegszakításokkal beszél:

*Hová férjem, édes férjem?
Ily korán? Ily éhgyomorral?
Panni, Gunda, hol maradtok?
Egy, kettő, a mézes borral!*

Finom ironia bujkál a szótalanul dúló-fúló lovag zengő fülmiléjének emlegetésében.

Hogy nem kell vérgőzös dolgokra készülni, azt egy-egy elszólásával sejteti Arany:

Feje búbján holdvilág van...

*De nem mindjárt leli nyitját
(Sarka felől) az ajtónak.*

A II. rész fölengedett kedélye más hangnemben, de még mindig fokozza bús-haragos Pázmánunk ijesztő hatását, hogy majd a magasabbról zuhanás szélesebb mosolyt csaljon szánkra:

*Lépte alatt nyög a föld,
Csikorog a márvány.*

A lovag megjelenése gyors cselekvésre ösztönzi a tréfaszerető királyt. A mássalhangzó-torlódást kerülő sor hangalakja sietős dolog érzetét kelti:

Nosza hamar, a bolond!

Kedélyesség bujkál ebben a népi szólásban:

*Gondolom én, mi a baj,
Hol töri a bakkancs.*

Ezzel már többet árul el a költő a várható fejleményekből: nem kell megijedni a nagy csörömpöléstől, még ha „kilenc szobán keresztül döfi, taszigálja” is lovagunk az útjában állót.

A humor legszellemesebb módja a jóindulatú pártfogót játszó álkirály beállítása: akadékoskodása a körülményeskedve beszélő lovaggal Arany egyik legízesebb leleménye. A tájékoztatlant színlelő álkirály bele-beleszólása lépten-nyomon megállítja a lovagot, s nem hagyja kibeszélni magát. Ez a jelenet a ballada legneveltetőbb része.

Pompás lélektani hitelességgel szövi Arany a panaszkodásába belemelegedő bajnok gondolatfűzését: félbeszakítás, ideges mentegetődzés, átok, szóismétléses véres fenyegetés, ahogy ömlik a szó a felzaklatott féltékenység szózuhatagában:

*Atkozom is!... Nem vagyok én se bolond, se részeg:
Hogy valaki jó-megy, azért gyilkosa nem lések.
De mikor a küszöbön állt feleségem, Éva...
Ezer átok! Megölöm, megölöm azt, még ma!*

A II. rész első versszakai komoly viadallal ijesztenek: mélyhangú szók töltenek be két hosszú sort... egy szó kivételével:

*Kapu kondul, szárnya fordul,
Lobog a toll, a kürt harsan...*

Izgalom fogja el az olvasót a viadalrendező kemény utasításaira:

*Félre, félre!... Pálya mérve!
Fék szorosan! Láncsa szögbe!*

Jellemző Arany tudatos művészetére, hogy még a drámai pillanatokban is van ideje (és idegzete) meglátni a jellemzőt:

Fogy a térség, nő az ember.

Filmszerű, mondanánk mai szóval. — A kritikus pillanatok azonban csak másodpercekig tartanak: három rövid sor, és vége a viadalnak:

*Paizs, dárda összeroppan,
Hátracsuklik a jó Pázmán,
S úgy leszáll, hogy szinte puffan.*

A költő szűkszavúsága a nagy pipájú és kevés dohányú lovag értékelése.

A király kedélyes részvéte az aranyat érő három fog iránt a legtisztább humor csordulása:

Es még birta volna, nemde? —

évődik a győző fölényes lehajlásával a király.

A ballada két szellemes szójátéka a fíveselő kedély virágzása. Egyiket a bolond mondja együgyű felháborodással:

Ilyen eset még nem esett magyar ember házáan.

Másik a költő hangja; a lovagot kioktató intelem után olvassuk:

*Így a fölség; de tanácshoz
Kalácsban sem lett adósa.*

5. Verselése

Balladánk igen alkalmas arra, hogy a különféle rímfajtákat tanulmányoztassuk benne tanulóinkkal.

Tiszta rím:	<i>vének ének</i>	<i>szellő kellő</i>
	<i>kéményseprő aprócseprő</i>	<i>szűzre tűzre</i>
Asszonánc:	<i>tréfát Évát</i>	<i>mint az álom jó királyom</i>
	<i>szögbe nyögne</i>	<i>gyermek vernek</i>
Belső rím:	<i>Mire véljem, drága férjem? Kapu kordul, szárnya fordul.</i>	

A II. rész versformája talán a legősibb magyar versforma: kanásztánc. Az ütemegyenlőség törvénye egyenlíti ki a különböző szótagszámú ütemek idejét.

6. Házi feladat kijelölése

Novellisztikus feldolgozásban egyetlen mozzanatot képzeltek el: ugyan miket beszélhettek maguk között Pázmán lovag vendégvadászai a királyi palotában, amikor hazatértek a vadászatról? A feladat a párbeszéd gyakoroltatását célozza. Címe: Visegrádi vadászok.

7. Összefoglalás

a) Hogyan szolgálják a *Pázmán lovag* formai eszközei a ballada általános műfaji követelményeit?

b) Mivel neveltet meg Arany ebben a balladájában? (A humor fajai és formái.)

Ennek az órának a szerkezete

I. Számonkérés:

a) A *Pázmán lovag* cselekménye.

b) Házi feladat ellenőrzése.

c) Balladánk tárgya, a részek témavázlata (13 perc).

II. Új anyag:

A mű elemzése a tartalom és forma kölcsönhatásában.

Szerkezete (5 perc),

előadásmódja (5 perc),

jellemei (5 perc),

nyelve (10 perc),

verselése (6 perc).

Házi feladat kijelölése (6 perc).

Összefoglalás (4 perc).

Dr. Nagy József

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI ÓRA MÓDSZERE A KÖZÉPISKOLÁBAN

A módszer szerepe az irodalmi nevelés hatékonyságának fokozásában

Általános tapasztalat az, hogy szaktárgyi didaktikánk a legtöbb tantárgy iskolai tanításában elmarad az illető szaktudomány fejlődésétől, az új nevelés követelményeitől. Az elmaradásnak sok látható jele közül talán a legszembe-
tűnőbb az egyes tanórákon adódó nevelési mozzanatok tisztázatlansága, terv-
szerűtlensége, az oktató s nevelő munka elemeinek mennyiségi és minőségi
aránytalansága az utóbbi terhére, de mindkettő kárára. Ismétlem: ez az elma-
radás általános, minden tantárgy iskolai tanításában észlelhető, mégis elsősor-
ban a világnézeti tantárgyakkal kapcsolatosan hiányoljuk legjobban a fejlődés
megfelelő ütemét. Ennek az a magyarázata, hogy ezeken az órákon adódna
legtöbb alkalom az oktatás mellett a nevelésre. Nincs kidolgozva s a tankönyv
anyagához csatolva egyetlen tantárggyal kapcsolatosan sem a „nevelési tema-
tika”, azaz annak a megállapítása, hogy a kérdéses anyagrész tárgyalásakor mi-
lyen nevelésre van lehetőség. A magyar irodalomtörténet tanításakor nemcsak
a nevelő tanmenetében kellene jelezni e nevelési lehetőségeket, hanem a tan-
könyv egyes fejezeteinél is. Így — nem egy nevelő gyakorlatában *csak* így —
az egyes órákon nemcsak tanítás, hanem nevelés is folyt. Elgondolásom szem-
léltetésére néhány példát említek.

Zrínyi Miklós emberi magatartásának ismertetése világossá teheti tanít-
ványaink előtt azt, hogy a származás — bármilyen erős hatású is — egymagá-
ban még nem határozhatja meg egyértelműen az egyén értékeségét vagy ér-
téktelenségét. A hazaszeretet, a haladás szolgálata, a világnézeti szilárdság
emelheti ki az írók osztálykorlátaik közül. A „Szigeti veszedelem” elemzése során
bő lehetőség kínálkozik a hősiesség, az önfeláldozás és a barátság jelentőségé-
nek megmutatására az egyén és a közösség életében.

Kölcsey Ferenc emberi, írói magatartása ma is példaképe lehet ifjúságunk-
nak. Az emberi élet legszebb feladata a haladás, a haza önzetlen szolgálata.
Minden egyéni panasznak és jajnak el kell némulnia, ha a haza segítségünket
kéri. Milyen időszerűen hangzik még ma is a 123 esztendeje megfogalmazott
igazság: „Tudományt a munkás élettel egybekötni: ez a feladat, mire a köztár-
saság férfiának törekednie kell.” (Parainesis.)

Petőfi Sándor emberi, írói magatartásának, munkásságának ismertetése
közben jó alkalom kínálkozik arra, hogy az igazi hazafiság tartalmi elemeit
tisztázzuk tanítványaink előtt. Az igazi hazafiság — Petőfi lírájának temati-
kája is igazolja ezt — három koncentrikus körre terjed. A legbelső kör sugá-
rára ezt írjuk: család, szülőföld, anyanyelv; a középső kör sugarán ez olvas-
ható: nép, uralkodó társadalmi, politikai rendszer, hazai táj, nemzeti kultúra,
édes anyanyelv; a szélső kör az emberiséget példázza. Az igazi hazafiság e há-
rom koncentrikus kör jelezte fogalmat öleli át. Ha ezt sikerül az irodalomtör-

téneti órákon tanítványaink tudatába belevésnünk, akkor élményszerű alapot adunk az igaz hazafiság, az internacionalizmus tudatosításához.

Ady Endre emberségének, munkásságának tárgyalása a lehetőségek egész sorát nyújtja a nevelésre. Emberi magatartásának értékelő elemzésekor nem mellőzhetjük az erkölcs fogalmának tisztázását, hiszen a szülők nemzedéke a felszabadulás előtt csaknem kivétel nélkül úgy tanulta, s sokan még ma is úgy hiszik, hogy Ady erkölctelen volt, mert „eltékozolta az életét a héja-nászokon s a csókcsatátérekben”. Mi az erkölcs legfőbb jellemzője? Mi az erkölcs tartalma? Egyenlő-e a nemi erkölcs az erkölccsel? Mi a legfőbb ismérve egy író erkölcsös voltának? Sok-sok kérdőjeles mondat, nem lehet ezeket válaszolatlanul hagynunk a gimnázium negyedik osztályában. Ady munkásságának tárgyalása és értékelése eldönti azt az ifjúság számára nem könnyű kérdést is, hogy az igazi hazaszeretetet nemcsak simogatás, babusgatás, hanem feddés, gyűlölet is. Csak az szeretheti a népet olthatatlan szeretettel, aki gyűlölni tudja a nép ellenségeit, aki képes ostorozni is a szeretett nép hibáit.

József Attila elvhűsége, jellemiszilárdsága ma is hasonló értékek kifejezéséhez segítheti ifjúságunkat. Költészetének tematikája és észmeisége világosan bizonyítja a haladó világnézet szilárdságának a szükségességét. Aki bízik a munkásosztályban, aki tudományos világszemlélettel rendelkezik, az nem inoghat meg, az, csak az szeretheti igazán hazáját, az emberiséget. József Attila árvasága, társalansága és szegénysége örökre elűzi ifjúságunk tudatából a „boldog Horthy-kor” hamis illúzióját.

Babits Mihály emberi, írói magatartása is sok nevelési lehetőséget kínál. A pacifizmus, az álhumanizmus elégtelensége és erőtlensége költészetének egyik mondanivalója. A „Jónás könyve” azt is bizonyítja, hogy az író, ha akarja, ha nem, ha tetszik neki, ha nem, nem cselekedhet másként: népét, korát kell szolgálni a műveivel. Ha ez „archimedesi” törvény ellen fellázad, ezt megtagadja, akkor Jónás sorsa vár rá, szenvedés, megaláztatás, tegnapi egész énjének töredéke lesz.

Tóth Árpád szomorú verseinek szomorúsága mögött meg kell mutatnunk kegyetlen korát, a „vad világot”, meg kell gyűlöltetnünk a Horthy-korszak irodalmi életének hivatalos irányítóit, hiszen ezek nélkül magát a költőt sem lehetne helyesen értékelnünk. Radnóti Miklós költészetének tárgyalása bő lehetőséget nyújt a fasiszmus meggyűlöltetésére, az igazi hazaszeretet határtalanságának megmutatására.

Folytatni lehetne a példákat. Minden tankönyvben szereplő író tárgyalása ad lehetőséget az észmei nevelésre. Ha e nevelés elvégzése lenne az irodalomtörténeti órák legfontosabb célkitűzése, akkor a maximalizmus ellen is eredményesen harcolhatnánk. Akkor nem a minél több tárgyi anyag ismertetése, elsajátítása lenne a legelső feladat sok nevelő számára, hanem a tárgyalt anyag-rész sokoldalú elemzése, nevelési felhasználása.

Élményszerű, hatékony nevelést csak a tárgyalt anyagrészeire támaszkodva végezhetünk. Az elérendő nevelési célnak már az elemzés, az értékelés során tudatosodnia kell a tanulóknak, a nevelési célnak a műből kell „kinőnie”. Ezért van nagy jelentősége a nevelő otthoni felkészülésének, az óravázlatnak.

Az irodalomtörténeti anyag a nevelő munkáján keresztül hat, vagy — erre is van példa — veszti el hatékonyságát. A szaktanár „transzformálása” nélkül nincsen hatása a legbeszédeesebb műveknek sem. A legtöbb művet ugyanis nem az ifjúság számára írták, éppen ezért a nevelő magyarázata szükséges ahhoz, hogy a mű észmeisége, észtetikumuma felfogható legyen, az emberi maga-

tartás formálójává válják. E „transzformálás” sikere legnagyobbreszt a nevelő munkájának módszerétől függ. Minden módszer értékét a vele végzett munka eredményessége jelzi. Az irodalomtörténeti óra legjobb módszere az, amelynek segítségével, amelynek keretében tanítványaink nagy részét sikerül értő olvasóvá, a népért, az emberiségért dolgozó férfivá és nővé nevelnünk. (Sietek előrebocsátani, hogy amit elmondok vagy követésre ajánlok módszeremmel kapcsolatosan, az nem elméleti megállapítás csupán. Több éven át ezeket különböző összetételű osztályokban kipróbáltam, s jónak találtam, helyesebben: csak azokat közlöm, amelyek helyesnek bizonyultak. Van közöttük olyan részlet is, amelyet szaktárgyi tanácskozásokon ismertettem, óráimon bemutattam, van olyan is, amelyet vázlatos formában már szakfolyóiratban közzétettem, így tehát joggal mondhatom, hogy módszerem állandó változtatással több éves gyakorlatomban megvalósult elmélet. Azt is jó megismételnem, hogy egyetlen, még a legjobbnak tetsző módszer sem tekinthető dogmának. Az viszont dogma lehet, hogy nincsen nevelőtől, növendéktől, osztályközösségtől, tananyagtól, a tanítás idejétől függetlenül létező „üdvözítő”, eredményt biztosító módszer. A tapasztalat ugyanis azt látszik bizonyítani, hogy az a módszer, amelyik az egyik nevelő gyakorlatában biztosítéka lett az eredményes oktató-nevelő munkának, a másik nevelő munkájában használhatatlannak bizonyult. Az is tapasztalati igazság, hogy a módszer nem válhat sablonná, ha azzá lesz, elszürkíti a tartalmat, csökkenti a tanulók érdeklődését.)

Az irodalomtörténeti óra jellemzése

Az irodalomtörténeti óra jellegzetes helyet foglal el a többi tantárgyak között a mai középiskolában. Ez az az óra, amelyen legjobban megvalósítható az oktatás és a nevelés egysége, hiszen ezeken az órákon — az irodalmi alkotás természete szerint — nemcsak az értelmi, hanem az érzelmi nevelésre is bő lehetőség kínálkozik. Amelyik irodalomtörténeti órán nem sikerül irodalmi légkört teremteni, amelyik órán nem érzik a tanulók a mű szépségének varázsát, azon a mű mondanivalója sem vésődhetik be mélyen a tanulók tudatába. Ezért van nagy jelentősége a tartalom és a forma egységében való elemzésnek, a helyesen értelmezett művészi szöveg közvetítésének. A szépség köntöskében kibontott igazság a tanulók élményévé válhat, egy szereplő jellemvonása, egy versrészlet mondanivalója, egy helytállás tanulsága egész életükön végigkísérheti őket. (Az érettségi találkozóknak ilyen irányú tapasztalatai tanulságosak, elgondolkodtatóak. A mély mondanivalót — életcél, életigazságot — kifejező versidézeteket még a 20—30 éves találkozóknak alkalmával is pontosan ismerik. Azt, hogy ki írta az idézett szöveget, már nem tudják, hogy melyik regényben szerepel az idézett hős, már elfelejtették, de az idézet és az alak példázata, tanítása bennük él, egyéniségük formálójává változott. Ki tudná kivonni magát Baradlayné, a Baradlay-fiúk, Berend Iván hatása alól? Kit ne figyelemztetne a Csongor és Tünde három vándorának jól megérdemelt tragédiája? Kiben ne muzsikálnának a következő verssorok: „Szeressed hazádat... Oh, a honszerem Most lehet őszinte, igaz, önzéstelen... Nekem áldott az a bölcső, Mely magyarrá ringatott... Aki csak élt mások könnye árán, Rettentetes, rút véggel pusztul... Nagy az, ki a hazát nagygyá teszi.”)

Nagyon fontos megismételnünk, hogy az irodalomtörténeti óra végső célja nem azonos az igazság pusztá megismertetésével. Nem önmagáért idézzük az

írók korával és műveivel együtt. Nem tétlen szemléletre akarjuk nevelni tanítványainkat, hanem állásfoglalásra, tetterre. Azt akarjuk, hogy növendékeink szeressék a könyvet írójával együtt, műértő, műélvező olvasókká nyökedjenek. Azt szeretnénk, hogy a felismert igazság érvényesítéséért, megvalósításáért a közösség érdekében dolgozzanak. Ez a szándék, ez a célkitűzés az irodalmi alkotás természetéből következik.

Az irodalomtörténeti óra szerkezete, egységei

Mielőtt ezt ismertetném, egy-két előzetes megjegyzéssel tartozom. Az 1956. évi ellenforradalom tanított meg bennünket arra, hogy a tanítás ideje is nagyon fontos tényező a tárgyalandó anyag kiválasztásában, az alkalmazandó módszer szempontjából. Az 1956/57. iskolai év második felében különösen jelentőséget kaptak azok az anyagrészek, amelyek a magyar néphez, a magyar tájhoz, a forradalomhoz való hűséget példázták tanítványaink előtt, igen fontos szerep jutott azoknak a műveknek, amelyekben az igaz hazafiság tükröződött. Éppen ezért a karácsonyi szünetben átdolgoztam a szeptember elején készített tanmenetet, hogy választ tudjak adni tanítványaim kétségeskedő kérdéseire, hogy az új helyzetben nevelni tudjak. Ekkor dolgoztam fel újra költészetünket az igaz hazafiságra nevelés szempontjából, különös tekintettel az internacionalizmusra. Azokban a hónapokban az ilyen témájú verseknek valóban emberformáló erejük volt. Milyen erővel hangzott József Attila vallomása: „Igazán csak itt mosolyoghatsz, óh lélek, Ez a hazám.” Milyen meggyőződéssel vallották diákjaink Petőfi Sándor szavait: „De semmi kincsért s hírért a világon El nem hagynám én szülőföldemet, Mert szeretem, hőn szeretem, imádom Gyalázatában is nemzetemet!” A disszidálási láz ellen költőink „hűségnyilatkozatai” voltak a leghatásosabb érvek.

Nem szabad figyelmen kívül hagynia a nevelőnek az évfordulók alkalmait sem. Ilyenkor szóbeszéd tárgya az illető író, könnyebb ilyen körülmények között a tanulót az író olvasójává nevelnünk. Nagyon jó példa erre az 1953-i és az 1956-i Tóth Árpád-évforduló. Az elsőt sikerült felébresztenünk az érdeklődést a költő emberi arca s költészetének mai értékei iránt, a másodikon már olyan ifjak ünnepelték a 70 esztendőös költőt, akik szerették, ismerték műveit. Ma városunkban, megyénkben joggal beszélhetünk arról, hogy él Tóth Árpád, úgy él az olvasók szívében, mint eddig még sohasem.

Az író munkásságának elemzése előtt — az oktató-nevelő munka sikere érdekében — tanulmányoznunk kell a felszabadulás előtti értékelést is. Ezt ma még sokan nem tartják szükségesnek, s éppen ezért nem is végzik el. Munkámban állandóan szükségét érzem ennek, s módszerem bizonyítja, hogyan használom fel a régi értékelést tanítványaim nevelésében. Ez ismertetésnek többféle haszna van. A növendék látja a régi értékelés torzításait, hogyan csonkították meg íróink emberi s írói arcát, hogyan hamisították meg a művek eszmeiségét; ezzel is tudatosabb lesz bennük az ellenszenv, a gyűlölet az embert, igazságot emésztő múlt iránt. S ezzel párhuzamosan megnő bennük a tisztelet népi demokráciánk kultúrpolitikája iránt, melynek régi íróink mai életüket köszönhetik, megnő bennük a tisztelet jelenünk iránt, mely íróink igazi arcát megmutatja, s műveiket több ezres példányban olvasó közönségünk kezébe adja.

Van még e tanulmányozásnak egy nagyon érzékelhető haszna is. A nagy-

szülők legnagyobb része legtöbbször helytelen értékelésben ismeri az író, s így akaratlanul is rossz segítséget ad tanítványainknak. Ha a nevelő ismeri a felnőttekben levő torz arcképet, akkor oktató-nevelő munkája közben ezzel is vitatkozik, ezt is cáfolja. E módszer nem állítja szembe a gyermeket a családdal, hiszen a gyermek az órákon arról is megbizonyosodik, hogy a felszabadulás előtt íróinkat tiszta fényükben csak nagyon kevesen láthatták meg, az irodalomtudomány, még a legfejlettebb polgári irodalomtudomány sem rendelkezett a helyes értékelés feltételeivel, eszközeivel.

(Arany János emberi, írói magatartásának tiszta fénye, igazi értéke a felszabadulásig nem mutatkozhatott meg. „Csaknem egy évszázad irodalomtörténete igyekezett a magyar olvasóval egy meghamisított, torz Arany-képet elfogadtatni. Csaknem egy évszázad irodalompolitikája használta zászlajának a maga céljára Aranyt. Igyekeztek őt kisajátítani feudális főurak, ellenforradalmár köznemeselek, liberális polgárok. Arany egy időben volt jelszava Tisza Istvánnak és a Nyugatnak, Horváth Jánosnak és Babitsnak. S így volt ez Arany minden tiltakozása ellenére is, aki úgy érezte a kiegyezés korának Magyarországon, hogy pályája »bére égetőbb, mint Nessus vére«, aki csak egy kis »független nyugalom«-ra vágyott, ahol a »dal megfogant«. A bért meekapta, a nyugalmat nem.” (Hermann István: Arany János esztétikája, Bp. 1956. 11.) Az értetlenség Arany iránt nemcsak az irodalomtudományban, hanem az írók értékelésében is megmutatkozott. Csak egy példát említek erre. Az 1930-as évek legelején Móricz Zsigmond és Kosztolányi Dezső között éles vita folyt a Nyugat hasábjain Arany írói bátorságáról. E vita tanulsága is azt bizonyítja, hogy még legnagyobb íróink sem jutottak közel a felszabadulás előtt Arany nagyságának arányaihoz. — Móricz kiemelte Aranyt a korából, s így mondott véleményt emberi magatartásáról. E módszer természetes következménye volt tévedése. Észrevette azt, hogy 1849 törés az író fejlődésében, lendületében, de ezt kizárólag Arany megalkuvásának tulajdonítja. Móricz nem a kor megváltozásában kereste a valóban megváltozott emberi, írói magatartás okát. Arany szerint csak kétszer volt bátor. 1845-ben „Az elveszett alkotmány”-ban, 1877-ben az „Őszikék”-ben. Az előbbiben politikai, az utóbbiban emberi bátorsága mutatkozott meg. „Szegény Arany a legbátrabb tudott volna lenni, ha mert volna, de nem mert. Óvatosan volt bátor.” — Kosztolányi Móriczcal vitázva még jobban félreértette az író magatartását. Aranvt szinte palástnak használta fel saiat elvei igazolására. Kosztolányi ugyanis szándékban is, valószínűben is az öncélú irodalom híve volt, innen származik minden tévedése. Tézisei ma már úgy hatnak, hogy egy közepes első gimnazista is megcáfolhatja. „Úgy gondolom — írta —, nem teszünk jó szolgálatot az irodalomnak, ha a költőt bármiféle érdek szolgájaként nyomorítjuk, akár az emberiség szolgájaként is. A költő az egyéni élet nemes és szeszélyes bolvgója... Arany nem volt kertes, de mindig egy költő szabadságával, őszinteségével beszélt.”)

Bevezetés, előkészítés

• Az író tárgyalását néhány mondattal be kell vezetnünk, hogy a tanulók érdeklődését felkelthessük, eddigi ismereteiket felújíthassuk. Hasznos, ha e bevezetőbe beleszöjünk a kortársak, az utódok értékeléseit is. Különösen hatékony, ha költői szóval tudjuk idézni a tárgyalandó író igazi értékeinek jellemzőit.

Zrínyi Miklós tárgyalását bevezethetjük Vörösmarty Mihály szavaival:

*Így te, dicső, kétszer fizeted le hazádnak adódat.
... Mi pedig áldva füzünk szent emlékedre borostyánt,
... Kérdjük ohajtva: vezér-költőt még ád-e hasonlót
Hozzád, hajh! te korán elirigylett fénye szemünknek!*

(Zrínyi)

Csokonai ismertetését Ady soraival készíthetjük elő:

*Ő volt honjában legbújdósóbb magyar,
De fényküllözött fél magyar eget,
S elhagyhatták remények, Lillák,
E bús legény tréfált és szeretett,
S dalolt, mikor már sípolt a melle.
(Vitéz Mihály ébresztése)*

Költői szóval lehet színesíteni Kölcsey Ferenc tárgyalásának első óráját is. Juhász Gyula máramarosi magányában idézte a költő leghíresebb versét magatartása, hűsége erősítőjéül:

*És gondolkoztam a költő felől,
Ki félszemével a jövőbe látott,
Mélázó félszem, te kiégett, te áldott!
(A himnusz)*

Vajda János emberi magatartásának érzékeltetését segíthetik Ady gondolatai:

*Óh, vén por-ember, boldog néhai,
Fáradt-iriggyen, búsan megidézzünk,
S megéjt bennünket a magyar remény,
Ha szikkadt, porladt koponyádra nézünk.
(Néhai Vajda János)*

Ady Endrére József Attila soraival emlékeztethetünk:

*Verse törvény és édes ritmusában
kő hull s a kastély ablaka zörög.
(Ady emlékezete)*

A Móricz Zsigmond-órák bevezetését Ady szavaival tehetjük színesebbé, szemléletesebbé:

*Szentírásos ember, kinek szent az írás.
(Levél-féle Móricz Zsigmondhoz)*

Miért hasznos ez idézetek, versrészletek felhasználása?

Segítik az irodalmi légkör kialakítását, hiszen az idézett szövegrészek művészi megfogalmazásban példázzák az író legjellemzőbb vonásait, jelentőségét;

felkeltik az érdeklődést az író iránt; különösen akkor erős ez a hatás, ha a tanúul hívott költőt a tanulók szeretik, véleménye „szent” előttük.

Ezek az idézetek nem pótolhatják a nevelő bevezető mondatait már csak azért sem, mert a versrészletek szerzői nem a mi korunkban emlékeztek a tárgyalandó íróra. Éppen ezért nemegyszer az ő látásukat, értékelésüket is helyesbítanunk, magyaráznunk kell. A múlt és a jelen értékelése közötti eltérés is hasznosíthatjuk az elemzés során a tanulók nevelése érdekében.

Több szempontból hasznos lehet, ha a bevezetőbe beleszójuk az íróra vonatkozó helyi hagyományokat is. A Csokonai-órák bevezetője ilyen lehet: „Azzal a költővel foglalkozunk az elkövetkező órákon, aki itt született Debrecenben a mai Hatvan utcán, aki a Kollégium diákja volt, majd Sárospatak, Komárom, Pozsony, Kaposvár, Csurgó és Nagyvárad után hazajött meghalni a Darabos utcába. Ez az a költő, akinek a legszebb szobra a Kálvin térről vágyakozva néz az egykori alma mater felé.”

A helyi hagyományokra való utalás már a tárgyalás előtt közelebb hozza az író a tanulóhoz, s egy kicsit saját ügyüknek érzik minél alaposabb megismerését. (Ezért hasznos már a gimnázium első osztályában elkészíttetni a tanulókkal a város, a megye irodalomtörténeti térképét.)

A táblavázlat írásának elkezdése

Az író nevét felírjuk a táblára, s ezzel már a szemet is „foglalkoztatjuk”. A név alá kerül a születés és az elhalálozás ideje. A tanulók ennek alapján megállapíthatják, hány éves ma, hány évig élt, hány éve halott.

Miért fontos az életkor tudatosítása?

Íróink, különösen költőink elég korán haltak, nem egy fejfán olvasható: élt 32 évet, élt 42 évet. Miért haltak meg életük delén, munkásságuk virág-jában? Ady sejtette meg e kérdésre a legigazabb választ: „Ki magyar tájon nagy sorsra vágyik, Rókkanva ér el az éjszakáig.” (Ének a porban.) Íróinkat a kegyetlen, a hálátlan kor megtörte, beteggé tette, korán sírba vitte.

Szükséges annak tudatosítása is, hány éves ma az író, és hány éve halott. A népét, a haladást szolgáló írónak még négyszáz év távolából is van üzenete a ma számára, a korának emberét szolgáló író műveiben új életet kezd. Igazi író csak műveletlen, csak hálátlan nép között lehet halott, a művelt nép hálás, a művelt nép ismeri a kegyeletet. Népi demokráciánk, munkásosztályunk értékességét bizonyítja az is, hogy a múlt minden értékes íróját megbecsüli, úgy, ahogyan előtte még senki sem tette. (Utalhatunk itt már az elmúlt 15 év irodalmi évfordulóira, ünnepélyeire, kritikai kiadásokra.)

Az író korának ismertetése

Az ismertetés ne a születés évével kezdődjék, hiszen a szülők élményei mindig tükröződnek a gyermek nevelésében, magatartásában is. Éppen ezért az író szüleinek korára is utalnunk kell. E korismertetés nem lehet öncélú, csak annyiban érdekel bennünket a kor gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális képe, amennyiben szerepet játszott az író magatartásának, világnézetének formálásában; tehát nem történelemórát kell tartanunk. Mindenki a kor gyermeke, az író százszorosán az, igen érzékeny lélek, a legfinomabb műszer

az események jelzésére. Hogy mit vesz észre korában, mit vállal, mit nem, mit lát meg az országhatárain túl, milyen ismeret, tudás és tapasztalás válik benne élménnyé, ez mind emberi magatartásának jellemzője. Nevelő hatású lehet a kor és az életrajz ismertetésének összekapcsolása. Egy példát említek. Ady születésekor tíz éves volt a „kiegyezés”. Gyermekkorára esik hazánk iparosodása, kapitalizálódása, a parasztság nyomorának fokozódása. Egy 19 éves ifjú lázadozásával szemléli a millennium áldicsőségét, hazudozásait. Öntudatra ébredt férfiként értékeli a parasztság menekülését a nyomorból. 28 éves az 1905. évi forradalom idején. 37 éves férfi a világháború kitörésekor. Élete utolsó két esztendejének legnagyobb élménye: a világháború befejezése, a forradalom beköszöntése. 1919-et írnak akkor, a forradalom ígézetében él az ország, amikor a 42. évéhez érkezett költő meghal.

Milyen haszna lehet a kor helyes szempontú ismertetésének?

Segíti a helyes történelemszemlélet megerősödését. Az irodalom felépítmény jellegű, tematikájában, eszmeiségében, nemegyszer még a műfajában is a kor gazdasági, társadalmi és politikai képe határozza meg. Tudatosítja tanulóinkban a kor, a tömegek elsődlegességét az egyénnel szemben anélkül, hogy a nagy egyéniségek, az írók társadalmi szerepét kétségbevonnák. A művek tárgyalása világossá teszi a növendékek előtt, hogy a kor és az író kapcsolata nem egyoldalú, hanem kölcsönös; magatartásával, műveivel az író is viselkedhet korára, segíti vagy akadályozza annak gazdasági, társadalmi és politikai fejlődését.

A kor ismertetésére azért is szükségünk van, mert az egyes osztályokban az irodalomtörténet időben előtte jár a történelemnek. Hogy ez nemcsak az irodalomszakos nevelők szempontjából káros, hanem ideológiai szempontból is, felesleges is magyaráznom. A tanulóknak felületes nevelő munka során ugyanis kialakulhat az a vélemény is, hogy a nagy írók művei formálják a történelmet, hiszen Petőfi műveinek megismerése után kezdte csak tanulni a történelemórán a szabadságharcot.

A kor és az életrajz összekapcsolása különösen hasznos lehet mind az oktató, mind a nevelő munka szempontjából. Másképpen érinti a kor eseménye a gyermeket, az ifiút, a férfit és az öreget. Tudom, hogy az emberi magatartás magvarázója elsősorban nem az ember kora, hanem világnézete, hazafisága. de az élményszerzés ideje mégis jelentős. Irodalomtörténetünk vízvonalai: 1794, 1849, 1867, 1919, 1945 eevformán válaszütt elé állították az ifiú és az öreg kortársakat is, de egy társadalmi osztályon, egy világnézeten belül is meghatározó erejű lehet az, hogy ki hány éves korában ért el e fordulópontokhoz. Ady kortársa volt az első világháborúnak, József Attila hasonlóan, s mégis csak Ady-nak vannak világháborús versei, mert ő férfinak nézte a kényszerű harc oktalanságát, emberpredálását. József Attila kilenc esztendő volt a világháború kitörésekor, neki nincsenek ilyen témái versei, csak gyermekélményei vannak e korról, amelyek áttételesen tükröződhetnek költészetében. Az írók ma már csaknem minden órán korába helyezik, de a művek korba helyezéséről még sokan megelégednek. Ezért „lóg” a mű sokszor a levegőben, ezért nincsen sok műnek háttere, ezért nem érzik a tanulók a művek mondanivalójában az író helytállását, bátorságát, nagyságát.

Az író életútjának ismertetése

A pozitivistá és a szellemtörténeti irányzat szembe állította az író művével, nekünk óráinkon e kettő egységét kell megvalósítanunk, hiszen az életútban benne van a mű, a műben pedig az élet eseményeinek az igazolása. Igazi írónál nem lehet ellentét az emberi és az írói magatartás.

Fontos az életrajzból az író társadalmi osztályának, származásának a bemutatása, fejlődésének, barátainak, társainak, környezetének ismertetése, foglalkozásának jellemzése, világnézetének alakulása. Ezek megismerése céljából felhasználhatjuk az író önéletrajzát, a monográfiák életrajzi részeit, a kortársak vallomásait.

Helytelen az a nevelői gyakorlat, ha az író életrajzának feldolgozását házi feladatul adja csupán, s ezzel órán a nevelő nem foglalkozik. Nem azt kifogásolom, hogy házi feladatnak adja, hanem azt, hogy az órán közösen nem beszél meg. E gyakorlat azért veszélyes, mert a tanulók szemében lényegtelenné teszi az életrajzot, az emberi magatartást, s az egész tárgyalásnak szellemtörténeti jelleget adhat.

Az író pályájának, fejlődésének vázolása

Bizonyos értelemben van igazság a régi mondásban: „Poeta non fit, sed nascitur.” De a natus poetának is sokat kell tanulnia ahhoz, hogy igazi költővé fejlődjék. A tehetség felemelheti mesterségbeli tudás nélkül is az író bizonyos magaslatra, de ottan megreked, tovább már nem juthat. Az igazi íróhoz mindig illett a doctus, a doctissimus jelző, éppen ezért tudta elérni tehetsége arányait műveiben is. Az író tehát fejlődésében kell bemutatnunk, nem első művében, nem fejlődése csúcán, az utat kell megrajzolni, míg az inasműtől eljutott a hatyűdaláig, az utánzástól saját hangjának megtalálásán át virágkoráig. A fejlődésében, ingadozásaival, botladozásaival, helytállásával megrajzolt író hús-vér ember lesz, csak az ilyen írónak van emberformáló ereje, az idealizált, a retusált írói pálya elérhetetlennek látszik, éppen ezért hatása sincsen.

Fel kell arra is hívni a tanulók figyelmét, hogy pályája kezdetén minden író eszményképet választ magának, akit témaválasztásban, mondanivalóban és hangban is követni próbál. Így van Vörösmartynak egy Berzsenyihez, Petőfinek egy Vörösmartyhoz, Adynak egy Petőfihez, József Attilának egy Juhász Gyulához, Móricznak egy Mikszáthhoz hasonló arca. (Ady ezt a véleményt cáfolni látszik kijelentésével: „Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja. Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül. Nekem beszédes költő-példák némák.”) Nincs itt lehetőség arra, hogy e kijelentés indítékait és hátterét megvizsgáljuk, amely azt is eldöntené, mennyi e megfogalmazásban a valóság és mennyi a tiltakozás kora hatáskereséseivel szemben. Földessy Gyula, a költő poéta-adminisztrátora helyesen látja a valót: „Jellemző paradoxája Ady egész költészetének, hogy ő, a legforradalmibb költő egyúttal a legradíciósabb. Ugyanakkor, amikor teljesen átferradalmasította a vers külső és belső formáit, különös gonddal ragaszkodik a világirodalmi és főképp magyar költészeti tradíciókhoz. Elsősorban verseinek olyan klasszikusan szigorú megkötöttségéhez, hogy ebben Arany Jánoson, a tipikusan konzervatív költőn is tútesz. Ady ezt tudatosan csinálta. Egy vitázó könyvismertetésében ezt írta: „Mi nyolc éve

hirdetjük, hogy Balassitól, kurucéktól és Csokonaitól ösztönöztetünk... A gondolatismétléseket és párhuzamokat, a szó- és sorismétléseket az ó-szövetségi bibliából s a régi magyar költészetből vonta el." (Ady minden titkai, Bp. 1949. 299.)

Minden esetben rá kell mutatnunk a fejlődés indítékaira, okaira.

Nagyon tanulságos módon lehet ábrázolni pl. Juhász Gyula és Tóth Árpád fejlődésének az útját. Még középiskolában sem „illetlen”, ha rajzzal kísérjük magyarázatunkat. (A különböző színű ceruzával készített lépcsőzetes ábrát tanítványaim nem felejtették el.)

Azt is meg kell mutatnunk, hogy az emberi és az írói fejlődés csaknem minden írónál párhuzamos, azaz az emberi tudatosodás, világnézeti tisztulás művészi tökéletesedéssel is jár. (Nagyon szép példáját adta ez együttes elemzésnek Kardos László Tóth Árpád monográfiájában.)

Ne riadjunk vissza attól sem, ha e fejlődésrajz kétarcúnak mutatja az író; Jókai és Mikszáth s a többiek nagysága elbírná, hogy emberi és írói magatartásuk korlátjait is tanítványaink elé tárjuk. Gáncstalan, ellentmondásos magatartása a felszabadulás előtt nagyon kevés íróknak lehetett.

Az író hitvallásának ismertetése

Ez egyik legfontosabb nevelési mozzanata az írók tárgyalásának. Az író megérteni legjobban önmagából, műveiből lehet. Ezek értékeléséhez pedig ismernünk kell véleményét önmagáról: az emberről, a művészetről. Az ars poetica mérleg is, tükör is.

Íróink csaknem kivétel nélkül megfogalmazták hitvallásukat, ezzel megkönnyítették az utókor számára emberi, írói magatartásuk megértését, értékelését. Vannak olyanok is, akik fejlődésük különböző szakaszaiban újabb és újabb ars poetica szerint dolgoztak. (Egy-két példa, a teljesség igénye nélkül.)

Csokonai Vitéz Mihály:

*Ember és polgár leszek.
(A tihanyi echóhoz)*

Kölcsey Ferenc:

*Jelszavaink valának haza és haladás.
(Búcsúbeszéd)*

Vörösmarty Mihály:

*Legszentebb vallás: a haza s emberiség.
(Pázmán)*

Petőfi Sándor:

*Haza és szabadság, ez a két szó, melyet
Először tanuljon dajkától a gyermek,
És ha a csatában a halál eléri,
Utószor e két szót mondja ki a férfi!
(A magyar nép)*

A népköltészet az igazi költészet... Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék.

(Levél Arany Jánoshoz)

Arany János:

*Költő az legyen, mi népe.
(Kozmopolita költészet)*

*Jelennek írunk és tán a jövőnek,
Jelennek ír, ki a jelenben él.
(Vojtina ars poeticája)
Idea: eszme. Nem szó, nem modor.
Azt hát fejezzék ki vers, kép, szobor.
(Vojtina ars poeticája)*

Az én érdemem ama törekvés, formát és tárgyat összhangzásba hozni, egészet alkotni... Költészetünkben hiányzik a forma: nem jambus és trocheus, hanem ama benső forma, mely a tárggyal csaknem azonos. Ezt a valamit megfogni: vala törekvésem.

(Levél Csengery Antalhoz)

Eötvös József:

Van az írónak egy magasabb feladata, mint hogy bizonyos mennyiségű fehér papírt fekete karcólással töltsön be. A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor nagy érdekeitől külön válva nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után törekszik.

(A falu jegyzője)

Jókai Mór:

A szabadságot, az emberiséget, a felvilágosodást, a haladást szolgáltam híven.

(Önéletírás)

Pusztán fantáziával lehet írni szép meséket, fantázia nélkül remek korrajzokat... A regényírónak érezni is kell tudni, látni is kell tudni, tudni is kell, álmodni is kell tudni. Ez az én elméletem.

(Előszó az Egy magyar nábobhoz)

Tolnai Lajos:

Amíg a magyar író meg meri mondani az igazat, s le meri leplezni a törvény elől menekülni tudó gaz hatalmast, ...addig számot tarthat népe szeretetére.

(Sötét világ)

Ady Endre:

Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál.

(Hunn, új legenda)

De mégis, ha újra, ha százszor születnék,

A jussáért küzdő lantos és parittyás,

Csak ugyanaz lennék.

(Most már megállhatok)

Vallani mindent: volt életem dolga.

(A Szerelem eposzából)

Babits Mihály:

Hogy szolgálhatom az emberiséget, ha meg nem örök magamban minden színt, minden kincset, ami az emberiséget gazdagíthatja? A magyarság színet, a magyarság kincsét! De mily balga volnék, ha ugyanakkor más színt, más kincset el akarnék venni, vagy meggyengíteni!

(Örökkék ég a felhők mögött)

Tóth Árpád:

Valamely kérlelhetetlen archimédesi törvény értelmében az élet konkrétaumaitól elforduló s az önmagáért való Művészet annál többet veszít súlyából, mennél mélyebbre merül el a Szépség kultuszának méz-hullámú, parttalan tengerében.

(Előszó A readingi fegyház balladájához)

Kosztolányi Dezső:

A költő az egyéni élet nemes és szeszélyes bolygója.

(Nyugat, 1932.)

Móricz Zsigmond:

Én azt hiszem, minél nagyobb egy író, annál nagyobb kötelessége a legfontosabb dolgokban színt vallani, s megmondani, mi az igazság, mi a kötelesség.

(Forr a bor)

Veres Péter:

A történelmet mozgásában, a társadalmat fejlődésében, az egyes embert változásaiban ábrázolni, amint szenved és dolgozik, vívódik vagy lelkesedik, örül vagy bánkodik, tétlenkedik vagy cselekedik, előremegy vagy hátrahőköl, egyszerűen ahogy éli a maga és a magáéban a mindenki életét: ez volna az irodalom első feladata. A második meg az, hogy ne csak azt ábrázolja, ami volt vagy van, hanem dolgokban és emberekben, hősökben és jellemekben mutassa meg azt is, aminek lennie kell.

(Próbatétel)

József Attila tárgyalása bizonyítja, hogy a fejlődésrajzot össze lehet kapcsolni az ars poeticák ismertetésével. Ő azok közé a költők közé tartozik, akik fejlődésük különböző szakaszaiban megfogalmazták hitvallásukat.

A 17 éves korában megjelent kötetében így vall:

*Ó, zordon Szépség, trónusodhoz jöttem,
Bús koldusod, ki elfáradt szegény.*

A vers ekkor még „véres, könnyes ékszer”. 19 éves korában eljegyzí magát a munkással és a paraszttal:

Az ucca és a föld fia vagyok.

21 éves, amikor így nyilatkozik:

*Villogó szívű, győzni bíró
vagyok, kinek kell legyen kedve
igazat tenni, pártot állni.*

A 28 éves költő így látja önmagát és feladatát:

*A költő —
...az adott világ varázsainak mérnöke.*

Halála évében, a 32 éves férfi így ír a költő feladatáról:

*Nem lógok a mesék tején,
Hörpintek valódi világot,
Habzó éggel a tetején.*

S azzal a bizonyossággal hal meg, hogy egész népét fogja

nem középiskolás fokon tanítani!

Az egyre érettebb ars poeticák a költő emberi, írói fejlődésének tükröi: a Szépség bús koldusából igazi népi, forradalmi költő lett, s a vers, az egykori véres, könnyes ékszer pedig osztályharcos fegyverré magasztosult.

Nem szabad sohasem megelégednünk az ars poeticák pusztá, magyarázat nélküli idézésével. Meg kell vizsgálnunk azt is, hogy helyesen látta-e az író saját magát, feladatát, művészetének jellemzőit. „Hiszen köztudomású — írja Vas István Kosztolányi Dezső Válogatott versei előtti tanulmányában —, hogy a költő nem mindig mérvadó önmaga megítélésében, s hogy érzései, vágyai, szándékai gyakran ellentmondásba juthatnak önmagukkal.”

Az író értékelésekor arra is utalnunk kell, hogy munkásságával megvalósította-e ars poeticáját. Móricz pl. írói hitvallásának csak egy részét valósította meg műveiben, valóban megmondotta, mi az igazság, de azt, mi a kötelesség, nem tudta megmutatni. Ez nemcsak Móricznak a korlátja, hanem a kritikai realizmusé is.

A tárgyalandó művek ismertetése

Ez az ismertetés egy-két mondatos jellemzés, a verseknél témakörök szerinti csoportosításban a címek közlése. Tudniok kell már most a tanulóknak, hogy milyen művekkel foglalkoznak az egymást követő órákon. Jelezni kell a részletesen tárgyalandó és a csak egy-két szempontból elemzendő műveket. Már ekkor közölni kell azoknak a verseknek a címét, amelyeket részleteiben vagy egészen könyv nélkül kell majd tudniuk.

A legjobb tanulóknak kiadhatunk egy-egy rövid cikket, tanulmányt, hogy megadott szempontok szerint otthon dolgozzák fel, s órán a megfelelő időben 5—15 perces beszámoló keretében ismertessék. Ezzel is fejleszthetjük a tanulók lényeglátását, előadókészségét, részvételét a tárgyaló író igazi értékeinek megállapításában.

Bemutató olvasás

A mű hatásának ez az első feltétele. Ha színvonalas, művészi, már ezzel megnyerheti a tanulók érdeklődését. Mindig a nevelőnek kell végeznie. Nem mondhatja egy munkájáért felelősséget érző nevelő sem, hogy ő nem tud felolvasni, tehát rábízta a felolvasást az osztály legjobb szavalójára. A magyar szakos nevelőnek jó felolvasónak kell lennie, aki nem tekinti magát annak, azzá kell fejlődnie.

A bemutató olvasás nem azonos a szavalással, bár sokan azonosnak vélik. A bemutató olvasás alkalmával a nevelő valóban olvassa a szöveget; még akkor is ezt kell tennie, ha a művet könyv nélkül ismeri.

A mű szavalása az elemzés utolsó mozzanata lehet, így is érzékeltetheti a nevelő az elemzett s megismert mű eszmeiségét, szépségét. Erre csak az a nevelő vállalkozzék, aki előadásával valóban műélvezetet, esztétikai hatást tud nyújtani.

Ha a vers megértéséhez szükség van előzetes magyarázatra, akkor ennek a bemutató olvasást meg kell előznie. Nincs zavaróbb annál, mintha a nevelő a felolvasás utáni áhítatos hangulatot megzavarja az évszám közlésével, egy-egy ismeretlennek vélt szó magyarázatával.

A kijelölt művek elemzése

Ez az irodalomtörténeti óra legfontosabb része, minden előzetes mozzanat ezért a részért van; az író igazi értékeléséhez ez a rész szolgáltatja az élményanyagot.

Az elemzésnek minden esetben a tartalom és a forma összhangjában kell történnie. Esztétikánk szerint a tartalom az elsődleges, ez tanúskodik az író emberi magatartásáról, világnézetéről, a mű társadalmi jelentőségéről. A forma egyes elemei annyiban tekintendők művészieknek, amennyiben a mondani-
való jobb, hatásosabb megértését szolgálják. Egyetlen formai elemet sem lehet önmagában, a versből, a környezetből kiemelve értékelnünk. (Ady egyik versében, a Krónikás ének 1918-ból címűben a rímek nagyon primitívek: — *ülnek*, — *ülnek*, — *ülnek*, — *ülnek*. E valóban nagyon kezdetleges rímek ebben a versben a tartalom szolgálatában állanak, segítenek elhíttetni a vers címét, hogy a kor krónikása értékeli így a háború erkölcsrombolását, embertelenségét. Éppen ezért e „valás” rímek itt művésziek.)

A tartalom elsődlegessége nem jelenti azt, hogy az elemzést mindig a téma és az eszmei mondanivaló megállapításával kell kezdeni. A témát, a mondanivalót a formából bontjuk ki, ebből kell „kinőnie” mindkettőnek. Nincsen pedagógiai szempontból nagyobb tévedés annál, mintha valaki a műtől függetlenül megállapítja vagy megállapíttatja a mondanivalót, s utána „megkeresik”, vajon benne van-e. Követendő szabály a sorrendet illetően ez lehet: mindig

azzal a résszel kezdjük az elemzést, amely az illető műre a legjellemzőbb. (A Bánk bánt a tragikus forma elemeinek tisztázásával kezdhetjük, természetesen csak akkor, ha előzetesen minden tanuló elolvasta, a megadott szempontok szerint feldolgozta. A tragikus jellem, a tragikus Sors, a tragikus küzdelem, a katasztrófa és a kiengesztelő mozzanat elemzése nemcsak a szerkezet vázát, hanem a cselekmény fonalát, a főhős jellemzését is jelenti. Arany balladájának egy részét csak a szerkezetből kiindulva tudjuk helyesen ismertetni. József Attila Mondd, mit érlel című versét szintén a szerkezetből kiindulva tárgyalhatjuk legeredményesebben. E versben a hét versszak azonos felépítésű: az első sor minden versszakban azonos, a második sor megmondja, kire vonatkozik a kérdés, kiről szól a versszak jellemzése, a következő hat sor pedig a második sorban megnevezett jellemzése. A versszakok külsőleg is azonosak, egybevágóak. (Ha egy régi tankönyvből kivágjuk a versszakokat, pontosan fedik egymást.) E külső és belső szerkezeti azonosság a mondanivaló erejét fokozza: a gazdasági válság idején, az 1930-as évek legelején mindenkinek rossz a sorsa, mindenki nyomorog, az elkeseredés mindenkiben forradalmat érlel. Költőink műveiben még a hangszínek, a szóhangulatnak is lehet szerepe az eszmei mondanivaló hatékonyságának fokozásában. Az időmértékes versek ritmusa is lehet segítője a vers érzelmi és értelmi hatásának; pl. Kölcsey: Huszt, Vörösmarty: A Guttenberg-albumba c. versekben nemcsak az időmérték kellett a ritmus, hanem a pentameter-sorok szórendje is összefüggésben van a verstani jellemzőkkel.

Helyes sorrend a regények, novellák elemzésekor az, ha a téma megállapításával kezdjük, s az eszmei mondanivalók tisztázásával fejezzük be. Ilyen sorrendben — a formai elemek vizsgálata után — maguk a tanulók megállapítják a mű mondanivalóit, az eszmei mondanivalók nyilvánvalókká lesznek.

Az elemzésbe be kell kapcsolni a tanulókat, s ezt még akkor is meg kell tenni, ha ezzel a munka menete lassabb lesz.

Az elemzés, a közös munka sikerét sok tekintetben segítheti a kötelező házi olvasmányok rendszeres számonkérése, ellenőrzése. Mindig adnunk kell a feldolgozáshoz néhány szempontot. (A *Ludas Matyi* feldolgozásához: 1. Matyi jellemének fejlődése. 2. Döbrögi alakjának jellemzése. 3. A mű megoldásának értékelése. 4. A mű nyelvének jellemzése. 5. A nyelv és a verselés ellentéte mint a komikum fokozója. — A *Kőszívű ember fiai*hoz: 1. A négy főszereplő részletes jellemzése. 2. A mű szerkezetének vázlata. 3. Kit tekintek eszményképemnek s miért? 4. a Legszebb nyelvi részlet magyarázata. — A *boldog ember*hez: 1. A cím helyes értelmezése. 2. Joó György osztály- és vagyoni helyzete. 3. Joó György véleménye koráról, az emberekről. 4. A regény utolsó lapjainak eszmei értékelése. 5. A mű nyelvének jellemzése.

Helyes gyakorlatnak bizonyult az, hogy minden hónap első irodalmi óráján olvasmánybeszámolót tartunk. Ekkorra minden tanuló felhossa a naplóját, szóban 5—8 tanuló beszámol, a napló alapján pedig ellenőrizzük a munka elvégzését. Értékelésünket rávezetjük a dolgozatra.

Az író emberi magatartásának, munkásságának értékelése

Ha a művek elemzése közösen történt, ha a tanulók minden órára jól elkészültek, akkor az értékelés is közösen történhetik, a nevelőnek nemegyszer csak irányítania kell.

Az értékelés szempontjai lehetnek: segítette-e művével korának haladó mozgalmát, szolgálta-e az emberek tudatának fejlődését, megvalósította-e ars poeticáinak helyes célkitűzését, fejlesztette-e a választott műfaj témakörét, gazdagította-e a költői vagy prózai nyelvet.

Ne felejtsük el sohasem, hogy minden műnek koronként váltakozó akusztikája van, hogy minden kornak joga van a saját igényével tekinteni a műre, csak egy kötelezi, hogy először az írás idejébe helyezve állapítsa meg valós értékeit.

Az igazán nagy író nemcsak a kortársaké, hanem az utókoré is. Helyes eljárásnak bizonyul az, ha az értékelés során a régi és az új értékelést egymással szembeállítjuk. Így pl. Ady és Tóth Árpád értékelésekor is szólnunk kell a felszabadulás előtti torzításokról. (Segíti az ismeretanyag bevéését az is, ha a régi és az új értékelést kettéosztott füzetlapra párhuzamosan jegyeztetjük.)

Az értékeléskor a nevelőnek nagyon ügyelnie kell arra, hogy az értékelés anyaga ne a tankönyvben levő szemelvények legyenek csupán, az összes művekben rejtőző arcképet kell megrajzolnunk. Ezért is van nagy jelentősége a nevelő olvasottságának, szaktudásának. Ezt a kiegészítést neki kell elvégeznie.

Az igazság és a pártosság követelménye nem ellentétes igényű. Emberformáló, nevelő ereje csak az igaz arcképnek van.

Az értékelés minden megállapítását példákkal igazoltassuk, mert csak így szabadulhatunk meg a frázisos szólamoktól.

Szóbeli feleletek

Általában van minden órán feleltetés. Helyes gyakorlat az, ha a tanuló a házi feladat anyagából felelettervet készít magának, s annak alapján felel. Olykor azt is meg lehet csinálni, hogy a felelők egyszerre kapják meg tételeiket, s az első padban ülve készítik el vázlataikat. Felelés közben a többi tanuló jegyzetet készíthet a felelő tudásáról, előadókészségéről. Értékeléskor elmondhatják észrevételeiket, mi volt a felelet értéke, mit hagyott el a felelő, milyen tárgyi tévedései voltak, milyen nyelvi botlás, magyartalanság fordult elő beszédében, látszott-e az előadásmódon az, hogy a tanuló otthon hangosan is elmondotta a megtanult anyagot. (Szoktassuk rá a tanulókat, hogy a megtanult anyagot otthon hangosan is mondják el!)

Az a tanuló, aki a feleletről tartalmas bírálatot mondott, éppúgy kaphat jegyet, mint a felelő.

A tanulók beszédkészségének fejlesztése érdekében helyes az, ha nyelv-országolást szervezünk. A nyelvőr kötelessége az egyes szaktárgyi órákon elhangzó feleletek nyelvi bírálata, ő az óra a tiszta, helyes magyar beszédnek. A nyelvőrök hetenként váltogathatják egymást.

Érdemjegyet a tanulókkal ne javasoltassunk, ez a nevelő kötelessége. Az osztályzatot a nevelő egy-két mondatos megjegyzéssel indokolja meg; nagyon nevelő erejű, ha a tanuló eddigi munkájához és képességéhez is viszonyítja a kapott osztályzatot. Mutasson rá a nevelő mindig a hiányosságok megszüntetésének módjára is!

Írásbeli feleletek, ellenőrző dolgozatok

Írathatunk ellenőrző, feleletet helyettesítő dolgozatot minden olyan író tárgyalása után, akinek ismertetésére 8—10 óránál több jutott, ha pedig ennél lényegesen kevesebb, akkor több író tárgyalásának befejezése után írsunk ellenőrző dolgozatot. Ha e dolgozatok íratása módszerünk szerves része, akkor növelheti a tanulók munkafegyelmét, mert tudják, ha nem is felelhetnek, írásban rájuk kerül a sor. Az írás időtartama lehet egy teljes óra, de az anyag természete szerint lehet 15—30 perc is. A dolgozat anyaga több tétel legyen, az író emberi, írói magatartásának legfőbb jellemzőit kérjük számon a tanulóktól. Jó, ha olyan tétel is szerepel közöttük, amely lehetőséget ad a tanulónak olvasottsága, egyéni munkája megmutatására. Arra törekedjünk, hogy a megfogalmazásban egyéniek legyenek.

Hogy a tanulók munkája zavartalan legyen, ajánlatos minden padsornak más-más tételesorozatot adni.

A dolgozatok színvonala, értéke nemcsak a tanulók tudásának a fokát mutatja meg, hanem oktató-nevelő munkánk eredményességét vagy eredménytelenségét is bizonyítja.

A dolgozatok feleleteknek számítanak ugyan, de értékelnünk kell formai szempontból is: a mondat szerkesztés, a helyesírás minősége változtathat a tartalmi jegyen. Ne a „rajzolt betűket” követeljük ilyenkor a tanulóktól, hanem a tisztán és egyértelműen olvasható betűvetést és a biztos helyesírást. Éppen ezért ne adjunk annyi tételt, hogy az a tanulókat gyors, elnagyolt betűvetésre kényszerítse.

Tételek

(Arany János tárgyalása után)

a) Arany és Debrecen kapcsolata

Egy szabadon választott ballada részletes tartalma-formai elemzése

Arany írói magatartásának mai értékelése

Arany nyelvének jellemzői a Toldi estéje I. énekében

20 Arany-vers első sora

b) Arany és Petőfi barátsága levelezésük tükrében

Egy szabadon választott lírai vers részletes tartalmi-formai elemzése

Arany helytállása 1849 után

Arany nyelvének jellemzői a Toldi I. énekében

20 Arany-vers utolsó sora

(Időtartam: 45 perc. Szabatos, tömör, lényeges válaszokat kérjünk a tanulóktól.)

(Ady Endre tárgyalása után)

a) Ady emberi magatartásának helyes értékelése

Magyarságszemléletének jellemzése versei alapján

Versszerkesztő művészete példákkal

Költészetének mai tartalmi-formai értékei

b) Ady ars poeticáinak értékelő jellemzése

Társadalombírálatának jellemzése versei alapján

Szimbolizmusának jellemzése példákkal

Az Ady-per mai tanulságai

(Időtartam: 45 perc.)

(Móricz Zsigmond tárgyalása után)

a) Móricz Zsigmond írói fejlődésének korszakai

Írói hitvallásainak értékelő jellemzése

Egy regénye hőseinek jellemzése

b) Móricz Zsigmond és Debrecen

Az ismertetett novellák és regények utolsó lapjainak tartalmi, eszmei jellemzése

(Időtartam: 30 perc.)

(József Attila tárgyalása után)

a) József Attila emberi magatartásának jellemzői

Ars poeticáinak értékelő jellemzése

A Hazám c. vers részletes tartalmi-formai elemzése

Nyelvének jellemzői

b) József Attila írói magatartásának jellemzői

A munkásság rajza verseiben

Tíz nyelvileg jellemző idézet magyarázata

(Időtartam: 45 perc.)

(Radnóti Miklós tárgyalása után)

a) A Nem tudhatom c. versének részletes tartalmi-formai elemzése

Emberi magatartásának értékelése

b) Egy eclogájának részletes tartalmi-formai elemzése

Művészetének jellemzése

(Időtartam: 25 perc.)

(A Nyugat költőinek tárgyalása után)

a) A Nyugat költőinek hitvallása az irodalom céljáról

b) A Nyugat költőinek művészeti jellemzői

(Időtartam: 15 perc.)

Az iskolai és a házi dolgozatok előkészítése

E dolgozatok íratásának módja ma már kialakult, egy-két megjegyzést, kiegészítést közlök csupán.

A házi dolgozatok készítésére adjunk legalább három hétnyi időt a tanulóknak, különösen akkor, ha értékezést kell készíteniük.

A dolgozat beadásának ideje előtt egy héttel számoltassuk be őket az addig végzett munkáról, az anyaggyűjtésről, a megszerkesztésről és a már kész részekről. A legjobban fogalmazó tanulók részletesen ismertessék munkamódszerüket, e tapasztalatcseréből sokat tanulhatnak a gyengébbek. (Aki e beszámolóig érdemleges munkát nem végzett, azzal ne is írassuk meg a dolgozatot, az kapjon elégtelent.)

A dolgozatok javításakor a szóképekben levő hibákat piros tintával javíttassuk. Ha az *utána* szót írta hosszú *n*-nel a tanuló, akkor úgy írassuk le vele

helyesen, hogy a szóban levő *n* betűt pirossal írja. Ezt a módszert évek óta gyakorolom, s hasznosnak találtam, hiszen a helyesírás részben szemmunka is, a szemem is igazolhatja, hogy helyesen írtam-e egy szót vagy helytelenül.

A zavaros, a pongyola megszerkesztésű mondatokat mindig fogalmaztasuk újra! (Sajnos, még ma is nagyon sok dolgozat javítása csak a szóképek helyesírására figyel.) Minden dolgozatra írjunk részletes értékelést. Ez igényes javításra szoktat bennünket, a tanulók fogalmazási készségének fejlesztését is segíti.

Vázlatkészítés, jegyzeteltetés

A második osztályban még a táblavázlat általános, bár már ekkor szoktatni kell a tanulókat a jegyzetkészítésre, a nevelő elemzésének, magyarázatának, értékelésének párhuzamos jegyzésére. A nevelő beszédtempója, a lényeges részek ismétlése, a nevelő pontos mondatszerkesztése segíti hozzá a tanulót a használható jegyzet készítéséhez.

Ha ez a módszer rendszeres volt már a második osztálytól kezdve, akkor a negyedik osztályban már csak a nevek és az évszámok kerülnek a táblára.

A nevelőnek nem szabad túlbecsülnie az osztály jegyzetelési készségét, bármennyire is kényelmetlen sokszor párhuzamosan magyarázni és táblavázlatot készíteni. Értéktelen ugyanis minden kijelentés, megállapítás, amelyik nem került bele a füzetbe.

Helyesnek bizonyulhat esetenként az a gyakorlat is, hogy a táblavázlatot az összefoglalás alkalmával készítik el. Ez helyes időbeosztásra nevelheti a tanárt, ennek hiányában ugyanis elnagyolt lesz a vázlat vagy formális, nem vettek részt a megfogalmazásában a tanulók.

A jó tankönyv sem pótolhatja a közös munka nyomán készült vázlatot, jegyzetet.

Általános megjegyzések az egyes szerkezeti egységekhez

1. A nevelő a művek bemutatását ne a tankönyvből végezze, hanem az összes művekből, gyűjteményből, kritikai kiadásból. Az összes művek már önmagukban is, magyarázat nélkül is szemléltetik az író munkásságának arányait. A kritikai kiadás szövegére azért van szükség, mert a tankönyvek szövegközlésében elég gyakori a sajtóhiba, pl. Tóth Árpád verseiben. Az új kiadások bemutatása nevelési szempontból fontos, népi demokráciánk kultúrpolitikájának értékeségét is igazolja az író munkásságának megbecsülésével.

Gondolnunk kell azonban arra is, hogy a tankönyv szövegének mellőzése azzal a veszéllyel is járhat, hogy a tanulók nem szeretik meg, nem becsülik meg a kellő mértékben tankönyveiket. Új tankönyveinknek becsületet kell szereznünk tanítványaink előtt!

2. Az író tárgyalásakor különböző órátípusok váltogatják egymást. A szerkezeti egységek eldöntik a választandó órátípust.

3. Minden órán törekedjünk a sokoldalú szemléltetésre. Ezt szolgálhatják: arcképek, különböző kiadások, kéziratok, filmek, rajzok, térképek. (Ez utóbbira említek egy példát. Juhász Gyula tárgyalásakor mindig bevitetem az órára hazánk század eleji politikai térképét. Ezen mutatom meg a költő életútját: Sze-

gedről indult el, Pesten járt egyetemre, Máramarosszigetre került tanárnak, innen rövid idő múlva Nagyváradra, majd Szakolcára, Makóra s végül — már nem nevelőnek, hanem „remetének” — Szegedre. A térkép szemléletesen mutatja: bebolyongta — kényszerűségből! — az egész országot, egyik helyről a másikra helyezték, nem kitüntetésből, hanem a korabeli iskolapolitika jellegéből következően. Ez volt azoknak a nevelőknek a sorsa, kik népükért is felelősséget hordoztak magukban.)

4. Ne felejtjük el egy órán sem, hogy minden mondatunkkal nyelvi nevelést is végzünk. Nincs visszatartóbb annál, mintha az idézet, a tárgyalt író és a nevelő nyelve között tisztaságban, egyértelműségben nagy szakadék ékelenkedik. Ha a nevelő nyelve logikus, szabatos, színes és változatos, akkor alkalmas eszköze lehet a művészi szöveg közvetítésének.

A nevelő írásmódja is fontos nevelési tényező. Rendetlen betűvetéssel sem a táblára, sem a tanulók füzetébe nem írhat. (Mennyire komikus és hatástalan annak a nevelőnek az oktató munkája, aki tanítványainak a dolgozatfüzetébe rendetlen, alig olvasható írással jegyzi be véleményét.)

5. Egy évben legalább kétszer „stíluspróbát” is tarthatunk:

a) A III. osztályban a regényírók tárgyalásának befejezése után névtelenül két-két Eötvös-, Jókai-, Mikszáth- és Gárdonyi-részletet gépelünk le annyi példányban, ahány tanuló van az osztályban. A tanulóknak részletes nyelvi elemzés után kell következtetniük a részletek szerzőjére.

b) A költők tárgyalásának befejezése után — a III. és IV. osztályban — az előbbi módon versrészleteket adunk a tanulóknak. A részletek nyelvi jellemzőiből: hangszerelés, műfaj, nyelvi képek, hasonlatok, verselés, hangszín stb. következtethetnek a tanulók az idézett részek szerzőire.

Mindkét kísérlet nagyon hasznos, tanulságos. Nemcsak a tanulók irodalmi elemző készségére lehet a megoldás eredményéből következtetni, hanem oktató-nevelő munkánk sikerére is. (A tapasztalat szerint egy 4 évig igényesen nevelt osztály tanulóinak nagyobbik fele sikerrel oldja meg e feladatot.)

6. Az olvasóvá nevelést nagyban segítheti az osztálykönyvtár szervezése s a könyvek cseréje a tárgyalandó író szempontjából. E könyvtárban nemcsak az író művei, hanem a róla írottak is megtalálhatók. (E könyvtár anyagát a nevelők és a tanulók könyvei jelentik.)

7. Az irodalmi nevelést segíthetik a rendszeresen szervezett irodalmi séták. Emlékezetes maradhat egy-egy megemlékezés, ünnepség e séta alkalmából az író lakóházának udvarán, sírhelyén.

Az irodalomtörténeti óra nevelési hasznainak összefoglaló ismertetése

I. Világnézeti nevelés

1. Követendő eszményképeket állít a tanuló elé éppen abban az időben, amikor az ifjút az ideálkeresés és a hősiességre való törekvés jellemzi. Az irodalomtörténet igaz példaképek arcképcsarnoka, értékes eszményképek kincsbányája, kipróbált, járható utak rengetege. Tükröt tart az ifjú elé, és ezt mondja: Nézz magadba, ismerd meg tulajdonságaidat, korodat és társaidat, s e

megismerés birtokában cselekedj. Tetteiddel a másik ember, a közösség javára élj.

2. *Egyértelművé, élményszerűvé teszi az osztályfőnöki, erkölcsi és másminen órákon folyó erkölcsi nevelést.* Tudatosítja a tanulóban az erkölcs jellemzőit, különösen azt, hogy tartalma koronként és osztályonként változott, hogy a legfőbb erkölcsi követelmény: hűség igaznak felismert elveinkhez, hűség a néphez. Érettségiző tanulóim Radnóti Miklós szavait sajátukként is vallják: „Ez igénytelen jegyzetek célja nem más, mint szolgálni a szocialista kultúra ügyét. Mert erre az ügyre egy életet tett fel e sorok írója, s ez nem szentimentális kitétel, hanem vallomás és vállalás... Az a nehéz... a hűség, a helytállás. A hűség emberi az írói valónkhoz és a helytállás a korban, ha kell, a kor ellen, a korért.” (E vallomás elemzése, Radnóti emberi, írói hűsége a szenttelen, a felelőtlen tanulókat is önvizsgálatra készíti.)

3. *Igaz hazafiságra nevel.* Ez az irodalomtörténeti órák legnagyobb haszna, mert benne a tanuló egész lényének formálása megtörténik. Az irodalomtörténet bőséges anyagot szolgáltat ahhoz, hogy az ellenséges nézetekkel eredményesen harcolhassunk, az igaz hazafiság tartalmi elemeit pedig élményszerűvé tesszük. Ha a tanulók a gimnáziumi tanulmányaik során magas színvonalú irodalmi nevelésben részesülnek, akkor az igaz hazafiság tartalmi elemeit jól megismerhetik, s azokat meggyőződéssé, magatartásuk formálójává tehetik. (Egy kép példázhatja irodalmunk ilyen irányú nevelését. E kép cselekménye Debreceben történt 1544-ben. Tinódi, a lantos, lúdtollával jelmondatot ír minden hős kardjára. Hát erre mit írunk? — kérdezi a 18 esztendő Barnemissza Gergelytől. „Nekem nem kell vers, válaszolta Gergely, csak egy szó. Abban az egy szóban benne van minden vers és minden gondolat. Ez írja rá Sebők bátyám: Hazámért!”)

4. *Az igazi humanizmus ismérveit tudatosítja a tanulóban.* Ebben a humanizmusban egyesül minden emberi érték szeretete, óvása és kivirágoztatása, minden emberellenes erőnek, szándéknak és tettnek a gyűlölete. Az igazi humanista nemcsak szeretni, hanem gyűlölni is tud. Juhász Gyula Új vallomás (1925) című verse költészetünk igaz humanizmusát példázza: szeretni kell olthatatlan szeretettel a népet, s hasonló szenvedélyességgel gyűlölni a nép ellenségeit. („Minden szerelmet most rád pazarolva Szeretlek nép... Ölel dalom és csókol énekem, Anyám te vagy s te vagy a gyermekem! — Minden gyűlölség szálljon most felétek, Kik a szabad jövődöt féltitek, Kik renyhe jólét párnáin henyéltek, S tagadjátok az egyetlen hitet: Hogy szent az élet és hogy szent az ember, Ki jövőt épít, mint korállt a tenger...”) A polgári humanizmus, az álhumanizmus erőtlenségére, elégtelenségére is jó példát kaphatnak tanulóink Babits és Kosztolányi lírájának tárgyalásakor.

5. *A pacifizmus igazi értékeire is megtanítanak költőink.* A béke minden jó szülőanyja. Az igazi békeszeretet harcot jelent, a mindenáron való békekívánás egy nemzet öngyilkossági kísérlete. A Nyugat költőinek tárgyalásakor nem lehet e jelenünket is izgató kérdésben állást nem foglalnunk. Petőfi Háború volt c. verse áll közel a mi meggyőződésünkhöz, nem pedig Babits Húsvét előtt c. költeménye.

6. *Kürthatalan optimizmusra nevelnek íróink.* Ez az optimizmus számol a tényekkel, a valósággal. E hit nem az egyház hite; forrása az emberi munka értelmébe vetett bizakodás, reménykedés, mely szerint érdemes élni, dolgozni,

értelmes álmokat szőni évtizedekre előre is, van lehetőség a költőink megénekelte „férfi munká”-ra.

Mennyire valóságos ma Vörösmarty — korában hősiességnek tetsző — útmutatása: „Gondolj merészet és nagyot, És tedd rá éltedet: Nincs veszve bármi sors alatt, Ki el nem csüggedett.”

7. *Munkaszeretetre nevel irodalomtörténetünk.* Csodálatos hangszerelésű versekben dicsérik a közösség érdekében végzett jó munkát, az egyén értékességét e munka minőségével mérik.

II. Esztétikai nevelés

8. *Műértő, műélvező olvasóvá nevelik tanítványainkat az irodalomtörténeti órák.* Az olvasóvá nevelésben is meg lehetne fogalmazni az iskolai irodalmi nevelés végső célját, mert aki rendszeresen olvas, az másképpen él, másképpen dolgozik, másképpen beszél, az igazi emberré nevelhető. Mennyire igaz ebben a tekintetben is Arany megállapítása: „Míg az olvasók nagy többsége bosszúsan így kiált fel: Mit érdekel engem az esztétika, az irodalom, a néprajz, idegen országok műveltsége, addig lehetünk jó gazdák, talán jó politikusok is, de művelt nép bizonyára nem!” (Koszorú, 1865.)

Ifjúságunk olvasóvá nevelése azt is jelenti, hogy képessé tesszük őket a szocializmus építésére. A rendszeres olvasás az ízlés legjobb fejlesztője. Ha az érettségi bizonyítvánnyal az ifjú a könyvszeretet is magával viszi, akkor az iskola megtette kötelességét, akkor a társadalom hasznos tagjává nevelte fiait. Kosztolányi Dezső is a könyvet adta fiának útravalóul, „ezt az ereklét, ezt a fejtartást, ezt a varázsszert”.

A mai középiskolában az esztétikai nevelés csaknem kizárólag az irodalomtörténeti órákon történik, éppen ezért nagyon fontos, hogy ez órák esztétikai jellege minden tekintetben érvényesüljön. Éppen ezért tanítványai, az ember ellen vétkezik az a nevelő, aki az irodalomtörténeti anyagot érettségi tételek halmazának, a történelmi események illusztrációjának tünteti fel. (Még ma is hallunk olyan nevelőkről, akik már a II. osztályban érettségi tételek szerint tanítják az irodalomtörténetet, akik kidolgoztatják az érettségi tételeket. Az ilyen nevelők óráin elvész az irodalmi mű esztétikuma.) Az irodalomtörténeti órák világnézeti és esztétikai nevelését segíthetik az órán kívüli alkalmak: az önképzőkör, a szakköri foglalkozások, az olvasókörök, a szavalókör, a szavalókórus munkája, irodalmi ünnepélyek előadásai, műsorai.

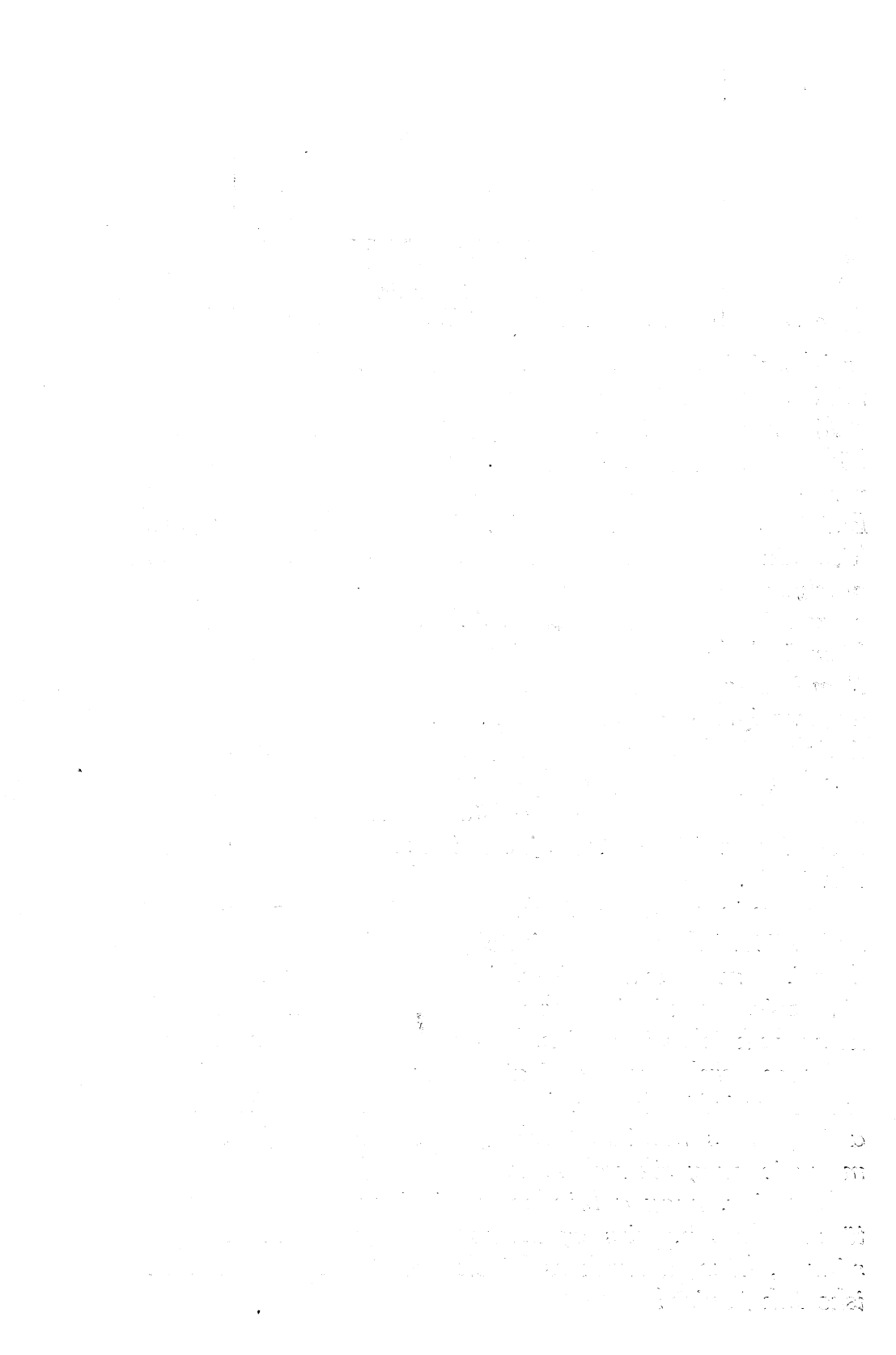
Összefoglalás

Leírt módszerem több éves kísérletezésem, gyakorlatom kritikai összefoglalása. E kutatás közben sokat olvastam, vitatkoztam magammal is, másokkal is. Meggyőződése, hogy az egyéni módszer kialakításáért, állandó fejlesztéséért minden nevelőnek komolyan meg kell dolgoznia, hiszen sem könyvekből megtanulni, sem másoktól kölcsönözni nem lehet. S mégis mind a szakkönyveknek, mind mások példáinak nagy jelentőségük van az egyénhez illő módszer megtalálásában, mert ébren tartják s fokozzák a módszertani kérdések iránti érdeklődést, közelebb segíthetik a munkájáért felelősséget érző nevelőt egyéni helyes módszere tökéletesítéséhez.

Módszerem nem tartom sem dogmának, sem lezártnak még magam számára sem, hiszen állandóan alkalmazkodnia kell az egymást követő osztályok tanulóihoz, a szocialista ifjúság nevelésének egyre magasabb követelményeihez.

Módszerem lejegyzésének kettős hasznát látom. Engem önvizsgálatra, oktató-nevelő munkám tartalmi és formai elemeinek értékelő megfigyelésére készítetett; gondolom, kartársaimra is hasonló hatással lehet.

Dr. Nagy János

ÚJABB MEGÁLLAPÍTÁSOK AZ ISKOLÁSKORÚAK TESTFEJLŐDÉSÉRŐL

A neveléstudomány fontos alaptétele az, hogy egész nevelői eljárásunkat a tanuló egyéniségének az ismeretére kell alapoznunk. A pedagógia egyik fontos segédtudománya a pszichológia, mely a lelki élet és a lelki élet fejlődésének a törvényszerűségeit igyekszik megismerni, fontos segítséget ad a fejlődő ember egyéniségének a megismeréséhez is. Ez azonban a tanuló megismerésének csak egyik része. Emellett ismernünk kell a testi fejlődés általános törvényszerűségeit is. Tanulmányokat és vizsgálatokat kell tehát folytatnunk nemcsak a lelki élet, hanem a test törvényszerűségeinek a megismerésére is. Így e tanulmányok hozzá fognak járulni ahhoz, hogy a szülő és a nevelő helyesebben ítélje meg a gyermeket. Vizsgáljuk meg a továbbiakban a tanuló testi fejlődésének és növekedésének sajátos törvényszerűségeit a mai tudomány világánál.

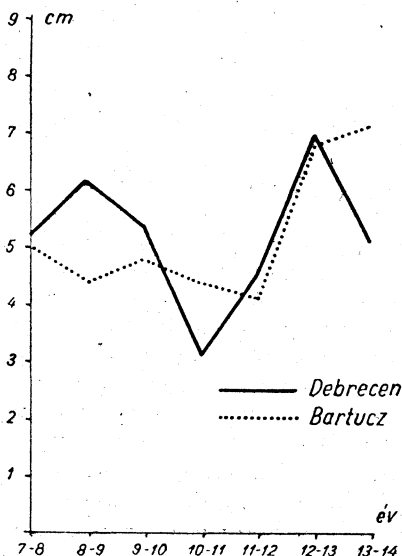
A fejlődő gyermek növekedésének egyik jellemző sajátossága az, hogy átöröklött jelegek és külső tényezők eredményének igen bonyolult összetevődéséből áll. E két faktor közötti viszonyt különböző módszerekkel próbálják elemezni. Az első módszer szerint különböző környezetben élő tanulók testméreteit hasonlítják össze, vagy megpróbálnak statisztikailag igazolható kapcsolatot kimutatni egy jelleg mérhető értékei és az egyes környezeti tényezők különböző változatai közt. A második, a megbízhatóbb az ikervizsgálat módszere. Ezt egy- és kétpetéjű ikreken végzik. Ennek a kérdésnek a megértéséhez nézzük meg röviden, hogyan jönnek létre egy- és kétpetéjű ikrek, és miért jelentősek az örökléstani és környezettani vizsgálatoknál.

Olykor a születő ikrek csak annyira hasonlítanak egymáshoz, mint a testvérek általában. Ebben az esetben az ikerszületésnek az a magyarázata, hogy a petefészkekből egy pete helyett kettő jött elő és termékenyült meg. Így jöhetnek létre a kétpetéjű ikrek. Az igazi ikrek az egypetéjű ikrek. Ezek alig különböznek egymástól, ugyanis akkor keletkeznek, ha egy megtermékenyített petesejt első osztódásánál kétfelé szakad, s a két rész külön-külön egész emberré fejlődik, s így — mivel egy megtermékenyített petesejt utólagos szétválásából keletkeztek — mintegy ugyanazon személy két példányát jelentik, és öröklött vonásokban is megegyeznek egymással. A tudomány az ikrek tüzetesebb vizsgálata alapján hasznos megállapításokat kapott a testi és a lelki nevelés hatására vonatkozóan, s sikerült megfigyelni azt is, milyen hatással van az életmód és a környezet a testfejlődésre. Von Verschuer az ikreken végzett vizsgálatok alapján azt állítja, hogy a magassági fejlődésnél a genom (öröklött tényezők) hatása az uralkodó. A szerző becslése szerint a genom hatása a környezet hatásának 10,4-szerese, hangsúlyozza azonban, hogy mégsem szabad azt hinnünk, hogy a környezet hatása elhanyagolható.

Az ikerkutatás mellett a környezet jelentősebb hatását mutatják azok a vizsgálatok, amiket különböző környezetben élő tanulók testfejlődési különbségének a kimutatására végeztünk. Megállapítottuk, hogy a jobb testfejltségű gyermekcsoportok jobb környezeti viszonyok közt élnek (jobb, tágasabb lakás; kevesebb testvér; a szülők anyagi körülményei kedvezőbbek; s megerősítő testi munkát nem végeznek).

Az általános természetnövekedést, amit körülbelül két évtizede megfigyelnek, a következő környezeti tényezők hatására vezetik vissza: a néptáplálkozás fokozódó javulása, a higiénia haladása, az iskolába járás idejének a meghosszabbodása, a nehéz testi munka gépesítése, a testgyakorlás elterjedése.

A környezet hatását mutatja az az eredmény is, amit akkor kaptunk, amikor a debreceni tanulók évenkénti természetgyarapodását mutató görbét a Bartucz által közölt — a második világháború előtti adatokra épülő — korektérések alapján szerkesztett növekedési görbével hasonlítottuk össze (1. ábra). Fel tűnő itt az, hogy a háború előtti adatokra épülő növekedési görbénél a növekedési csúcsok intenzitása kisebb, s létrejöttük időpontja is későbbi. E jelenséget a szociális viszonyok felszabadulás utáni általános javulásával magyarázhatjuk.

1. ábra. A Bartucz Lajos által 36 646 gyermekben megállapított testmagasságátlagok korektérései és a debreceni tanulók testmagasságátlagainak korektérései alapján szerkesztett növekedési görbék összehasonlítása

A gyermek természetbeli növekedésének egy másik jellemző sajátossága az, hogy bizonyos ritmusossággal következik be, s mint azt Bartucz Lajos megállapítja, ez magyarországi gyermekeknél ugyanúgy történik, mint azt általában a különböző más európai gyermekcsoportokra kimutatták. A természet legintenzívebb növekedése arra az időre esik, amikor a belső szekréciós mirigyek erőteljes működése következtében a másodlagos ivari jellegek a tényleges ivarérettség előtt kifejlődnek. Bartucz szerint az ivarérettséget megelőző ún. fokozott intenzitású növekedési időszak az, melyben a különböző környezeti hatások a növekedésre

a legnagyobb befolyást gyakorolják; aligha szorul különösebb magyarázatra, hogy ebben az időben a gyermek testi és szellemi fejlődésére minden pedagógusnak fokozott gondot kell fordítania.

Schmëing 1955-ben megjelent munkájában a következőképp jellemzi a gyermeki fejlődést. 3—6 évig mutatkozik egy korai első érésfok, melyet egy viszonylagos nyugalmi állapot követ. Azért viszonylagos nyugalmi állapot ez, mert nincs teljes nyugalomban a test és a lélek fejlődése, hanem csupán az ezt az időszakot megelőző és követő időszakhoz képest lassúbb ütemű a fejlődése. Ez az ún. „látens időszak” 7—10 évig terjed. Ezt követően az egész organismusnak egy meredekebb fejlődésemelkedése következik be 11—16 évig. Ebben az időszakban a testnek erős hosszúsági növekedése figyelhető meg. A belső szervek, mint pl. a szív ezzel a hirtelen növekedéssel nem tart lépést. A növekedés főképp a végtagok meghosszabbodásában mutatkozik meg. Schmëing a növekedésnek ezt a második erőteljesebb fázisát mint „ifjúkort bevezető pubertást” is jelöli. Ez az időszak a leányoknál egy évvel hamarabb következik be. Ezután következik az ifjúkor.

Schmëing az ismertetett szakaszokat és fázisokat a belső elválasztású mirigyek növekedésével hozza kapcsolatba. Nobel szerint (Schmëing adatai alapján) az agyalapi mirigy növekedése a második életév vége felé iktatódik be, 4—5 évig egy maximumot ér el, és azután 11 évig áll a növekedése. Valószínű az, hogy a nemi érés időszakában gyarapszik.

A pajzsmirigy, melynek működése a növekedés és a fejlődés számára jelentős, a második életév vége felé, tehát az érés első fázisának a kezdeténél ugrászerű fejlődést mutat, amely egész a negyedik életévig tart, azután alábbhagy a fejlődése, hogy azután a 10—12, és a 14—16. életévben újra megújuljon.

A fejlődés szabályozói közt Schmëing megemlíti még a csecsemőmirigyet, amely visszafejlődik, amikor a nemi mirigyek gyarapodnak.

Az előbb ismertetett érési szakaszokat és fázisokat tehát részben a belső elválasztású mirigyek növekedésében beállott változásokra vezethetjük vissza.

A Schmëing szerinti látens időszak és az érés második fázisa jól megfigyelhető a debreceni általános iskolai tanulóknál is. A 2. táblázat szerint a debreceni fiútanulóknál a látens időszakban az évenkénti testmagasságok átlagértékei — ami a gyermek hosszúnövekedésének elég helyes mértéke — a 8. évet követően csökkenő mértékben emelkednek (11 évig). A 11—12. évtől kezdődően a II. érésszakasz beköszöntését jelzi az emelkedő irányzatú testmagasságátlag-növekedés, ami a legnagyobb fokú a 12—13. évig (6,98 cm).

A testsúlynál is hasonló megfigyelésre juthatunk. Az évenkénti testsúly-átlagok közti különbség a 8. évtől kezdődően a 11. évig csökkenő mértékben emelkedik. 11 év után, a II. érésszakasz beköszöntésével az évenkénti testsúly-átlagok emelkedése növekedő irányzatba csap át, s ez a legnagyobb fokú 12—13. évig (5,17 kg).

A mellkaskerületnél — ami a tüdő nagyságával abszolúte és relatíve kapcsolatban van — megfigyelhető ez a II. érésszakaszt jelző, a 11. évtől emelkedő irányzatú növekedés; ez itt a 13—14. évig a legnagyobb mértékű (3,98 cm).

A fenti megállapításokat jól kiegészítik Twiesselmann vizsgálatai, melyek a gyermek növekedésssebességének változására mutatnak rá. Ezt a jelenséget a következőképp foglalhatjuk össze. Twiesselmann megállapítja, hogy a gyermeki növekedésssebesség erősen hullámzik. Legfeltűnőbb jelenség a növekedés sebességének fokozatos csökkenése. A születéstől a 2. életévig a növekedés sebessége egészen meredek esést mutat egy olyan pontból kiindulva, melyet a to-

1. táblázat

Életkor (év)	Az érés	
	szakasza	fázisa
3	I. érésszakasz	Első fázis
4		
5		
6		
7		Látens időszak
8		
9		
10		
11	II. érésszakasz	Második fázis
12		
13		
14		
15		
16		Ifjúkor
17		

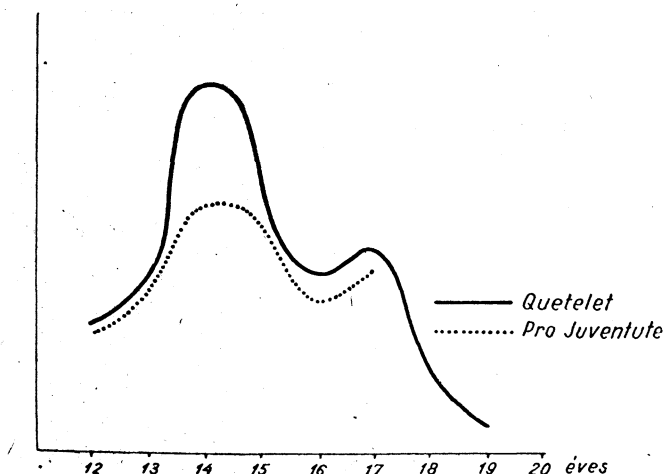
A testmagasság, a testsúly és a mellkerület alakulása debreceni fiú tanulóknál a Schmöing szerinti szakaszokban és fázisokban

2. táblázat

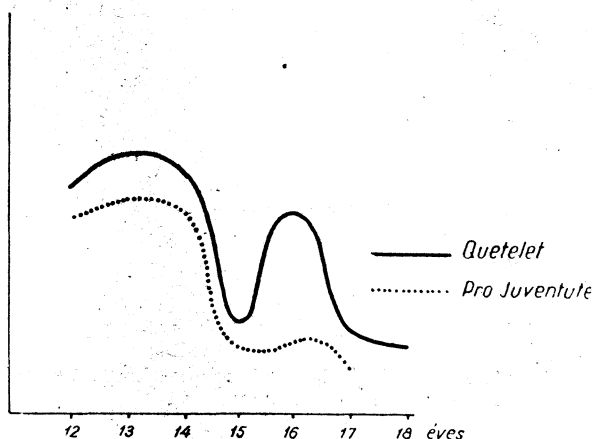
Életkor (év)	Az érés		Testmagasság	Testsúly	Mellkerület
	szakasza	fázisa	M ± m cm	M ± m kg	M ± m cm
7	I. érés- szakasz	Látens időszak	117,99 ± 0,77	23,04 ± 0,38	58,04 ± 0,35
8			123,15 ± 0,91	26,10 ± 0,51	60,94 ± 0,43
9			129,34 ± 0,77	29,25 ± 0,66	63,06 ± 0,55
10			134,79 ± 0,58	31,42 ± 0,40	65,13 ± 0,39
11	II. érés- szakasz	Második fázis	137,87 ± 0,59	32,88 ± 0,45	67,01 ± 0,41
12			142,42 ± 0,73	35,91 ± 0,60	69,17 ± 0,43
13			149,40 ± 0,98	41,08 ± 0,80	71,80 ± 0,58
14			154,55 ± 1,25	45,41 ± 1,02	75,78 ± 0,62

vábbi fejlődés folyamán már sohasem ér el. Ezentúl a csökkenés elég szabály-
szerűen mutatkozik, de már kisebb fokban. Ez a csökkenés elég egyforma mind-
két nemnél, a 10. életévig a leányoknál, a 11. életévig a fiúknál. Ebben az idő-
ben egy új fázis kezdődik: a növekedés sebessége fokozódik a leányoknál egé-
szén a 12., 13 évig; a fiúknál a 13., 14 évig. Ezután egy újabb csökkenés követ-
kezik be mindkét nemnél, és 2 éven át tart. A 14., 15. év a leányoknál és a 15.,

16. év a fiúknál egy újabb növekedés gyorsulást jelent, melyet lassú csökkenés követ, mely azután folytatódik egészen a növekedés befejeztéig. A növekedés ütemének ezeket a sajátos vonásait hajdúsámsoni és debreceni gyermekeken is megfigyeltük.

2. ábra Az alaknövekedés specifikus gyorsaságának időbeli változása a fiúknál

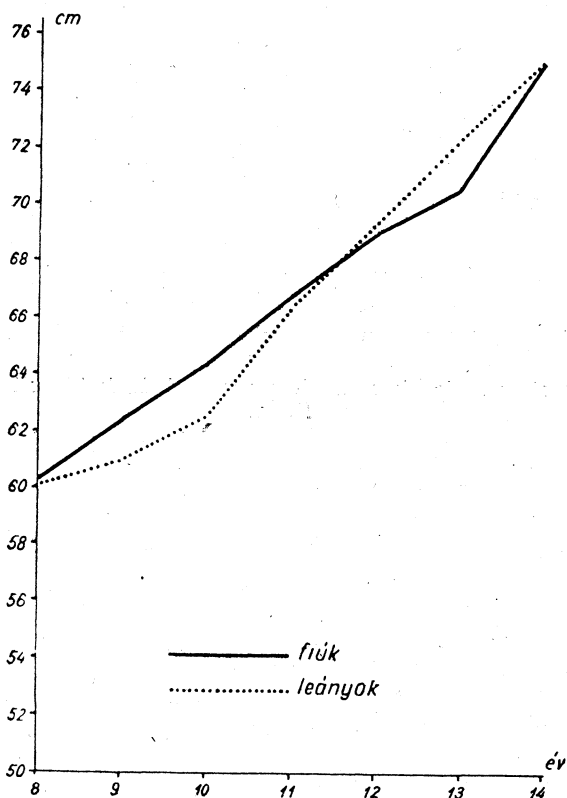

3. ábra Az alaknövekedés specifikus gyorsaságának időbeli változása a leányoknál

A Quetelet és Twiësselmann anyaga alapján szerkesztett logaritmikus görbe (a 2. és a 3. ábra) azt mutatja, hogy a 12—18. évig tartó szakasz egy határozott növekedéssébség-felendüléssel jellemezhető. Két csúcs jelzi a növekedés sebességének a maximumát (fiúknál a 14. és a 17. év, leányoknál a 13. és a 16. év), melyeket határozott mélypont választ el (fiúknál 16. év, leányoknál a 15. év). Meg kell jegyezni, hogy a jelenség intenzitása a Twiësselmann által közölt belga fiataloknál (Pro Juventute intézet) jóval csökkentebb, mint a

Quetelet által vizsgáltáknál. Ennek magyarázatára felhozhatók azok a nyomorúságos körülmények, amelyekben a belga ifjúság élt a második világháború alatt.

A növekedés vizsgálatánál feltétlenül tekintettel kell lennünk a nemi különbségekre is. Ennek bemutatására a hajdúsámsoni fiúkon és leányokon végzett vizsgálataink alapján szerkesztett, (a vizsgálatokat túlnyomó részben dr. Rajkai Tibor, egy részét a szerző végezte), a mellkas növekedését bemutató görbét használjuk fel. A 4. ábrán feltűnő, hogy az a fiúk intenzívebb mellkas-

4. ábra. A hajdúsámsoni fiúk és leányok mellkaskerület-növekedési görbéinek összehasonlítása

növekedését a 13. év után, a leányokét a 10. év után jelzi. A leányoknál valamivel korábban, mint azt Weissenberg megállapította, szerinte ugyanis a mellkas növekedése igen intenzív a leányoknál a 12—16. évig, fiúknál a 13—19. évig. Igazolja azonban a vizsgálataink alapján szerkesztett grafikon azt, hogy a mellkasnövekedés erősebb intenzitású periódusa a leányoknál előbb következik be. A nemi különbség természetesen a többi antropológiai méretnél is kimutatható.

Az újabb vizsgálatok megkísérelték a gyermeki növekedés folyamatába való mélyebb behatolást. E célból vizsgálták az egyes szervek növekedését. Így megfigyelték, hogy az agy a születéstől az ötödik vagy hatodik évig állandó

ritmusban látszik növekedni az egész testsúly 0,76 hatványa szerint. A 6. évtől kezdve a szerv abszolút súlya állandó lesz a leányoknál. A fiúknál a növekedés fokozatosan csökken a pubertás végéig. A máj egységes növekedési törvényt látszik követni. Ez a növekedés az egész organizmus súlyának a 0,86 hatványával arányos. A tüdő, a vesék, a szív és a lépre vonatkozó vizsgálatok kevésbé kielégítőek. A mérések száma jóval kevesebb annál, mint amennyi szükséges lenne a véletlen okozta ingadozások kiküszöbölésére.

Az iskolás gyermekek növekedésére vonatkozó tanulmányokat nem lehet elválasztani a vizsgált egyének nemi érettségének a fokától. Tény ugyanis, hogy a pubertás — ami a különböző gyermekeknél különböző korban jelentkezik — a növekedésben jól érezhető gyorsulást és lassúbbodást eredményez. Ezenkívül az is megállapítható, hogy a korán érett gyerekek magasabbak és erősebbek, mint azok, akiknél a pubertás később következik be; ezt a különbséget jóval a szexuális differenciálódás előtt meg lehet állapítani.

Annak a megállapítását, hogy a leányok elérték-e már a nemi érettséget, a szakorvosok végzik a megszokott orvosi vizsgálatok folyamán. A mell fejlettségét, a szeméremszőrzet és a hónaljshörzet nagyságát erre a célra szolgáló skálák segítségével meghatározzák és feljegyzik. A leányoktól megkérdezik, hogy mikor következett be az első menstruáció.

A fiúk nemi érettségi fokának a megállapításához a szeméremszőrzet és a hónaljshörzet nagyságát határozzák meg erre a célra szerkesztett skálák segítségével.

Stolz meztelen gyermekek fényképeit használja fel a növekedés és a nemi érettség megállapítására. Ilyen képsorozatok vizsgálata, és az összehasonlítás — egy és ugyanazon alanyánál — képessé teszi a kutatót arra, hogy megállapítsa azt a kort, amikor bizonyos nemi érettségi változások beállanak.

Richey, H. G. az iskolás leánykákat az első mensztruáció korának alapján három csoportba osztja: az első csoportba tartoznak azok, akiknél az első menstruáció a 13. születésnapjuk előtt következik be; a második csoport tagjai azok, akik a 13—14. életévük között kezdenek mensztruálni; végül a harmadik csoport tagjainál a mensztruáció csak a 14. életévük betöltése után kezdődik. A három csoport összehasonlítása azt mutatta, hogy a 6—16. év közötti gyermekek közül azok voltak az erősebbek minden korban, akiknél a mensztruáció hamarabb következett be.

Ellis kimutatta, hogy azok a fiúk, akik a vizsgálat idején elérték a pubertást a 13,1—14., illetőleg a 14,1—15. év között, 5,2—12,4 cm-rel magasabbak, mint kevésbé fejlett évtársaik. Stone és Barker 14—19 font súlykülönbséget állapított meg 12,1—14,5 éves leánykáknál, aszerint hogy a vizsgálat idején bekövetkezett-e már a mensztruáció vagy még nem. Általában megállapítható az, hogy a korai érettséget elérő fiúk és leányok átlagmagassága és átlagerőssége fiatalabb korban nagyobb, mint azoké, akiknél az érettség később következik be. Azok a gyermekek, akiknél a pubertás hamarabb áll be, már évekkel az első pubertásjelek megjelenése előtt magasabbak és erősebbek, mint azok a gyermekek, akiknél a pubertás csak később áll be; megállapítható az is, hogy a nagyobb súlyú leányoknál a pubertás hamarabb kezdődik 1,0—1,2 évvel, mint a könnyebb súlyú korosztályoknál. Ellis tanulmányozta a fiúknál a pubertást megelőző növekedési görbéket is, és azt találta, hogy a korán érő csoportok súlya és magassága már hat évvel előbb nagyobb volt, mint azoké, akiknél a pubertás később következett be. A hazai ifjúsági testfejlődési vizsgálatokat

is feltétlenül össze kell kapcsolnunk a jövőben a vizsgált egyének nemi érettségi fokának a megállapításával.

Tanulmányunk végére érve csupán annyit kívánunk még megállapítani, hogy a pubertást megelőző időszakban és a pubertás idején minden pedagógusnak a tanulóifjúság testi és szellemi fejlődésére fokozott gondot kell fordítania. Az osztályfőnököknek figyelemmel kell kísérnie a tanuló otthoni életkörülményeit és neki, valamint minden tanárnak a testi fejlődés törvényszerűségeit ismernie kell. Igyekezzünk tehát a kezünkre bízott gyermekek testi és szellemi sajátosságaival és főleg fejlődésük törvényszerűségeivel megismerkedni, mert mi sem igazabb, mint hogy a korszerű nevelés az emberismereten alapszik.

Irodalom

- Bartucz L.*: A magyar ember. A magyarság anthropológiája. (Budapest, 1938.)
Bryan, A. H.—Greenberg, B. G.: Methodology in the Study of Physical Measurements of School Children. Sexual Maturation — Determination of Immaturity Points. (Human Biology vol. 24. No. 2. 1952.)
Kacsur I.: Különböző környezetben élő tanulók testfejlődésének összehasonlító vizsgálata. (Kny. az Anthropologiai közlemények I. kötet 3—4. számából. Budapest, 1958.)
Malán M.: A 10—14 éves fiúk és leányok testi fejlődése és testnevelésének biológiai alapjai. (Kny. a Testnevelés 1934. évi októberi számából. Budapest, 1934.)
Schmëing, K.: Der Sinn und Reifungsstufen. (Leipzig, 1955.)
Twisselman, F.: Contribution à l'étude de la croissance pubertaire de l'Homme. (Institut Royal des Sciences Naturelles de Belgique. Memoires. Deuxième Serie, Fasc. 35. Bruxelles 1949.)
Zeller, W.: Konstitution und Entwicklung. (Göttingen, 1957.)

Dr. Kacsur István